

संध्याकाळी त्याची व माझ्या बडिलांची हिंदूधर्म, खिश्चनधर्म यावर चर्चा चालायची. माझे वडील बाथबल वाचतात, हे ऐकून त्याला मोठे आश्र्य वाटायचे. माझे वडील हिंदूधर्माचे महत्व नेमके कशात आहे आणि तुमच्या व आमच्या धर्मात साधर्म्य कशात आहे, हे तौलनिक त्याला समजावून सांगत. तो लक्ष देवून ऐकायचा. हा युरोपियन इंजिनियर फार प्रेमळ, बहुशुत, जिज्ञासू, अभ्यासू व दिलदार होता. दिसायला सुंदर, सुटूळ, रुबाबदार व लालसर गोरापान. माझा थोरला भाऊ 'विडुल' याला तो 'जॉनी' म्हणायचा. मी 'सदाशिव' म्हणून तो मला 'सनी' म्हणायचा व माझ्या धाकटचा बळिहारीला 'थेलमा' म्हणायचा. दोन-तीन वर्षांनी त्याची बदली झाली. जाताना त्याला फार वाईट वाटले. त्याच्या डोक्यांत अशू उधे राहिले. माझ्या आईवडिलांना त्याने अगदी वाकून नमस्कार केला व इंग्लंडचा, तो राहत असे, त्याचा पत्ता दिला व इंग्लंडला येण्याचे बडिलांना आवर्जून आमंत्रण दिले.

आमच्या शेजारी बंगल्यात बडिलांनी एका पारशी कुटुंबाला जागा दिली. त्यांना एक दोन-तीन वर्षांचा मुलगा होता. त्याचे नाव रोहिंटन. मुलगा गोण, गुटगुटीत व फार गोड. आमच्या घरी नेहमी येत असे, दुडुडुड धावत असे आणि खावून पक्कून जात असे. एक दिवस माझे वडील सोबळे नेसून पूजा करीत होते. हा रोहिंटन दुडुडुड धावत आला व आमच्या बडिलांच्या मांडीवर गण्पकन बसला. वडील हसले व आनंदाने त्याला नीट मांडीवर बसवून पूजा करू लागले. ते माझ्या आईने पाहिले व हसून विचारले, “अहो, सोबळ्यात तो तुमच्या मांडीवर की हो बसला!” माझे वडील म्हणाले, “बसू दे, बसू दे. सोबळे हे मनाला. मनाची शुचिर्भुत्ता प्रथम. शरीराची नंतर, दुष्यम. लहान मुले फार निष्पाप व निव्वाज असतात. त्यांचे मन किती शुद्ध आणि प्रेमळ. पाप नाही. लहान मुले ही देवाधरची फुले.” आई काय बोलणार! तसे पाहिले तर माझ्या आईवडिलांची मते सारखीच होती.

आमच्या घरी पुष्कळ पोथ्या होत्या. श्रीधरपंतांचे रामायण, हरिविजय, धुंडिसुत मालुकवीचे नवनाथ, पांडवप्रताप, महाभारत, नाथांचे अध्यात्मरामायण, भागवत, संतचरित्र, त्यांचे बाङ्गमय वगैर पुष्कळ साहित्य. मी नऊ-दहा वर्षांचा झालो तेहा माझ्या आईवडिलांनी सांगितले, “हे बघ, आपली रात्रीची जेवणे झाली की मग आम्हाला रोज एक अध्याय वाचून दाखवायचा.” मग माझ्या थोरल्या भावाने व मी तसेच करायचे ठरविले. अध्याय वाचायला याच्याची. अध्याय वाचायला एक विशिष्ट स्वर व लव लावावा लागतो. तरच अध्याय सुश्राव्य होतो. हे मला व माझ्या भावाला जमले होते. मी रामायण घेवून संपविले की तो हरिविजय वाचायला घ्यायचा. आलटून-पालटून आम्ही अशा पोथ्या वाचीत असू हे ग्रंथ प्रासादिक ग्रंथ आहेत.

वाचताना मन मोहून जाते, सून जाते, प्रेम उच्चवळून येते. असे वाटते, अध्याय संपूर्च नवे, वाचतच रहावे. त्याची गोडी अवौट आहे, आनंदवहार आहे.

त्या काळात रेडिओ, टी.व्ही. असे काही नव्हतेच. थोडे प्रचलित होते ते प्रामोफोन्स. जीवन अगदी शांत. धाक्पळ नाही. दगदग नाही. टेन्सन नाही. मतभेद नाहीत. भांडणे नाहीत. आम्ही रात्रीची वाट पहात असू काण वाचताना मन दंग होवून जायचे व आनंद मिळायचा तो वेगळाच.

संगायचा मुद्दा असा की या सर्व वातावरणामुळे, आईवडिलांच्या आचरणामुळे व या वाचनामुळे माझ्या मनावर कळत-नकळत संस्कार घडत होते. याशिवाय बडिलांनी आणलेली पुष्कळ पुस्तके घरी होतीच. टिळकांचे गीतारहस्य अर्धांत कर्मयोग, स्वामी विवेकानंदांची सर्वधर्मपरिषदेपुढील भाषणे, त्यांचे राजयोग, रामकृष्ण परमहंस यांची व्याख्याने, ज्ञानशरी, तुकरामगायथा, दासबोध, गोदवलेकर महाराजांची प्रवचने, वायवल, शिवाजीराजे यांचे चरित्र, नेपेलियन बोनापार्टचे चरित्र, हरि नारायण आपटे यांच्या काढंबन्या, नामांकित लेखक व कवी यांच्या इंग्रजी काढंबन्या व कविता अशी कितीतरी पुस्तके. वडील माझ्याकडून हे वाचून तर घ्यायचेच शिवाय शाळेतील अभ्यासाकडेपण लक्ष घ्यायचे. त्याच्याबरोबर माझ्याकडून खूप शारीरिक व्यायामही करून घ्यायचे. जोर, डंड-वैठका, कुस्त्या, धावणे, पोहणे, वौरे वौरे. वाचन, अभ्यास, व्यायाम यांत थोडी जरी चालदक्कल त्यांना दिसली तरी माझे जेवण ते बंद करीत असत व माझी आईही त्यांचे पालन करीत असे. माझी शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक वाढ उत्तम तऱ्हेने बडिलांना करवून घ्यायची होती. म्हणून त्यांनी सर्वतन्हेने प्रयत्न चालविले. पुढे पुढे मलाच त्या सर्वांची गोडी वाढू लागली. वडील जे करतात, ते सर्व आपल्याच कल्याणासाठी व उत्तीर्णाठी आहे, ही भावना पकी होत चालली. मुळवे गावातील माझे माठी शिक्षण संपले. इंग्रजी शिक्षणासाठी आम्ही पुण्यास रहावयास आलो. माझे नाव नून माठी विद्यालयामध्ये घालते. गुण साठ टक्क्यावर असल्यामुळे तुकडी ‘ए’ मिळाली. वर्गातील सर्वच मुले साठ टक्क्याच्या वरची होती. त्यामुळे मॅट्रिकपर्यंत आम्ही सर्व त्याच तुकडीतून वरवर जात होतो. शाळेत असताना अभ्यास चांगला करायचा, रोज रात्री अध्याय वाचायचा व सकाळ-संध्याकाळ जिमखाल्यावर जावून खूप व्यायाम करायचा. पहाटे चारला उटून पाचपाच सहासहा मैल पक्कत जायचे. काही महिने फर्युसन टेकडी, काही महिने पर्वतीवर व काही महिने विडुलवाडीकडे. परत जिमखाल्यावर येऊन जोर-वैठका, कुस्त्या वौरे. त्यामुळे शारीर घाटदार व पिळदार होत चालले.

शाळेत शिक्षक अगदी मन लावून शिकवायचे. ही मुले राष्ट्राची भावी संपत्ती आहे, या उदात्त विचारातूनच. ती तेजस्वी

व्हावी, प्रामाणिक व्हावी, पराक्रमी व्हावी, बुद्धिवान व्हावी, राष्ट्रप्रेमी व्हावी, यावर त्यांचा विशेष कटाक्ष होता. या अनुवंशानेच ते शिकवायचे. मी मैट्रिकला आलो. सर्व विषयांची उत्तरे व महत्वाचे मुदे मी वहीत लिहीत होतो. ते छान लिहीत होतो किंवा नाही, हे मला माहीत नव्हते. अक्षर सुंदर होते किंवा नाही, हेही मला माहीत नव्हते. शिकविताना शिक्षक रागेतून फिरायचे. विद्यार्थ्यांचे लेखन पहायचे. माझ्याजबळ उभे राहून माझे लेखन व अक्षर त्यांनी पाहिले. शिक्षक खूप झाले. माझ्या सर्व व्हावा व मला घेवून मुख्याध्यापक ना. ग. नारळकर यांच्याकडे ते गेले. त्यांनी माझ्या सर्व विषयांचा व्हावा श्री. नारळकरांना दाखविल्या व म्हणाले, “प्रश्नांची उत्तरे व मुख्य मुदे किती सुंदर लिहिले आहेत व अक्षर तर नुसते मोठी, अप्रतिम.” नारळकर एकदम खूप झाले. त्यांनी माझ्या व्हावा शाळेच्या नोटीसबोर्डवर लावल्या व लिहिले-मुलांनो, याचे अनुकरण करा - ‘प्रश्नांची उत्तरे कशी लिहावीत व सुंदर अक्षर कसे काढावे याचे’ - कीतीने शाळ्यास.

नारळकरांनी मला दहा रुपयाचे बक्षिस दिले व म्हणाले, “आपल्या शाळेच्या ‘स्वदेशी भांडारातून’ तुला जे पाहिजे असेल ते घे.” त्यावेळेला दहा रुपये ही फार मोठी रक्कम बाटायची. पैशांपेक्षा माझे कौतुक शाळेने केले. यातच मला फार मोठा आनंद झाला. घरीही कौतुक झाले. मैट्रिकला गैरिंगच्यावेळी ‘बॉडी ब्युटिफुलची’ कॉफिटिशन होती. त्यातही मला बक्षिस मिळाले. चांदीचा फेला. नारळकरांनी असेंबली-हॉलमध्ये मला स्टेजवर उभे करून सर्व विद्यार्थ्यांना सांगितले, “या विद्यार्थ्यांकडे फहा. याचा अभ्यास सुंदर. उत्तरे लिहिण्याची पद्धत सुंदर. अक्षर अतिसुंदर. शरीर सुंदर. वर्तणूकही सुंदर. मुलांनो, असे व्हा.” मी मैट्रिक पास झालो. फर्मुसन कॉलेजमध्ये सायन्सला गेलो. येथेन माझ्या आयुष्याची वेगळीच मुरुवात झाली.

घरी रामायण, हरिविजय, संतारिंत्रे यांचे रोज वाचन असायचे. मी किती पारायणे केली असतील हे मला माहीत नाही. याचा परिणाम असा होवू लागला की या यौवनसुलभ काळामध्ये पैशाच्या लोभ, खियांचा मोह आणि नावलौकिकाची हाव मनातून नामशेषच होवू लागली. मी उदास होवू लागलो. अभ्यास करायचा, व्यायाम करायचा व फावल्या वेळात राम, कृष्ण, नामदेव, तुकाराम, ज्ञानेश्वर यांच्या स्मरणात, चिंतनात आणि आठवणीत पूर्ण गद्दून जायचे. तरुण मुलींच्याकडे बघणे नाही. मित्रांच्या बरेबर गप्पा नाहीत. मी एकटाच माझ्या परमेश्वरीचिंतनात गद्दून जात असे. कुंठलीतीरी दिव्य शक्ती आपल्याला खेचते आहे, असे बाटायचे. खूप वेळ मी एकांतात बसून राही. मी रामाशी, कृष्णाशी, दत्तात्रेयांशी, ज्ञानेश्वरांशी खेळत असे. त्यांच्याशी खूप प्रेमाने सलगी करीत असे. त्यांच्याकडे हड्ड करीत असे. त्यांच्यावर रुसत असे. ते मला जवळ घेत आहेत, प्रेमाने बोलत आहेत, कुखाळत आहेत, समजावत आहेत,

असे बाटायचे. शरीर आनंदाने फुलून निघायचे. गळा दाठून यायचा. हुंदके यायचे. काही सांगता घेत नव्हते. सगळा आनंद भरला आहे, असे बाटायचे.

मी पहाटे चारला उठून घरातून विठ्ठलवाडीला पळत पळत जात असे. हा रस्ता पर्वतीच्या पायथ्याकडून सिंहाडला जातो. तीन-चार मैलावर विठ्ठलवाडी. रस्त्याच्या कडेला दुर्फा किरु झाडी आणि अंधार. काही काही वेळेला चांदणे असायचे, नाहीतर रस्ता दिसणेसुद्धा कठीण. अशावेळी मी एकटा धावत जात असे. भीती अशी बाटायची नाहीच. धावताना सतत दत्तात्रेयांचे स्मरण व नव. रस्त्याच्या कडेला विठ्ठलाचे भेठे देऊळ व देवलाच्या खाली महोदेवाचे मंदिर. मंदिराला गोल सर्व बाजूने ओटा व तेथूनच नदी वाहते. त्यामुळे नदीतून मंदिराला लागून वर जायला पायऱ्या. मी विठ्ठलाच्या गाभाच्यात जावून विठोबा-रखुमाईच्या दर्शन घेत असे. देवळात सर्वत्र काळोख. विठोबा-रखुमाईच्याशी दोन पणत्या मंद जळत असत. तेवढाच काय तो प्रकाश. मी दर्शन घेऊन तेथेच गाभाच्यात बसत असे व परत राम, कृष्णाच्या लीलेमध्ये गद्दून जात असे. मी म्हणत असे ‘हे पांडुरंग, तू रामावतारी सर्वमुखाचा, संपत्तीचा, ऐश्वर्याचा त्याग करून सीतेवरोवर वनवास पत्करतास. मर्यादा पुरुषोत्तमाचा आदर्श निर्माण केलास. जानकीचे आणि तुझे किती प्रेम. पण तेथेही तुम्ही मर्यादा पाळल्याच. तुम्हा दोघांचे बोलणे किती कमी. पण तुम्ही दोघे एकमेकांशी खूप बोलत होता डोळ्यांमधून. किती लोभस हे मुष्यप्रेम. कृष्णावतारी वृन्दावनी गोपीबरोवर रासक्रीडा खेळलास. रुक्मिणीबरोवर ऐश्वर्यात द्वारेकेला राहिलास. सर्वांच्यावर तू प्रेम केलेस. हेपण किती लोभस, मुक्तप्रेम. कलियुगी आळंदीला ज्ञानेश्वर म्हणून अवतार घेतलास. या अवतारात तुझे लग्न नाही, एवढेच काय स्त्रीचा विचारसुद्धा कधीही मनात आला नाही. तेहा हे माझ्या पांडुरंगा, तू आहेस तरी कोण, हे मनुष्याला कसे कळणार? देवा, तू आदिपुरुष निर्विकार आहेस, हे जरी खे, तरी देवा, तू मोठा जावूगार आहेस, हेच खे. पण देवा, आता तुझी ही जादूबिदू सर्व बाजूला ठेव आणि मला जवळ घेवून अगदी घड्ह मिठी मररे! देवा, मीच तुझी जानकी, मीच तुझी रुक्मिणी, मीच तुझी राधा, मग मला जवळ का घेत नाहीस? माझ्यापासून दूदूर तू का राहतोस? तू जवळ घ्यावे म्हणून मी गत्रिंदिवस तळमळतो. मग तू असा का रे वागतोस? मला माहीत आहे. तुला मी आवडत नाही. तुझे माझ्यावर प्रेमच नाहीये. बरं, बरं, माझ्या बालमुकुदा, मी तुला भेटायला उद्धा येईन है! मग तर मला जवळ घेशील? मग मी व्यवहाराच्या तृष्णीने भ्रामावर घेत असे. देवळातून बाहेर पडल्यावर खाली महादेवाचे दर्शन घेवून देवळाच्या ओटशावर घेवून मी बसत असे. पहाटेचे चांदणे पडलेले असायचे. परत माझा खेळ सुरु व्हायचा. मनात येई-माझे ज्ञानराजे या नदीत स्नान केल्यानंतर ह्या पायऱ्यावरून

चालत जायचे. ज्ञानेश्वरांच्या नकळत पाठीपाणून नमू त्यांना नमस्कार करून, त्यांच्या ओलेया चरणमुद्रिकेवर औंजळीने फुले टाकीत असे. नमूचे तुम्ही परमेश्वरच. नमूची तुमच्यावर असलेली केवडी मुध भक्ती! केवढे प्रेम! ज्ञानराजा, तुमच्याही चरणमुद्रिकेवर मी फुले वाहीन. तुम्ही मला पोटाशी धराल ना! तुमच्याशिवाय मला कोण आहे हो या जगात! तुम्ही मला जवळ घेतले नाही तर मी पोरका होईन, मी अनाथ होईन हो ज्ञानराजा! मग माझी सलगी सुरु व्हायची. मी म्हणत असे – ज्ञानदेवा, तुम्ही की नाही फार हड्डी. मनात आले की ते सोडतच नाही. तुम्हाला समाधी व्हायला कोणी सांगितले हो! तुम्ही जाणार म्हणून सर्व लोक रडायला लागले. माझ्या निवृतीनाथांना, सोपानदेवांना, जगन्माता मुक्ताईला किंती वाईट वाटले असेल याची तुम्हाला कल्पना आहे! त्यांच्या ढोळ्यांनुरु अश्रूधारा वाहू लागल्या. हे तुम्ही सर्व पहात होता. तरी तुमच्या भग्नात आले तेच तुम्ही केले. तुमचे हे काही मला पटले नाही. मी असतो तर मी तुम्हाला समाधी घेवूच दिली नसती. आतापर्यंत तुम्ही रहायला हवे होते. म्हणजे मग मी तुम्हाला घटूघटू मिठीच मारली असती. आता ज्ञानदेवा, मी काही तुमच्याशी बोलणार नाही आणि बोलून तरी काय उपयोग! तुम्ही आता थोडेच येणार आहात! ते काही नाही. तुम्ही या किंवा येवू नका. मी मात्र तुमच्यामार्गे वेडच्याप्रभागे सारखा फिरत राहीन. परत मग मी महादेवाला नमस्कार करीत असे व घरी परत असे. देवासमोर रोज माझे असेच निरनिराळे बोलणे व खेळ चालायचे.

फार्युसन कॉलेजची दोन वर्षे संपली. मग पुढे दोन वर्षे वाडिया कॉलेजला काढली. फार्युसनपेक्षा वाडिया कॉलेजचे वातावरण फार मोकळे. यौवनसुलभ, तशुणतरुणीची सलगी मी रोज पहात असे. मनात येई – ही सलगी, हे प्रेम ह्या प्रेमिकांनी देवाकडे लावले तर किंती वहार होईल! पण जावू या. हे चक्र असेच चालायचे. चक्रधराला जेथे ओळखता येत नाही, तेथे हे चक्रतच किरणा. हे तारुण्य, हे आकर्षण किंती दिवस! कापरासारखे उझून जाईल. मग पुढे काय! वृद्धावस्था आणि मृत्यू, परमेश्वरा, काय ही तुझी जबरदस्त माया! या मायामोहातून कुणीच सुदूर शक्त नाही. माझे हे सुंदर शरीर, हे सळसळणे तारुण्य, मी हे सर्व असेच वाया घालवायचे! नाही, नाही. माझ्या दत्तात्रेयांना, माझ्या रामाला, कृष्णाला, ज्ञानदेवांना हे मुळीच आवडायचे नाही. मला हे करायचे नाही.

माझे काही खिश्चन मित्र होते, काही मुसलमान मित्र होते. ते विचारायचे – तू बायबल, जिसस खाइसला मानतोस? कुराण, पैगंबरला मानतोस? मी म्हणत असे – मी जसा गीतेला मानतो, तसेच बायबल, कुराणला मानतो. माझे ज्ञानदेव हेच तुमचे येशू, तेच महमद पैगंबर. मग मी तुमचा धर्म का मानू नये? सर्व धर्मामध्ये अयोग्य असे काहीच सांगितलेले नाही. परमेश्वरासी हेच ध्येय असावे. या प्राप्तीसाठी निरनिराळे भार्ग

आहेत. कोणत्याही मागानि जा. शेवटी तुम्ही तेथेच जाणार. सामान्य माणसे ह्या निरनिराळ्या मार्गाचा म्हणजे धर्माचा अभिमान धरून उगीचच भांडतात. हे माझ्या रामाला, तुमच्या येशूला किंवा महेमद पैगंबरला मुळीच आवडत नाही. हे महामानव माणुसकीचे, दयेचे, प्रेमाचे मोठे उपासक होते. मी चर्चामध्ये जातो, मंदिरात जातो, मंदिरात जातो. तेथे मता रामकृष्ण, दत्तात्रेय, येशू, पैगंबर सर्व दिसतात. ते सर्व एकच. हा सूर्य, हा चंद्र कोणा एका धर्माचा आहे? कोणा एका समाजासाठी आहे? तो सर्व मानवजातीचा आहे. तसेच हे संत, देव सर्वांचे आहेत. आणणच निरनिराळ्या हृषिकोमांदू पहातो, त्याच दिशेने विचार करतो व त्याच हृषिकोनाचा अभिमान धरून दुसरे सर्व असत्य आहे, हाच हड्डाग्रह घरतो. म्हणूनच या जगात सतत संघर्ष चालू आहे. हे सोडले तर अखिल मानवजात फार सुखी होईल व आनंदमार्ग कोणता हे सर्वांना उमजेल.

माझे कॉलेज-जीवन संपले. मग नोकरीसाठी धडपड सुरु झाली. जी नोकरी मिळेल ती यायची, मन लाकून, प्रापाणिकपणे काम करायचे, अनीतीने पैसे कमवायचे नाहीत, हा बाणा. कारण अनीतीने आचरण करून देवावर प्रेम करणे, हे फार मोठे ढोण आहे. त्या प्रेमाला सुगंध तर नाहीच उलट फार कुट वास आहे. देवाला असले ढोणी प्रेम मुळीच आवडत नाही. माझ्या दत्तात्रेयांना, माझ्या ज्ञानदेवाला जे आवडणार नाही, ते मला आयुष्यात मुळीच करायचे नाही, हा ठार निर्धार. असे दिवस जात होते. संतचारिते, परमेश्वरावरील ग्रंथांचे वाचन चालूच होते. मी कुठेही असो, फुरसत मिळाली की एकोतात माझे देवाशी लडिवाळ वोलणे, सूणे, राणावणे, सलगी करणे चालूच असायचे. किंती वेळ जात असे, कळतच नसे. खूप खूप आनंद होत असे. जगाचे, व्यवहाराचे भानव हरपत असे. परिणाम असा झाला की संसाराविषयी खूपच उदासीनता वाढू लागली आणि दिव्यत्वाची ओढ वाढू लागली. मनात येई – दत्तात्रेय, ज्ञानदेव, ह्युमान मला दर्शन देतील? परत वाटे – मोठमोठचा तपस्व्यांना, संतांना, योथांना त्यांचे दर्शन दुर्लभ, तर वेडचा, तुला कुतून दर्शन होणार? पण मग वाटे – मी त्यांचे खट्टचाळ, हड्डी, वेडे लेकरू. माझी इच्छा ते का नाही पुरवणार! आई नाही का आपल्या वेडचा मुलाचे हड्ड पुरवीत! मुलाला तपश्चर्या करावी लागते ना! माझी आई दत्तात्रेय, ज्ञानदेव. ते करतील माझ्या इच्छेप्रमाणे. असे दिवस चालले होते.

सन १९४७ चा मे महिना. माझे वय बाबीस वर्षाचे होते. काही कामासाठी मला मुरुगुडला (कर्नाटकात) जावे लागले. मी लहानशी बँग घेवून निघालो. त्यात रामायणाची पोथी होतीच. एस.टी. ने निघालो. प्रवासात नेहमीप्रमाणे चिंतन व दत्तात्रेयस्मरण. इचलकरंजी गेले, निपाणी गेले आणि मुरुगुड आले. मी बसमधून उतरलो व उभा राहिलो. बस निघून गेली. छोटे दुर्खी गाव.

गावाच्या मधून स्ता. दोन्हीकडे एका सोत घरे व घरांपुढे ओटे. मी एका घरासमोर हातात बँग घेवून ओटच्याला टेकून उभा राहिलो आणि मी झपाटलाच गेलो. ओटा दत्तमय दिसू लागला. स्ता दत्तमय दिसू लागले. जिकडे पहावे तिकडे प्रकाशमय दत्तच दिसू लागले. हे काय होतेय, हे मला सफजेचना. माझी कोणाशी ओळख नाही. कुठे रहावे, काय करावे, याचा मी विचार करतोय, एवढ्यात एक वयस्क गृहस्थ माझ्यांजवळ घेवून उभा राहिला. तोही दिसतोय आणि त्याच्या जागी दत्तात्रेयाही दिसतायेत. काय करावे सुचेचना! इतक्यात ते गृहस्थ म्हणाले, “मुला, या गावात तू नवा दिसतोस. कशाचा विचार करतोयस? राहण्याचा! चल माझ्याबरोबर. मी तुला चांगली राहण्याची जाणा देतो. जितके दिवस रहायचे असेल तितके दिवस आनंदात रहा.”

मी विचारले, “बाबा, भाडे किती?” बाबा म्हणाले, “भाडे फार आहे हो!” मी दुःखी झालो. मनात विचार आला, हा बाबा मला तर दत्त दिसतोय. मग हा लोभी कसा? तरी मी त्याला भीत भीतच विचारले, “बाबा, पैसे किती खेणार?” बाबा म्हणाले, “पुळकळ.” त्यांनी माझ्याकडे पाहिले आणि म्हणाले, “तुला वाईट वाटले ना! अरे मुला, मला पैसे अजिबात नकोत. पुळकळ हवे, ते प्रेम.” मी चक्राबूनच गेलो. मी विचारले, “बाबा, तुमचे नाव काय?” ते म्हणाले, “मला नाव नाही. पण लोक निरमित्याचा नावाने मला हाक मारतात. तू कोणत्याही नावाने हाक मार, मी खेईन.” मी म्हणालो, “बाबा, मी तुम्हाला ‘जगन्नाथ’ म्हणू!” बाबा हसले व म्हणाले, “व्वा! फार छान.” आम्ही थेंडे चालत चालत गावाच्या मागच्या बाजूला आलो. तिथे दुमदार थिएर होते. त्याला लागूनच थोड्या बाजूला. एक छोटीशी छान खोली होती. पुढे ओटा. त्याच्यापुढे छान पटांगण व पुढे दूरवर हिरवी डोंगराची रांग. मला फार आवडले. मी शिएरकडे पाहिले. तिथे ‘बाळा जो जो ऐची पोस्टर संलग्नी होती. मी म्हटले, “बाबा, तुम्हाला सिनेमा आवडतो?” बाबा म्हणाले, “फार.” मी विचारले, “तुम्ही कोणते सिनेमे पहाता?” बाबा म्हणाले, “दुनियेचा.” तेवढ्यात आम्ही खोलीपाशी आलो, बाबाने कुलूप काढून दार उघडले व आत घेवून खिडकी उघडली. छान थंड वारा घेवू लागला. खोलीत पलंग. त्यावर गादी, चादर, उशी, ब्लैंकेट होतीच. कोपन्यात थंड पाण्याने भरलेले माठ, त्यावर फुलपात्र, दुसऱ्या कोपन्यात कुंचा व एक लहान टेबल. कपडे ठेवण्यासाठी हँगर. कपडे वाळत घालण्याकरिता दोन्ही भिंतीमध्ये बाजूला जाड दोरी. सर्व खोली एकदम स्वच्छ, धूळ नाही. मी विचारले, “बाबा, तुम्ही येथे राहता?” “नाही”, ते म्हणाले. मी विचारले, “मग ही खोली इतकी स्वच्छ कशी? कुणी येथे राहते का?” ते म्हणाले, “नाही.” “मग हे कसे?” मी प्रश्न केला. परंतु बाबाने काही उत्तर दिले नाही. “बर मी जातो. बाहेर जाताना तू कुलूप लाव किंवा नुसते लोटून

जा. तुझे काहीही जाणार नाही. तुझ्या बँगेत रामायण आहे ना! मग तुला कसली चिंता!” असे म्हणून लगेच बाबा भरभर निघून मेलेसुदा. मी विचार करीत राहिलो – बाबाला हे कसे माहीत झाले? आणि ते असताना या खोलीत धुपासारखा सुगंध येत होता, तो कुदूस? मग हा बाबा कोण?

संध्याकाळी मी हॉटेलमध्ये चहा प्याशला गेलो. चहा आला. चहा दिसतोय, पण त्यात प्रकाशमय लहानशी दत्तात्रेयमूर्तीपण दिसतेय. मला हुंदके घेवू लागले. डोळ्यांतून सारखे अशू वाहू लागले. गळा दाढून आला. शास पेणेही कठीण होवू लागले. त्या मूर्तीकडे पहात असताना अति आनंद होवू लागला. आनंदाशू आवरताच येत नव्हते. माझी ही अवस्था हॉटेलमालकाने पाहिली. तो म्हणाला, “साहेब, तुम्ही रडता का? काय झाले तुम्हाला? काय दुख आहे?” मी विचार केला, खरे सांगितले तर हा विश्वास ठेवणार नाहीच, पण उलट मला वेडच्यात काढील. मग करावे काय? तेहा मी म्हटले, “हे पहा मालक, बसमधून येताना डोळ्यांत काय गेले ते माहीत नाही, पण डोळ्यांत सारखे खुपतेय. डोळ्यांत पाणी पारले, सर्व केले, पण खुपणे काही थांबत नाही. तेहा सारखे असेच पाणी येतेय.” हे त्याला खरे वाटले आणि पैसे घेवून मी बाहेर पडलो. आता हे चक्र सुरुच झाले. मी भ्रमिष्टच झालो. मला वेड लागेल की काय असेच वाहू लागले. परत खोलीवर आलो. पलंगावर बसलो. खिडकीतून पाहिले. पुढे डोंगरावर दत्तात्रेयांची भव्य मूर्ती दिसू लागली. असे वाटायचं की ते बोलावताहेत. त्यांना जावून भेटावे. परत मी माझ्याच तंद्रित मग्र. रत्री जेवायला गेलोच नाही. कुठे चित लागेना. रत्री मी लहान काचेची चिमणी टेबलावर ठेवू रामायणाचा अध्याय वाचावयास बसलो. मी म्हटले – हे हनुमंता, तुमच्याच स्वामीचे चरित्र मी वाचावयास बसलो आहे. ऐकायला या ना! तुम्हीच वक्ते आणि तुम्हीच श्रोते. तुमचेच सुंदरकांड मी वाचतोय. तुमचा पराक्रम, तुमचे शौर्य, बुद्धिचारुर्य, स्वामीप्रेम, स्वामीनिष्ठा यांनी मी मोहून जातो. आज मी तुमचे दोन-तीन अध्याय वाचीन. मग तर याल ना! रोज तुम्ही येता, पण मला काही भेटत नाही. असे का हो माझ्यावर रागावता? मला कुस्तीचा शौक आहे. तुम्ही माझ्याबरोबर कुस्ती खेळाल? कुस्तीत मिठी मारावी लागते. तुम्हाला कुठे मिठी मारायची मला. हनुमाना, श्रीरामाने तुम्हाला काहीही दिले नाही. फक्त हृदयाशी घरून कडकडून मिठी मारली. तुम्हाला सोडावे. असे प्रभु रामाला वाटेचना. हनुमंता, या आनंदाहेत मला पूर्ण बुडवा ना! अशा तंद्रितच मी रामायण वाचावयास बसत असे.

रत्री झोप याची नाही. दरवाजा मी बंद करीत नसे. वाटायचं आज दत्तात्रेय येतील. त्यांच्याबरोबर राम, कृष्ण, हनुमान, ज्ञानदेव येतील. मी दरवाजा बंद केला तर ते कसे येणार! तेहा उघडाय ठेवू आणि ते आले तर बसणार कुठे? येथे

खुच्च्या नाहीत. नसू देत. ते पलंगावर बसतील. मी त्यांच्या पाशापाशी जमिनीवर बसेन. सर्व भक्त त्यांच्या पाशांना मिठीच मारतात. मग मीही तेच करीन. असेच काहीबाही विचार सारखे चालायचे. 'मी वेडा तर नाही होणार,' असाही एक विचार सारखा मनात यायचा. मग मी काय करावे? मला कोण यातून सोडवील? देवा, तुझेच संकट माझ्यावर आले. या संकटातून सोडवायला देवा, आता दुसरा कोणता देव शोधु?

दुसऱ्या दिवशी सकाळी स्नान कुठे करावे, हा विचार माझ्या मनात आला. थोड्याच वेळात एक गृहस्थ आले. मी म्हणालो, "बसा." त्यांनी खोली पाहिली आणि ते म्हणाले, "तुम्ही स्नान कुठे करणार?" मी म्हणालो, "तोच तर विचार करतोय. पण काय करणार?" ते म्हणाले, "अहो, यात विचार कसला करायचा! माझ्याबोराबर नव्या. मी तुम्हाला छान वाघरुम दाखवितो. पाणी देतो. गरम, थंड, जे हवे असेल ते." मी त्यांच्याबोराबर निघालो. सिनेमा थिएटरला लागूनच छान वाघरुम होती. ते म्हणाले, "हे थंड पाणी, हे गरम पाणी, सुरुल?" मी म्हटले, "हो, हो. पुष्कल झाले." मी विचारले, "साहेब, आपण कोण?" ते म्हणाले, "मी या थिएटरचा मैनेजर. मी तुम्हाला परत संघाकाळी भेटेन." तेवढ्यात त्यांनी एका मुलाला हाक मारली. तो आला. मैनेजर त्याला म्हणाले, "तू येथे थांब व साहेबांना काय हवं नको, ते विचार. सांगतील ते काम कर." तो थांबला. मी त्याला विचारले, "तू कोण रे?" तो म्हणाला, "मी थिएटरवर डोअरकिपर असतो." मी म्हणालो, "तुझी मजा आहे रे! खूप सिनेमे पहायला मिळतात नाही!" तो म्हणाला, "साहेब, तुम्ही आज सिनेमा पहायला या ना! 'बाळा जो जो रे' सिनेमा आहे. फार छान आहे. पब्लिकला लह आवडलाय बघा. उपाकिरण आणि सूर्यकांत यांनी मस्त काम केलय. गाणी बी लय इयाक हायत." मी म्हटले, "तुला वाटते ना मी यावं म्हणून, मग मी येईन. पण एक कर. माझे पाच मिनिटांत स्नान होईल. तोपर्यंत तू येथे उभा रहा." तो "बर" म्हणाला आणि गाणे म्हणू लागला. त्याचा सुरुल आवाज मी ऐकला आणि बाहेर आल्यावर म्हटले, "तुआ आवाज गोड आणि सुरुल आहे. तू कोणते गाणे गात होतास? सिनेमातले गाणे वाटत नव्हते." तो म्हणाला, "साहेब, नाथांची गौळण म्हणत होतो." मी म्हटले, "तुला नाथांच्या गौळणी येतात?" तो म्हणाला, "हो. शिवाय त्यांची भासडेही येतात." तेव्हा मी म्हटले, "तू असे कर. माझ्या खोलीवर चारच्या सुमारास ये आणि मला नाथांच्या गौळणी, भारुडे गावून दाखव." मी पुढे विचारले, "तुला एवढ्या गौळणी येतात कशा?" तो म्हणाला, "साहेब, आमच्या घरी आई-ब्रॅडील नाथांच्या गौळणी, भारुडे नेहमी म्हणत असतात. मग मलाही त्याची गोडी लागली. आमच्याकडूनही म्हणून घेतात. हे संस्कार आहेत ना! ते जात नाहीत." आणि ते शब्द माझ्या मनाला भिडले — 'संस्कार'.

मी साडेअकराच्या सुमारास हॉटेलमध्ये जेवायला गेलो. ताटात जेवण आले. परत तीच अवस्था. ताटात प्रकाशामान दत्तात्रेयांची मूर्ती. अत्रही दिसतोय आणि तेजःपुंज दत्तात्रेयांची मूर्तीही दिसतोय. मला तोच गहिवर, तेव हुंदके, तोच अवर्णनीय आनंद. अन्नाचा घास घासातन अडकायचा. कसातरी गिळायचा. जेवायचे तरी कसे? कसावसा जेवलो. डोक्यावर हातरमाल लावून मालकाला पैसे देवून बाहेर आलो. खोलीवर जायचा विचार केला. रस्त्यावर आलो. रस्ताही दिसतोय आणि परत रस्त्यावर दत्तात्रेयांची मूर्ती. मी म्हटले — भगवान दत्तात्रेया, हा काय माझा छळ चालवलाय हो? तुम्ही मला सोडत का नाही हो? तुम्ही जा पाह. मला संसार करू द्या. संसारही करू देत नाही आणि तुम्ही भेटही नाही. मला वेड्याच्या हॉस्पिटलमध्ये पाठविण्याचा तुमचा विचार आहे का? तसें सांगा ना. मला राम नको, कृष्ण नको, हनुमान नको, ज्ञानेश्वर नको, संतमंडळी नको आणि दत्तात्रेया, तुम्ही तर नकोच नको. मला पैसा हवा, पैसा. मला बंगला हवा, भोटार हवी, जमीनजुमला हवा, अधिकार हवा, नावलौकिक हवा, सगळी भौतिक सुख हवीत. पत्नी हवी. पत्नीशिवाय संसारात काही मजाच नाही. संसारमुखियाय सर्व झूट आहे. असे मी म्हणातोय न म्हणतोय, तोच दत्तात्रेयांनी मला चांगलेच झापाटले. जिकडे पहावे तिकडे दत्तात्रेयच. कुठली स्त्री, कुठला पुरुष, कुठला वंगला, कुठली मोटार, कुठला पैसा आणि कुठला भानभरातव. मी म्हटले — देवा, आता तुमच्या छळाची हव झाली. मी काय करू ते तरी सांगा. मी बद्रिकेदारला येवू? वद्रिनारायणला येवू? तुम्ही पांचाळेश्वरी अनुष्ठान करता, तेथे येवू? गिरनारपर्वती येवू? कोल्हापूर आणि त्याचा हा परिसर, मुरगुड, येथे तुम्ही माध्यान्ही भिक्षेसाठी येता, तेव्हा येथेच राहू? काय करू, ते तरी सांगा. असा विचार करता करता शेवटी खोलीवर आलो. पलंगावर बसलो व समोर खिडकीतूळ डोंगराकडे पाहिले. डोगरावर दत्तात्रेयांची संतेज मूर्ती उभी. मी ते पहायचे सोडून दिले आणि झोपण्यासाठी पलंगावर आडवा झालो. रामायणाची पोथी उंशाखाली होतीच. नव्हे, रामायणाची पोथी हीच माझी नेहमी उशी असायची. या पोथीवरच डोके ठेवून मी नित्य झोपत असे.

दुपारचा एकचा सुमार असेल. मी झोपी गेलो. आता येथूनच माझ्या परमोच्च आनंदक्षण्याला सुरवात झाली. झानदेवांनी आणि दत्तात्रेयांनी माझ्या स्वप्नी बहारच बहार करून सोडली. तेव तुम्हा लाखो लोकांना समजावे, कळावे, एवढेच नव्हे, ही अनुभूती तुम्हा सर्वांना यावी, याच हेतूने मी हे सर्व तपशिलवार लिहिले आहे आणि लिहीत आहे. या आनंदडोही तुम्ही सर्वांनी कायमचे लुडावे, ही माझी इच्छा.

हे स्वप्न अगदी स्पष्ट, संथ आणि टी.व्ही. वर आपण एद्यादी लांब सिरियल पहातो त्याप्रमाणे अहे.

भगवान दत्तात्रेयांना भेटावे अशी मनात जवरदस्त ऊर्मी होतीच. स्वप्नात मी पहातोय — मी अनवाणी निघालो. अंगावर

धोतर, हाफ्टस्टर व काखेत रामायणाची पोथी, पुढे खूप मोठे, लांबच सांव वारीक वाळूने मैदान. मी दुपारच्या उन्हात चालतोय. लांब दूवर हिरव्यागार डोंगराच्या संगा. त्यावर दत्त उभे आहेत, ही अत्यंत प्रवळ भावना. मी पुष्कल चाललो तरी डोंगर दू होतेच. मी चालून चालून धोडा दमला, म्हणून विचार केला की केये थोडी विश्रांती याची व नंतर पुढे निशाचे. असा विचार करतोय तोच तेथे एक खूप मोठा बटवृक्ष निर्माण झाला. त्याभोवती मोठा स्वच्छ, गुळगुळीत गोल चवुतराही निर्माण झाला. मी विचार केला - व्या, ज्ञान झाले. ही सावली, हा चमुतरा, यावर आता थोडे पडावे व मग पुढे निशाचे. मी चमुतच्यावर चढलो, रामायणाची पोथी उशाशी घेतली आणि ओपलो.

त्याच्यात थोड्या वेळाने धोतराचा सोगा सोडलेले, वारावंदी घातलेले, डोंगरावर पांगोटे, कपाळावर टिळा लावलेले एक वरस्क, थोडेसे स्थूल गृहस्थ आले. ते माझ्याजवळ येवून मला हलवून म्हणाले, “सदाशिवा, अरे सदाशिवा, उठ ना!” असे त्यांनी म्हटल्यावर मी उदून बसलो. उशाशी घेतलेली रामायणाची पोथी मी पुढे घेऊन बसलो. मी त्यांना नमस्कार केला व विचारले, “महाराज, आपण कोण?” ते म्हणाले, “सदाशिवा, माझे नाव नापदेव. अरे, तुला भेटायला आलो. मी एकटाच नव्हे, खूप संतमंडळी, नाथमंडळी आणि देव आलेत. पहा ना!” असे त्यांनी म्हटल्यावरोबर माझ्यासमोर डाव्या बाजूला नापदेव बसले. त्याच्याशेजारी तुकाराम बसले. तुकारामाच्या शेजारी माझ्यासमोर हनुमान बसले आणि हनुमामाच्या शेजारी म्हणजे माझ्यासमोर उजव्या बाजूला ज्ञानेश्वर घेवून बसले. मी त्यांना वाळून नमस्कार केला व निरखून पाहू लागले. तुकारामांचे सोगायाचे धोतर, वर वारावंदी, पांगोटे व कपाळावर बुद्धा. अंगामे स्थूल. हनुमानने वज्रासन घातलेले, कौपिन धारण केलेली, मांडळ्या, बाहू पिल्लदार, छाती रुद, गळ्यात जानवे, खांद्यावर पिवळी गदा, मन्यावर सोन्याचे कडे, मस्तकावर सोन्याच्या मुख्य, उभे कोरीव गंध, मस्तकाच्या मागे पहाटेच्या लालसूर्यांची प्रभा व त्या तेजाच्या भोवती पिवळी सतेज आणखी प्रभा, मुकुटाच्या मागे उभे, परंतु पुढे टोकाला वाकलेले पुच्छ. हनुमानाच्या शेजारी विशीच्या आतले ज्ञानेश्वर. खांद्यावर रुल्णारे केस, कपाळावर वारीक उभे गंध, गळ्यात व हातात रुद्राक्षाची माळ व अंगात भगव्या रेणाची कफनी. ज्ञानेश्वराचा चेहरा फार मोहक. डोळे, नाव, जीवणी, हनुवटी, कित्ती छान, कित्ती गोड! ज्यांना पहाय्याचा हतके दिवस थी ध्यास घेतला ते निधानच माझ्यासमोर घेवून बसले, तर मी त्यांना निरखून का पाहू नये! हा सर्वांना पाहून माझ्या मनात आणि देहात आनंद फुलला. आता ज्ञानेश्वरच बोलू लागले, “सदाशिवा, तुला भेटायला आम्हीच आलो असे नव्हे, तर सर्वच सत, साधु, महात्मे, योगी, सिद्ध आले आहेत.” असे त्यांनी म्हटल्यावरोबर माझ्यासमोरील सर्व मैदान असंख्य साधुसंतांनी फुलून गेले. सर्व पताकाच पताका. पंहरपूर्वी चंद्रभाषाच माझ्यासमोर फुलली.

मी म्हटले, “माऊली, मी वेडे लेकरु. माझ्यावर तुमचे एवढे प्रेम! सर्वांना बरोबर घेवून आलात! हा सर्वांना का कष्ट दिलेत आणि स्वतःही का घेतले? तुम्ही आणि हा सर्व देवांनी मला येवून भेटावे, असे माझ्यात काय आहे? मी वेडा आहे हो! उगीच काहीतरी बोलतो आणि काहीतरी विचार करीत बसतो. ज्ञानराजे, तुम्ही तिकडे लक्ष देवू नका हो!”

ज्ञानेश्वर वक्रोक्तीने काय म्हणतायेत ते पहा. ते म्हणतात, “सदाशिवा, तू म्हणतोअस ना, ते खर आहे. तुझ्या वेडामुळे ही सर्व संतमंडळी वेडी झाली. मी काय करू! मी येणार नव्हतो. पण ह्या सर्वांचा फार आप्रवृ पडला. मला ही मंडळी सोडेच्यानात. तेहा काय करू! आलो झाल. लोकराला आई कधी सोडते! मूळ बुद्धेही असले तरी आई धावत जाते, त्याला कडेवर घेवून हवद्याशी घटू घरते आणि त्याचे खूप पापे घेते. सदाशिवा, मी हे माझे नाही सांगत. ही सर्व संतमंडळी काय करतात ते सांगतो.”

मी म्हटले, “हे माझ्या माऊली, तू माझ्यावर प्रेम करीत नाहीस, असे गाळ्हाणे मी माझ्या वडिलांपाशी करीन हं. चालेल?” ते म्हणाले, “अरे, तुझे वडील कोण?” मी म्हणालो, “दत्तात्रेय.” ज्ञानेश्वर म्हणाले, “अरे, अरे हे गाळ्हाणे सांगू नको हं त्यांना, माझ्या सदाशिवा.” मी म्हणालो, “माऊली, किती आसुसलो होतो हो मी, हे शब्द तुमच्या तोंडून ऐकायला - ‘माझ्या सदाशिवा’. ज्ञानेश्वर, मी धन्य धन्य झालो. खर खर मला पोटाशी धरले हो तुम्ही.”

ज्ञानेश्वर म्हणाले, “हे अघ, आपण दोघेच बोलत बसले तर ह्या संतमंडळीना काय बाटेल! येथे सर्व संतमंडळी आली आहेत ती पहा: गोराकुंभार, सावतामळी, भरहरी सोनार, चोखा महार, रोहिदास, कमाल, कवीर, चैतन्य माणिकप्रभु; ज्यवदेवस्वामी, जनार्दनस्वामी, एकनाथ महाराज, दामाजीपंत, विसोबा खेचर, नरसी मेहता, मुरदास, तुलसीदास, निवृतीनाथ, सोयानदेव, मुक्ताबाई, जनाबाई, बहिणाबाई आणि महान योगी व सिद्ध असे सर्व जवनाथ, मच्छिननाथ, गोकरनाथ, जालंदरनाथ, चर्पटीनाथ, कानिफूनाथ, गहिनीनाथ, वटासिद्ध नागनाथ आणि अनेक संत, योगी, सिद्ध असे सगाले सर्व प्रान्तातून तुला भेटायला आणि तुझे ऐकायला आले आहेत. तू यांना काही सांग ना!” असे ज्ञानेश्वर म्हणाले आणि माझे डोके बरिर झाले, सुन झाले, मला गरगरायला लागले. मी ह्या देवांना काय सांगू? माऊलींनी माझ्यावर काय हा प्रसंग आणला! पंखून जावे. पण पंखून तरी कसे जायचे? मी म्हणालो, “ज्ञानेश्वर, हे सर्व देव खाली बसले आणि मी वर. माऊली, हे मुहांधीर पाप आहे. त्यांना येथे दर बसू द्या. मी खाली बसेन त्यौच्या पायापाशी!” ज्ञानेश्वर म्हणाले, “सदाशिवा, तू विष्णुलवाडीला पांडुरंगाच्या माझ्यायात, महादेवांच्या ओटावार काय म्हणत होतास, हे आठवतंय तुला? मला पोटाशी धरा. मी तुमचे लेकरु. तुमचे पाय कधीही

सोडणार नाही. मी तुमच्याशिवाय अनाथ होईन हो.' मग ह्या संतमंडळीनी पाशाला मिठी मारणाच्या लेकराला उचलून छांतीशी घडू धरले, खांद्यावर बसविले तर काय चुकले त्यांचे? म्हणून त्यांनी तुला वर बसविले व ते खाली बसले.' मी विचारले, 'ज्ञानदेवा, तुम्ही विडुलावाडीला होता?' ते म्हणाले, 'मीच काय, ही सर्व संतमंडळी तेथे होती. आम्ही सर्व ऐकत होतो. तुला कसे कळणारे, वेडेच्या सदाशिवाचा.' ज्ञानराजे बोलत होते, मी ऐकत होतो. ते बोलताना असे वाटे - निझराचा दूवरून येणारा मंजुळ घ्वनी, नर्तिकेचा छुम छुम पदन्यास आणि सतारीच्या छेडलेल्या तारा यांचा अतिसुरेख संगम ज्ञानदेवांच्या आवाजातून आणि शब्दांशब्दांतून प्रतीत होतेय.

मी म्हटले, 'ज्ञानदेवा, आता मला कसलीही आस अली नाही. काहीही मागायचे नाही. मन तूम झाले. पण...'

'पण काय?' ते म्हणाले. मी म्हणालो, 'ज्ञानदेवा, तुमच्या चरणापाशी एकच प्रार्थना आहे.' 'ती कोणती?' ते म्हणाले. मी म्हणालो, 'मला दत्तात्रेयांचे दर्शन हवे.' ते हसले आणि म्हणाले, 'एवढेच ना! अरे हे काय, ते आले.' असे म्हणून ज्ञानदेवांनी आपला उजवा हात थोडा मस्तकाकडे केला. क्षणार्धात ज्ञानदेवांच्या मस्तकावर अधारांती साधारणपणे दोन फूट उंच असलेली सर्वांग प्रकाशमय दत्तात्रेयांची मूर्ती उभी पायातील खडाव्यापासून मस्तकापर्यंत तेजच तेज. हातात शंख, चक्र, गदा, पद्म, विशृळ आणि कमंडलू कमरेला पितोवर. गळ्यात ज्ञानवे. कपाळावर उभे कोरीब गंध. मस्तकावर सोन्याचा मुकुट. चेहरा अप्रतिम सुंदर. डोळ्याला वेड लागेल असे सौंदर्य. चेहरा गंभीर. हसणे नाही. बोलणे नाही. पारदर्शक अशा देहातून, आशुधांमधून प्रकाश, तेज. तौ प्रकाश दाहक नाही. शीतल (ठव्यालाईट्सारखा).

मी दत्तात्रेयांच्याकडे पाहिले आणि ढसढसा रडू लागले. हुंदक्यावर हुंदके येऊ लागले. आवरता आवरेनात. हेच ते परमोच्च आनंदाशू. हा परमेश्वरी आनंद देहात मावत नाही. मनात मावत नाही. ओतू जातो. मनुष्य देहाभान विसर्तो. जग विसर्तो. ब्रह्मानंद म्हणतात तो हाच. या आनंदापलीकडे कोणताच आनंद नाही.

ही माझी अवस्था ज्ञानदेवांनी पाहिली. त्यांना कळणा आली. त्यांनी माझ्या डोळ्यावरून, गांतावरून हात फिरविला. किती हळवार आणि मुलायम सर्प! माझे डोळे पुसत ते म्हणाले, 'सदाशिवा, शांत हो, शांत हो! माझ्याकडे पहा वर! तुला दर्शन हवे होते ना! मग असे काय करायचं बर! तूच जर असे करू लागलास तर मग आम्ही कोणाकडे पहायचं वर!' काय माऊलीचा जिव्हाळा आणि प्रेम! ज्ञानदेवांनी मला प्रेमानंद डोहात पूर्णपणे बुडवून टाकले.

मी हळूहळू शांत होत चाललो. पूर्ण स्वरूप झालो. दत्तात्रेयांची मूर्ती ज्ञानदेवांच्या मस्तकावर स्थिर उभी होतीच. मी हात जोडले आणि म्हटले, 'माऊली, आता मला काहीही

मागायचे नाही. मी तूम झालो. माझे जीवन धन्य धन्य झाले. परंतु ज्ञानदेवा, मला तुमच्यासी खूप बोलायचे आहे. बोलू?' ''अरे बोल ना. पुष्कळ बोल'', ज्ञानदेव म्हणाले.

मी विचारले, 'देवा, लोक धनावर प्रेम करतात तसे देवावर प्रेम का हो करोत नाहीत?' ते म्हणाले, 'सदाशिवा, धन, दौलत यामुळे या पंचेद्वित्र्य देहाला सुख मिळते. त्याची गरज मनुष्याला भासते. हे गरजेतून उत्पन्न होणारे प्रेम आहे. तशी मनुष्याला देवाची गरज भासत नाही. म्हणून तो देवावर प्रेम करीत नाही. पण जेव्हा त्याचे धनावानून अडते, तेव्हा तो देवाजवळ धन मागायला येतो. देव देत असतानामुळा मनुष्य देवावर प्रेम करीत नाही, तो प्रेम करतो धनावरत्त. यालाच माया म्हणतात.'

'देवा, माया म्हणजे काय?' मी विचारले.

ज्ञानदेवाने आणि हनुमानाने एकमेकांकडे हळूच पाहिले आणि गालातल्या गालात हळूच हसले. किती गोड आणि मोहक हसणे! मग ज्ञानदेव म्हणाले, 'माया म्हणजे काय, हा प्रश्न तुला पडला आणि याचे उत्तर काय यावे, हा प्रश्न मला पडला.' मी मनात म्हटले, ज्ञानराजांना नर्म विनोद करता येतो ह॒! पण मी गम्भीर राहिलो. ते पुढे म्हणाले, 'हा हनुमंताना, तुकारामाना, नामदेवांना हा प्रश्न पडला का?' मी म्हणालो, 'कधीच नाही.' ते म्हणाले, 'का वर असे?' मी म्हणालो, 'हनुमान सतत श्रीरामाच्या स्मरणात आणि चिंतनात मग असायचे. तुकाराम आणि नामदेव सतत पांडुरंगाच्या.'

'अगदी वरोबर. म्हणजेच जो देवाला ओळखून त्याच्या स्मरणात आणि निंतनात असतो, तिथे माया नसते. मायेला स्वतंत्र स्वरूप आणि अस्तित्व नाहीच. देवाचे विस्मरण हेच मायेचे स्वरूप. अंधाराला स्वतंत्र स्वरूप आणि अस्तित्व असते का! प्रकाश गेला की अंधार येतोच. प्रकाश आणि अंधार असे एकत्र कधी असतात का! प्रकाशात सर्व स्वच्छ दिसते तसे अंधारात होत नाही.'

'ज्ञानदेवा, मुख आणि दुःख हे काय?'

'सदाशिवा, जगामध्ये सुख आणि दुःख हे दृष्टीगोचर भासमान आहेत. मुख-दुःख ही परिस्थितीजन्य सापेक्ष स्थिती आहे. मुखातही मनुष्य दुःखी असू शकतो व दुःखातही मनुष्य सुखी असू शकतो. इतकेच काय, यातही बदल होतच असतो. आज जे पंचेन्द्रियांना मुख वाटते, तेच परिस्थिती बदलली म्हणजे दुःख वाटते आणि आज जे दुःख वाटते, तेच परिस्थिती बदलली म्हणजे मुख वाटते.'

'ज्ञानदेवा, मन हे काय?'

'ज्ञानमय, प्रकाशमय आंतर्म्याला आवरण घालणारे, वायुरूप, चंचल, दृष्टीगोचर असणारे इंद्रिय.'

“मन आवरता येते का?”

“वाच्याच्या पोत्याला वाच्याच्या दोरीने बांधणे हे जसे कठीण, तसे मनाने मनाला आवरणे कठीण. कनक, कीर्ति आणि कांता यांना मनाने आवरणे अशक्य आहे आणि सदाशिवा, ते शक्यही आहे.”

“म्हणजे काय? अशक्य आहे आणि शक्य आहे, हे कसे काय?”

“सदाशिवा, तुझ्यासमोर कोण उभे आहेत?”

मी म्हटले, “भगवान दत्तात्रेय.”

“आहेत ना! मग त्यांची पूर्ण कृपा झाली तरच हे शक्य आहे. एळ्ही कालत्रयी अशक्य.”

“देवा, सुख आणि आनंद यांत फरक काय?”

“सदाशिवा, सुख हे पंचेन्द्रियाला भासते आणि आनंद हा अतिन्द्रियाला, पञ्चन्द्रियाला भासणाऱ्या सर्व वस्तूंचा पर्याप्ती स्थिती आणि पर्याप्ती शब्द आहेत. जसे सुख-दुःख, धंड-उण्ण, सुगंध-दुर्गंध, उन-छाया इत्यादी. सुख हे अशाश्वत आहे. तसे आनंदाचे नाही. आनंदाला पर्याप्ती स्थिती आणि पर्याप्ती शब्द नाही. आनंद ही शाश्वत स्थिती आहे. तो आत्म्याचा स्थायीभाव आहे. म्हणून परमेश्वराला सचिदानंद म्हणतात, सचितमुखी म्हणत नाहीत.”

“देवा, संसारात दुःख फार. मग तो सुखी करण्याचे गमक कोणते?”

“सदाशिवा, अन्नाच्या प्रत्येक पदार्थात भीठ घालतात. त्यामुळे अन्नाला चव येते. तसेच प्रपंचात प्रत्येक गोष्ट करताना ‘रामाची इच्छा’ असे म्हणून वर्तन करावे. ‘रामाची इच्छा’ हे भीठ आहे. ते घालते नाही तर प्रपंच अल्पणी होईल. कोणी शिव्याशाप दिले तर ते स्वीकारू नयेत, कृष्णाला अर्पण करावे. केल्याचे कर्तेपण नाही आणि दिल्याचा स्वीकार नाही, असा अभ्यास वाढत चालला म्हणजे मनुष्य स्थितप्रत्यं होतो. अशी ज्याची बुद्धी स्थिर झाली, त्याता दुःख कुठले!”

“देवा, जीवनाचा मूलाधार कोणता?”

“प्रेम आणि सहिष्णुता.”

“देवा, तुम्हाला आवडेल असा एक प्रश्न विचारते, समाधी म्हणजे काय?”

येथे माझे ज्ञानदेव खुलले.

“सदाशिवा, आधि, व्याधि, उपाधि आणि सुखाध्य ह्या सर्व अवस्थांमध्ये जो सम म्हणजेच सारखाच वृत्तीने स्थिर राहतो, ज्याच्या बुद्धीत आणि मनात तंग उठत नाहीत, तो नित्य समाधी अवस्था भोगीत असतो.”

भुलोनिया शाश्वत हेतु। घरोनिया अशाश्वताचा आसरू। भवसगर कठिण ताळ। ब्रह्मानंद ओसरे।

चलनवलन देह स्थिती। अशी नव्हे कुंठित मति जयाची। लोभ कासया धरावे घिनाशी।

अभ्यासे नित्य आत्मस्थिती।

स्वयंसिद्ध जो निर्विकार। माया, ममता राहे पैलपार। देहि असोनी विदेहि जाण। अखंड ब्रह्मसमाधि भोगितसे।

ज्ञानदेव म्हणाले, “अरे सदाशिवा, तू आणि मी असे दोघेच बोलत बसलोय. ही जी सर्व संतमंडळी जमली आहेत, त्यांना काही सांगशील की नाही!”

मी म्हणालो, “देवा, हा काय मला आग्रह करीत आहात. हे महाकठीण काम. मला नका हो सांगू. मी ह्या सर्व संतमंडळीच्या पायाचा दास. मी वेडा, अज्ञानी आहे हो. यांना केवढा मोठा अधिकार. मी शुद्र प्राणी. माझ्यासमोर ब्रह्मा, विष्णू, महेश्वर उभे आहेत हो. साक्षात् परमेश्वर. परमेश्वरासमोर मी योलू! त्यांना मी सांगू! माऊली, हे पाप करायला नका हो मला सांगू. ज्ञानदेवा, मी तुमच्या पाया पडतो. पण ही शिक्षा मला नका हो देवू.” मी त्यांची खूप विवरणी केली. परंतु ज्ञानदेव आपला आग्रह सोडायला तयार होईनात. तेव्हा माझा निरूपाय झाला. मी म्हणालो, “देवा, मी कोणीही नाही. तुम्हीच माझ्याकडून वरवून घ्या.” असे म्हटल्यावर ज्ञानदेवांनी क्षणभर डोळे मिठून नमस्कार केला व मग मला म्हणाले, “आता बोल.” असे त्यांनी म्हणताच मला शब्द म्हूरू लागले व मग सर्व संतमंडळीला उद्देशून मी बोलू लागलो. मी म्हणालो...

अनंतकोटी ब्रह्मांडनायक, सर्वशक्तिमान, चैतन्यमय, ज्ञानसगर, परमदयान्वृ, भक्तवत्सल, सदगुर भगवान श्री दत्तात्रेय, जगद्गुरु ज्ञानेश्वर माऊली, श्रीरामभक्त श्रेष्ठ भगवान हनुमान, संतश्रेष्ठ नामदेव, तुकाराम, ज्ञानी, योगी, महासिद्ध, नवनाथ आणि समस्त मिळ्या प्राणप्रिय देवांनो,

माझे अनंत जन्मीचे फार मोठे पुण्य कलाला आले आणि आपण मला दर्शन दिले. मी धन्व धन्य झालो. जगद्गुरु ज्ञानदेव तुम्हाला सांगप्याचा मला परत परत आग्रह का करीत आहेत, हे काही मला समजत नाही. मी अत्यंत शुद्र, अज्ञानी प्राणी. देवांनो, तुमची चरणधूळ कपाढी लावण्याचा अधिकारसुद्धा मला नाही. तेव्हा मी तुम्हाला क्राय सांगू! वर्के तुम्हीच आणि श्रोतेही तुम्हीच. मी केवळ निमित्तमात्र आहे. तेव्हा तुमच्या पायांशी एकच प्रार्थना – आशीर्वाद द्या आणि हे महाकठीण काम माझ्याकडून पार पाहून घ्या.

प्रथम गणेशाला नमन करून, चैतन्यमय भगवती महासरसवती देवीचे स्तवन करून येथे येण्याचे तिला मी नप्रत्यक्ष आभ्यंग देतो—

आतां नमू वागीश्वरी। परा, पश्यंती, प्रध्यमा वैखरी। चहूं वाचाची ईश्वरी। कमलोद्धव तनया जे।

अंबे तुझी कृपा जोडे। तरी मुकाहि वेदशास्त्र पढे।
तू स्नेहे पाहसी पाषाणाकडे। तरी होय महामणी।
माते तुझेनी वरदाने। जन्मांधहि पारखी रत्ने।
रंक ते होती राणे। कृपेने तुझ्या सरस्वती।
तू कविमानस मांदुस रत्न। सकळ मातुकांचे निजजीवन।
अंबे तुझे चातुर्य देखोनि। रमा, उमा लजित।
तुझे सौंदर्य देखोनि गाडे। मन्मथ होवोनि राहिले वेडे।
अष्टनायिका तुजपुढे। अधोवदन पाहती।
तू बोलसी जेव्हा वागीश्वरी। दंततेजे धळके थरित्री
तेथीचे खडे निधरी। पद्मराग वै होती।
अंबे, तुझे जेथे उमटती चरण।
तेथे लोळे वर्सत येवून।
त्या मुवासा वेघून। भ्रमर तेथे रुजती।
तुझ्या अंगीच्या सुवासे करूनी।
दाही दिशा गेल्या भरोनी।
परब्रह्मी उठली जे ध्वनी। आदिजननी तेचि तू।
तम सूर्या जैसे सुरंग। तैसे जननी तुझे सर्वांग।
पंकजनेत्र सुरेख चांग। अधर बिंबासारखे।
सरळ नासिकां विशाल भाळ। कर्णी ताटकांचा झळाळ।
कीं, शशिसूर्य निर्मळ। कर्णी येवून लागले।
मुक्तधोस ढाळ देती। पंडस्थळी दिसे प्रदिनी।
कीं नक्षत्रपुंज एकत्र स्थिती। कर्णी लागती शारदेच्या।
गळा मोतियांचे दिव्य हार। शुभ्र कंचुकी, शुभ्र वस्त्र।
अस्पाद मस्तकांवरी समग्र। दिव्य अलंकार झळकती।
आरुदली हंसासनी। दिव्य बीणा हाती धेअनी।
आलाप करितां मधुर ध्वनी। सुरवर आयकोनी तदस्थ।
सुरासर गण गंधर्व। सिद्ध चारण मुनिपुंगव।
अंबे तुझ्या चरणी भाव। थरिती सर्व आद्रे।

आता आदिशक्ती महालक्ष्मी हिचे स्तवन करून तिला
येथे येण्याची नम्र प्रार्थना करतो.

या रक्तांबुजवासिनी विलासिनी चंडाशु तेजस्विनी
आरक्ता रुधिराम्बराहरिसंखी या श्री मनोल्हादिनी
या रत्नाकर मन्थानाल्पगटिता विष्णोऽच या गेहिनी
सा मां पातु मनोरमा भगवती लक्ष्मीश्च पद्मावती
सर्व मंगलमांगल्ये शिवे सर्वार्थ साधिके
शरण्ये त्र्यंबके गौरी नारायणी नमोऽस्तुते

मंत्रामध्ये गायत्रीमंत्र हा श्रेष्ठ मंत्र आहे हा सूर्यनारायणाचा
मंत्र आहे. या मंत्राचे जे महत्व आहे, तेचे महत्व या प्राकृत
भाषेतील सूर्यस्तवनामध्ये आहे.

जयजय तपनाशका सहस्रकिरण।
अंबर चुडामणि सूर्यनारायण।
जीवमिलिंद बंध मोचना। हृदय दृढ प्रकाशका
एक चक्र कनकभूषित रथ। सप्तमुख अश्वेग बहुत

निमिषाधर्मिनी अपार पंथ। क्रमोनि जात मनोगती
आदिपुरुष तू निर्विकार। ब्रह्म, विष्णु, महेश्वर
ही स्वरूपे तुझीच साचार। सर्व प्रकाशक आदित्या
सकळ रोग, दुःख भयहारका। विश्वदीपना विश्वपालका
त्रिभुवन नेत्र प्रकाशका। कालात्मका काळरूपा

मी धोडा थांबलो व ज्ञानदेवांकडे पाहिले. ते म्हणाले,
“फार सुंदर.” मी म्हणालो, “माझ्या ज्ञानदेवराया, मी ह्या
देवांना काय सांगू? मला आशीर्वाद द्या.”

“एकलेच ना! हा वे आशीर्वाद”, असे म्हणून त्यांनी
माझ्या मस्तकासमोर आशीर्वादाचा हात केला आणि काय आक्षर्य!
माझ्या डोळ्यासमोर मोठी मोठी अक्षरे दिसू लागली. मग काय!
मला फक्त शब्दचे बोलून दाखवावचे. ते मी कले. श्लोकांची
चार कडवी म्हटली. माझ्या डोळ्यासमोर वे शब्द आले आणि
जे मी सर्वांना बोलून दाखविले, ते असे –

घरणाचियेनी काजे बन्हि तो चेतला।
प्रभंजने वाढविला महावेगी
संतदर्शने तैसा हरिभाव उदेला।
भेटी घेतां, वाढला पुण्यस्थळी
मरुते केले जल ते निर्माण।
जलासि बंधन, मरुतासि गमन, सर्वांटायी
मरुताचियेनी स्पर्शे, जल ते मरुत।
जल मरुत असती एक अभेदत्वे
शिवाचेनी इच्छे जीव तो धारण।
जीवासी बंधन, शिव असे मुक्त मिरतन
शिवाचियेनी स्मरणे, जीवशिव होत।
जीवशिव दोन्ही होती अभेदत्वे
कमळसुवासे भ्रमर तो भुलला।
कोषे जावूनिया स्वयंभाव विसरला
भक्तिसुखे नारायण तो वेडावला।
दासाधरी जावूनिया ब्रेष्टूत्त्व हरपला

जगद्गुरु ज्ञानदेवांनी मला ‘प्रसाद’ दिला तो हाच.

एकदे सांगून आल्यावर ज्ञानेश्वर म्हणाले, “सदाशिवा, आता
पुर.” असे त्यांनी म्हटल्यावरोबर अक्षरे गेली. त्यांचेच त्यांनी
ऐकले व त्यांचेच त्यांनी पुरे केले. माझे होतेच काय त्यांत!
ज्ञानदेव उठले तसे सर्वच उठले. मीही उठलो. रामायणाची
पोथी परत काखेत धरली. आम्ही चबुत्त्यावरून खाली उतरलो.
तसे ज्ञानराजे मला म्हणतात, “सदाशिवा, कृपण मनुष्य जसा
धनाला अत्यंत जपतो, तसा तू रामायणाला जपतोस, अतिउत्तम.
हे धन कधीच सोडू नकोस. रामनामाने सागरावर पापाण तरले.
तर या रामनामाने मनुष्य भवसागरातून का तरून जाणार नाही!”
माझ्यापुढे हनुमान होतेच. त्यांनी हे शब्द ऐकले आणि माझे
बळून ज्ञानदेवांकडे पाहून आनंदाने अगदी मनापासूनच हसले.

आम्ही जसे उठलो तसे क्षणार्थात ज्ञानदेवांच्या मस्तकावरील

भगवान दत्तत्रेयांची भूर्ती सर्वांच्या पुढे जावून उभी राहिली. अशांतरी, पाठमोरी, सतेज, त्यांच्यामागे सर्व संतमण. संतगणांच्या मागे हातात हात घालून तुकाराम, हनुमान व त्यांच्यामागे नामदेव, मी व ज्ञानेश्वर. नामदेवांनी माझा डाव हात पकडला व ज्ञानेश्वरांनी उजवा हात धरला. आम्ही चालू लागलो. तेव्हा ज्ञानदेव म्हणतात, “सदाशिवा, प्रथम आपण आदिनाथांच्या दर्शनाला जावू. गणेच्या काटी आदिनाथांची पुण्यक्षेत्रे आहेत. तेथे जावून त्याचे दर्शन घेऊ. बणीला सप्तशृंगी देवी आणि आदिनाथांचे मंदिर आहे तेथे जावू. या देवीचे फार मोठे महत्त्व आहे. आदिनाथांचे पटुशिवाय मच्छिन्द्रनाथ, मच्छिन्द्रनाथांचे गोरक्षनाथ, गोरक्षनाथांचे गहिनीनाथ, गहिनीनाथांचे निवृत्तीनाथ ह्या सर्वांनी येथे फार मोठी तपश्चर्या केली. देवीचे मंदिर फार सुंदर आहे. आदिमाया महालक्ष्मी ज्या कमळामध्ये उभी राहते, त्या कमळदलाप्रभाणे देवीच्या मंदिराचा आतला घुमट आहे. ही प्रसन्नमुख्यदेवी आपल्या भक्तांवर अनुग्रह काण्यास नेहमी तत्पर असते.”

ज्ञानदेव हे सांगत होते, चालत होते आणि मला आदिनाथांच्याकडे घेऊन जायला निधाले होते. हा अध्यात्माचा प्रवास फार अवघड, त्याला माझी तयारी नव्हती, जन्मभूत्युच्चाही पलिकडचा, तेव्हा मला चालता चालता धास घेणे अवघड झाले, जीव पाबरामुकर झाला व पुढे चालणेही कठीण झाले. आता प्राण जाईल की काय असेही वाटू लागले. मी थांबलो. माझी अवस्था काय होत आहे, हे ज्ञानदेवांना सांगणे मला तजास्पद वाटू लागले. मी फुटक्या नशिवाचा. ज्ञानेश्वरांना कसे सांगावे, हेच मला कळेनसे झाले. मी थांबलो. तसे ज्ञानेश्वरांनी मला विचाले, “का थांबलास?”

मी म्हटले, “ज्ञानदेव, मी घरी जातो.”

“का?” त्यांनी विचालते.

मी म्हटले, “देवा, घरी माझे आईवडील वाट पहात असतील. त्यांना माझ्याशिवाय कोण आहे! मला त्यांची चिंता वाटते.”

ज्ञानदेव म्हणाले, “अगदी सर्वांच्या पुढे कोण आहे?”

मी म्हटले, “भगवान दत्तत्रेय.”

“आहेत ना ते! ओरे विश्वाची चिंता ते करतात. तेव्हा चिंता करतारा तू कोण?”

मी म्हटले, “देवा, तुम्ही म्हणता ते अगदी खेर आहे. पण मी घरी जातो.” “बर, बर”, असे म्हणून त्यांनी आणि नामदेवांनी माझा हात सोडला. मग माझ्याकडे पाहून ज्ञानदेवांनी म्हटले, “सदाशिवा, तीर्थांत्रेला धायचे. विसरायचे नाही.”

मी म्हटले, “हो.”

मग नामदेव आणि ज्ञानेश्वरांनी हातात हात घेतले आणि चालू लागले. मी उधा राहून पहात होतो. भगवान दत्तत्रेयांची

भूर्ती हव्हूहव्हू दिसेनाशी झाली. मग त्यांच्यामणून चालणारी सर्व संतमंडळी हव्हूहव्हू दिसेनाशी झाली. त्यानंतर त्यांच्यामणून तुकाराम आणि हनुमान दिसेनासे झाले. नंतर नामदेव आणि ज्ञानदेवही दिसेनासे झाले. तो वटवृक्षही गुप्त झाला व ते मैदान आणि डोंगरही गुप्त झाले. काहीच उरले नाही.

मी जागा झालो. माझे मन अगदी शांत झाले. पूर्वीसारखी होणारी पनाची तळमळ, खळबळाट थांबली. तुकान शांत झाले. मी उटून बसलो. मी म्हटले, “ज्ञानदेवा, मी अभागी, काय केले हो भी हे! तुम्हा सर्वांना भी सोडून दिले. कशी ही दुर्जिही सुचली हो मला. सोन्याचा परिस मी फेकून दिला की हो! मी काय करू? आता तुम्हा सर्वांना परत कुठे पाहू? देवा, तुम्ही मला भेटलात. माझ्याशी खूप बोललात. पण देवा, माझी वृत्ती नाही हो झाली. परत एकदा भेटा ना माझ्या ज्ञानराया! आई मुलाला एकदाच भेटते का हो! माऊळी, तुला पुष्कळ प्रेमाची मुले आहेत. तु त्यांच्याकडे जाशील. पण आई, तुझ्याशिवाय मला कोण आहे! तुझ्याशिवाय मी हा असा अनाथ दाही दिशा दुखाने भटकत फिरत राहीन. माऊळी, मी तुझी परत वाट पाहू? तुझ्या ‘वेढ्या सदाशिवासाठी’ येशील?”

आणि काय आश्वर्य! दुसऱ्या दिवशी दुपारी एक वाजता हेच स्वप्न. तंतोतंत तेच सर्व काहीही फरक नाही. तेव्हा हे स्वप्न मी कसे म्हणू! हा दृष्टान्तच होता. हे करण्यात भगवान दत्तत्रेयांचा काय हेतू होता, हे तेच जाणे.

कालांतराने सहस्रभुजादेवीचा करमाळे (जेजुरीच्या पुढे) येथे झालेला दृष्टान्त. देवी गंगामतेचा, साईबाबांचा (साईदेव) अहमदाबादला दृष्टान्त (साईदेवांचे आणि माझे खूप मजेदार संवाद.). वृद्धावनला श्रीकृष्णाचे दृष्टान्त. असे कितीती दृष्टान्त मला झाले. याच्यामागे परेमधरी हेतू काय आहे, हे मला माहीत नाही, परंतु ह्या सर्व दृष्टान्तात परमानंद आहे, हे निःसंशय.

माझ्या जीवनात मला कुठेच अडंचण भासली नाही. माझी अनेक कामे कुणालाही. मोबदला दिल्याशिवाय त्वरित आणि मनासारखी पार पडली. काम करण्याबद्दल माझ्याकडून कोणी पैसे घेतलेच नाहीत, पैसे दिल्याशिवाय कामेच होत नाहीत असा कित्येकांना अनुभव असताना मलाच असा अनुभव का यावा? मी पैसे देत असतानामुद्द्य लोक घेत नाहीत. तुमच्याकडून नाही घ्यायचे, असे म्हणतात. असे का? संसारात मला दुखे आली, पण कमी काहीच पडले नाही. संकटाचे दण झाले, पण वाच्यासारखे उदून गेले, पैसे नाहीत म्हणू अडले, असे कधी झाले नाही. कोणत्याही परिस्थितीत जेवणाचे ताट भरलेले, कमी पडतच नाही. मी ऐशाकडे, प्रपंचाकडे लक्ष देतच नाही. मी दत्तत्रेय, ज्ञानदेव, हनुमान, साईदेव, अक्षलकोटस्वामी, गजानन महाराज, हुल्कीचे सिद्धारूढ महाराज इत्यादी सर्व साधुसंतांच्या आठलक्षणीमध्ये, स्मरणामध्ये भग्न असतो. माझा प्रंपंच ते करतील, मला या संसाराशी काय कर्तव्य आहे!

आज महिने-दोन महिने मी कार अस्वस्थ झालो. असे का व्हावे, याचा विचार करीत असताना असे कळले - ज्ञानेश्वरी-समाह चालू आहे. ज्ञानेश्वरांच्या आठवणीने मनात परत खलबळाट सुरु झाला. रात्री झोप नाही. ज्ञानेश्वर दोनदा स्वप्नात आले आणि म्हणाले, “समग्र लिही. लोकांना सांग.” आणि एकदम गुप झाले.

मी हे सविस्तर लिहिणार नव्हतो. सर्व लोक पैशासागे धावत आहेत. कोणत्या मागनि आपण पैसा मिळवतो, याचा कसलाच विधिनियेध माणसाला राहिलेला नाही. पैशाचा अतिशय लोभ. तेव्हा अशा लोकांना हे सर्व सांगून काय उथ्योग! सर्व वाया जाईल असेच वाटायचे. हास्यास्पद वाटेल. लोक

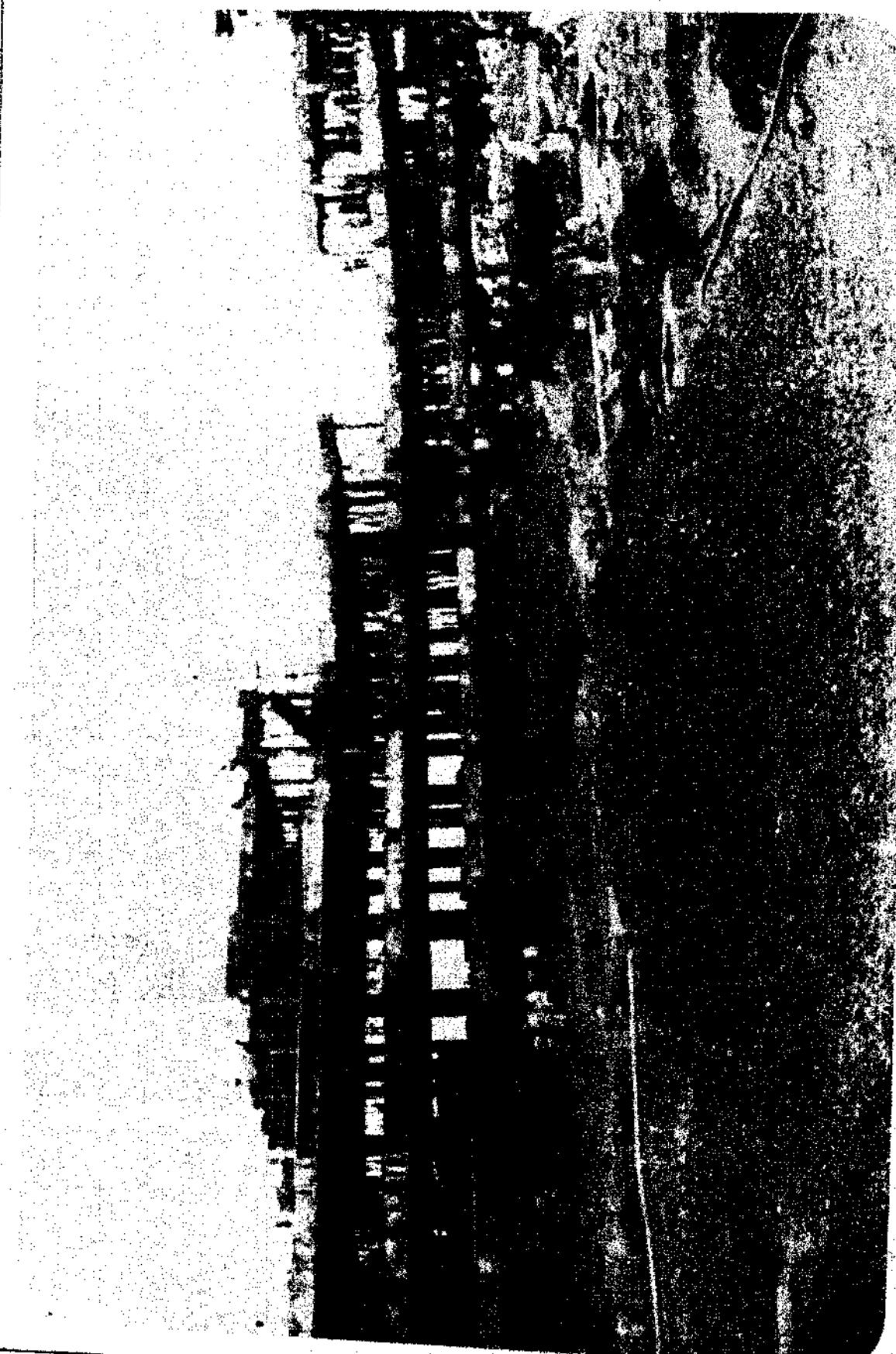
विश्वास ठेवणार नाहीत आणि आचरण तर मुक्तीच करणार नाहीत. म्हणून तर इतकी वर्ये मी गप्य बसलो. पण आता माझ्या परात्पर गुरुंची इच्छा झाली. तेव्हा मी त्यांची आज्ञा कशी मोडू!

आता मी माझे कर्तव्य केले. नव्हे, त्यांनी करवून घेतले. हे सर्व त्यांनाच अर्पण. लिहिणारा मी कोणी नाही. लाखो लोकांनी वाचावे, ही ज्ञानदेवाची इच्छा असेल तर ते तसे करतील. नसेल तर त्यांची इच्छा. माझी कसलीच इच्छा, अपेक्षा नाही. माझ्या दत्तात्रेयांवर, माझ्या साईवर, माझ्या ज्ञानदेवांवर, कोट्यावधी लोकांनी अलोट प्रेम करावे व माझ्या माऊलीनी सर्वांना ब्रह्मानंद ढोहात पूर्ण बुडवून टाकावे, हीच अंतरीची ओढ.

सर्व साईभक्तांना ज्ञातच आहे की विद्यमान विश्वस्त मंडळाने शिरडीच्या विकासासाठी अनेकविध योजना हाती घेतल्या असून आय.सी.सी.यु. ही त्यापैकी एक आहे. संस्थानच्या माननीय अध्यक्षा प्रो. डॉ. लेखा पाठक यांनी या युनिटविषयीची माहिती व श्री साईनाथ रुणांसंयात त्यांची आवश्यकता चित्रपटसृष्टीतील ख्यातनाम अभिनेता, दिग्दर्शक, निर्माता श्री. मनोजकुमार गोस्वामी यांना समजाकूस दिली व त्यांना याकरिता उदारहस्ते प्रदत करण्याचे आवाहन केले. श्री. मनोजकुमार गोस्वामी यांनी माननीय अध्यक्षा यांच्या आवाहनाला लागलीच प्रतिसाद दिला व तत्परतेने आय.सी.सी.यु.करिता १० लाख रुपयांची भरीव देणगी दिली. वरील छायाचित्रात श्री. व सौ. मनोजकुमार गोस्वामी संस्थानच्या माननीय अध्यक्षा प्रो. डॉ. लेखा पाठक यांच्याकडे १० लाख रुपयांचा धनावेश सुर्पूर्द करीत असताना दिसत आहेत.

नियोगिता “सार्वजनिक भक्त नियमस्थान” या इमारतीवरे वापिकलम चालू असलेला धनलेले छायाचित्र

विश्वस्त मंडळ

अध्यक्षा
डॉ. लेखा पाटक

श्री. हेमराज शहा	श्री. मनोहर गोगटे
श्री. द्विजमोहन भामशा	श्री. पृथ्वीराज रा. आदिक
श्री. शिवराम शिंदे	श्री. राजीव प्र. कुलकर्णी
डॉ. एकनाथ गोदकर	श्री. प्रभाकर तु. वोगवके
श्री. भीमाशंकर खांबेकर	श्री. बादुराव नरोडे (पाटील)
श्री. दादासाहेब रोहपार (पाटील)	श्री. प्रभाकर वी. वोगवके
श्री. उत्तमराव शेळके	श्री. सोपान धोरडे
श्री. कारभारी देवकर	श्री. अनंतकुमार पाटील
श्री. मोतीराम पवार	श्री. प्रशांत व्य. हिरि
प्रा. ना. स. फरांदे	श्री. अण्णासाहेब महस्के
श्री. दिलीप अ. शिंदे	श्री. गोपिनाथ घ. कोंते (पाटील)
श्री. श्रीपतराव जाधव	श्री. मोहन मो. जवकर

श्री साईभक्तांना नम्र आवाहन

शिरडी संस्थान हे देशभर भारताच्या समृद्ध सांस्कृतिक परंपरेतील श्री साईबाबांच्या लाखो भक्तांचे तीर्थयावेचे व श्रद्धेचे स्थान इत्यालेले आहे. प्रत्येक दिवसापणिक भाविकांची वाढती लोकप्रियता वा संस्थानाला लाभली असून त्याची भारतातील एक प्रमुख विश्वमतिनिधि म्हणून गणना होत आहे.

गेली काही वर्षे साईभक्तांच्या सतत वाढणाऱ्या गर्दमुळे श्री साईबाबा संस्थान, शिरडीच्या विविध सोर्योवर अतोनात ताण पडत आहे. या लाखों भाविकांना शिरडीचा निवास सुखाचा व सोईचा व्हावा म्हणून संस्थानने सुखासोईमध्ये वाढ करण्याचे ठरविले आहे.

“साईबाबा भक्त निवासस्थान” अशी ५०० भाविक कुंदंबांची राहण्याची सोय करण्याच्या हृषीने पहिले पाऊल उचलले आहे. या खोल्यांमधून भाविकांना सर्व सोयी स्वतंत्रपणे उपलब्ध करून घेण्यात येतील. माफक दशत नेथे भाविकांची राहण्याची सोय केली जाईल. याशिवाय सध्या उपलब्ध असलेल्या सभागृहांपेक्षा मोठे, अशा २ सभागृहांची योजना असून या सोयमुळे सुमारे ३,५०० अतिरिक्त भाविकांची उत्तम व्यवस्था होणार आहे. ८० खोल्या असलेल्या इमारतीचे बांधकाम पूर्ण होत असून तिचा लवकरच उद्घाटन समारंभ करण्यात येणार आहे. तसेच रात्रिदिवस सेवा चालू असलेले एक खाड्य-पेण्युही त्याच जागेत असेल.

भाविकांची प्रत्यही वाढणारी संख्या लक्षात घेऊन मंदिराच्या परिसराच्या नूतनीकरणाची योजना त्यानंतर हाती घेतली जाणार आहे. या नूतनीकरणमुळे श्री साईबाबांचे दर्शन भाविकांना मुलभतेने व सहजतेने घेता येणार आहे. त्याचा संश्लेषण त्यामुळे कमी होईल.

शिरडी संस्थानच्या वर्तीने सध्याच्या १०० खाटांच्या इथितळ्याचा विस्तार, वैद्यकीय महाविद्यालय अशा आणखी योजना हाती घेण्यात येणार आहेत. इंग्रजी माध्यमाची शाळा सुरु करण्यात आलेली आहे.

श्री साईबाबांच्या कृपेने व आशीर्वादाच्या बळावर संस्थानने वरील नमूद केलेले महत्वाकांक्षी प्रकल्प हाती घेतलेले आहेत. आपली मदत आम्हाला हरतच्छेने हवी आहे. भारताच्या उज्ज्वल सांस्कृतिक परंपरेचे संवर्धन वा प्रकल्पाकरिता देणारी दिल्याने होणार आहे.

शिरडी संस्थानच्या वर्तीने मा. अध्यक्षा आणणाला या कार्याकरिता उदाहरहस्त मदत करण्याचे विनम्र आवाहन करीत आहेत.

आपल्या देणार्था खालील पत्त्यावर पाठवाव्यात :—

कार्यकारी अधिकारी,

श्री साईबाबा संस्थान, शिरडी

मु. पो. : शिरडी, तालुका : कोपरगाव, जिल्हा : अहमदनगर.

सूचना : चेक “श्री साईबाबा संस्थान, शिरडी” या नावाने पाठवावेत.

रावसाहेब यशवंत जनार्दन गाळबणकर बी.ए., वांद्रे

मूळ लेखक - कै. बी. व्ही. नरसिंहरवामी, मद्रास.
मराठी भाषांतर - श्री. श. बा. पटवर्धन, मुंबई.

मला बाबाचे प्रथम दर्शन १९११ साली झाले. माझे सासरे अण्णासाहेब दाभोलकर व इतर नातेवाईकांवरोवर मी शिरडीला गेलो होतो. तत्पूर्वी त्यांच्या साधुव्यावहाल मी बरेच ऐकले होते. पण तेथे जेऊन स्वतःचा ऐहिक किंवा पारमार्थिक फायदा करून घ्यावा असे मला फारसे वाटले नाही. याच मनस्थितीत मी चार-पाच वेळा गेलो. पण हव्हूनलू माझी उत्सुकता वाढू लागली. एका रात्री स्वाक्षर येऊन बाबांनी माझ्याकडे दोन रुपये दक्षिणा मागितली व मला दोन रुपये शिकवले. पहिला म्हणजे नेहमी सचोटीने वागण्याचा व दुसरा नैतिक आचरण शुद्ध ठेवण्याचा. ह्या त्यांनी दिलेल्या सूखेमग्रामणे वागण्याचा मी काळजीपूर्वक व मनापासून प्रयत्न करीत आहे. मी सकाळी उडत्यावरोवर शिरडीस बाबांना दोन रुपये मनिओर्डीने पाठविले. १९१७ साली मी शिरडीला असताना बाबांनी माझ्या मस्तकावर हात ठेवला, तत्काळी माझे देहभान हणून मी अल्पुच्च आनंदाच्या सागरात बुडून गेलो. मी देहभानावर आल्यावर मला कल्पते ते असे. बाबांनी लोकांना असे सांगितले - हा (मी) एक विशुद्ध चारित्र्यावान जीवात्मा आहे व त्याच्या गतजन्मात तो बन्याच अवस्थातून गेला आहे (त्याचे वर्णनही बाबांनी केले). त्यांनंतर त्याला मी सच्याच्या मातेच्या उद्दी घातले व या जमातही त्याचे पूर्वसंस्कार कायम आहेत.

इतर सुड्यांचा लागल्या की मी त्यांच्याकडे जात असे. पण त्यांनी राजा सोइन एक दिवसही जास्त ठेवून घेतले नाही. त्यांच्यावर माझी पूर्ण श्रद्धा आहे. वर उड्हेखिलेल्या अनुभवशिवाय निर्विकल्प समाधीचा अनुभव किंवा अध्यात्मातले विशेष घडे त्यांनी मला दिले नाहीत. तरीही एकदा ते मला म्हणाले, “मी या साडेतीन हात देहामध्ये नाही. मला सर्व ठिकाणी सर्वांत पफात जा.” त्यांच्या प्रेरणेनुव्हा मी गावी भागवत वैरूप्यांचा अभ्यास करीत असतो. पण दिक्षितांना किंवा जोगांना या ग्रंथावर प्रवचन करण्यास सांगितले होते तसे मी केले नाही. मला आता वाई वाटते की अशा महात्म्याच्या सहवासाचा जास्तीत जास्त लाभ मी करून घेतला नाही. एक तरं मी तेव्हा तरुण होतो व आताहितका परिपक्व नव्हतो. तरीपण मला असे म्हणायचे आहे की त्यांच्याकडे जे येत असत त्यांच्यापैकी कोणी अध्यात्माची सर्वोच्च पायरी गाठू शकला की नाही याची प्रक्रिया आहे. इतकेच नव्हे तर अध्यात्मभागाच्या प्राथमिक

पायऱ्यासुद्धा कोणी चढून गेला नसेल. आता दक्षिणेविषयी बोलायचे तर प्रत्यक्ष भेटीच्या वेळी बाडवातून मणिदीत त्यांच्या दर्शनाला चाललो असताना मला आठवते की बाबांनी दक्षिणा मागितली तर आपल्याकडे पैसे असावेत म्हणून पुढ्हा बिन्हाडी जावून पैसे घेतले. दर्शन घेतल्यावर त्यांनी दोन रुपयेच दक्षिणा मागितली. ती मी दिली, पण त्यांनी जास्त मागितली नाही. माझ्या इच्छेप्रमाणे त्यांनी एवढीच दक्षिणा घेतली, याचे मला फार समाधान झाले. बाबांची कृपा माझ्यावर आहे व त्यांनी ज्या स्थितीत मला ठेवले आहे त्यात मी सुखी आहे. “साई एखेगा वैसा ही रहना”. १९२१ साली आम्ही कुटुंबीय काशी व प्रयागला गेलो. तेथील सर्व महस्त्याची तीर्थ पाहिली. भारद्वाज आश्रमात गेल्यावर माझे भन हेलावले व मी बाबांची प्रार्थना केली की मला एखाद्या संताचे दर्शन घडू दे! माझ्यावरोवरच्या पंडचासही सांगितले की मला एखाद्या महात्म्याचे दर्शन घ्यावयाचे आहे. भारद्वाज आश्रम सोइन आमचे टांगे निघाल्यावर पंडचासही टांगा धांववून एकीकडे बोट दाखविले. मी पाहिले, तो तेथे एक विशाल दाढी असलेले अतिवृद्ध साधू बसले होते. पंडचासही सांगितले की बन्याच वर्षीत घ्याचित एखाद्या वेळेसच हे संत प्रयागला येतात. या भागात ते प्रसिद्ध आहेत. ते आपल्याजवळ कोणास येऊ देत नाहीत व पैशाला शिवत नाहीत. माझी मनोमन प्रार्थना इतक्या लवकर फलहूप झाल्याच्या आनंदात तो पंडचा नको म्हणत असतानाही मी आनंदाने भारावून त्या साधूमूहाराजांकडे गेलो. साधूमूहाराजांनी न रागावता “ये बाळ” असे बोलावून मला आशीर्वाद दिला. ते पाहून माझी पली, आई व इतर महिलाही त्यांच्याजवळ गेल्या व त्यांनाही माझ्याप्रमाणेच आशीर्वाद मिळाला. महाराजांना देण्याकरिता माझ्याकडे फुले, फळे किंवा इतर काढी प्रसाद नव्हता. पण यिशात हात घातला तेव्हा हाताला तीन आणे लागले. ते मी त्यांना दिले. त्यांनी ते येऊन खुपीने आपल्या खिलात ठेवले. मला बाटले, त्यांच्या रुपात साईबाबांनीच दक्षिणा घेतली. बाबांनी प्रथम अनुभव दिल्यानंतरच मी माझ्या साधनेला सुरुवात केली होती. त्यांनंतर दुसरी घटना अशी घडली - १९३२ साली एका रात्री बाबांनी स्वाक्षर येऊन मला विचारले, “तुला काय पाहिजे?” मी म्हणालो, “बाबा, मला खूप प्रेम पाहिजे. शुद्ध प्रेमाशिवाय काही नको.” त्यावर आशीर्वाद देऊन बाबा अदृश्य झाले. तेव्हापासून ध्यानस्थ किंवा कधी बाचन करीत असताना

मी प्रेमसात् संपूर्ण न्हाऊन निघतो.

अब्दुल्ला खान (तारखेला व नंतर कोऽहावा)

५ नोवेंबर १९३६, शिरडी

पेशावरजवळ हजारा जिल्हाचात असलेले तारखेला हे माझे जन्मगाव. मी पोरका असल्याने आणदी लहान वयातच ते गाव सोडले. परदेशी मकामदीना पहावे, या इच्छेने मी दक्षिणकडे मनमाडपर्यंत पोहचलो. तेथून मुंबईला जावून मी मकेस जावू शकलो असतो. पण तेथे माझ्या कानी आले की शिरडीला साईबाबा नावाचे एक अवलिया असून ते फकिरांवर पैशांची खैरात करतात व त्यांनी मनात आणले तर ते मला मकेला सहज पाठवू शकतात. म्हणून मी शिरडीला गेलो. सभामंडपाच्या दारातून मणिदीत गेल्याबरोबर त्यांची व माझी नजरानजर झाली आणि त्याचक्षणी माझी अंतर्यामी खात्री पठली की हाच माझा मुरु. म्हणून मी तेथेच वस्ती करण्याचे ठरविले. ते मला व इतर फकिरांना भरपूर पोटस घालीत. हे वधून तेथे राहूनच जीवन कंठण्याचा मी बेत केला. हा १९१३ चा सुमार असावा. बाबांच्या सात्रिध्यात राहिल्याने माझ्या मनोवृत्तीत हल्लूहळू फरक पडू लागला. प्रथम शिरडीला आलो तेव्हा हिंदून मी शत्रू मानीत असे, पण तीन वर्षांनंतर माझ्या मनातली द्वेषभावना पूर्णपणे नाहीशी होवून मी हिंदूना भावासमान मानू लागलो. मुंबईल हिंदू-मुसलमान एकमेकांची पूजा-स्थाने उद्घवस्त करीत असलेले पाहून मला फार वाईट वाटते. याप्रमाणे लढून त्यांनी एकमेकांना नष्ट केले तर तिसऱ्याच्या पंथाचे आणखी कोणीतरी या देशात येईल. मी बाबीस वर्षांचा असताना बाबांनी देह ठेवला. त्यामुळे धार्मिक बाबतीत मी कोळलाच फाशदा करून घेऊ शकलो नाही. म्हणून थोडचा निराश मनःस्थितीतच मी पुढा प्रवासाला निघालो. (१९२६) मी मालेखंड एजन्सीच्या स्वान खोऱ्याकडे जात असताना अकुनबाबा नावाच्या एका महान संताचा दारा पाहिला. हे अकुनबाबा सम्यद असून पैगंबाबाच्या वंशातील होते. ब्रिटीश सेनापती लॉर्ड रॉबर्ट्स त्या भागातील पठाण टोळ्याचा बंदेबस्त करण्यासाठी आला तेव्हा अकुनबाबांच्या शरीने त्याला एक पाऊलही पुढे सरकता येईल. असे तीन महिने गेल्यानंतर सेनापतीने आपली फजिती राणीसरकारला कळविली. त्यावेळेस अकुनबाबांच्या महान सामर्थ्याविषयी लोकांकडून खूपच ऐले. म्हणून मी एका रात्री त्यांच्या समाधीजवळ झोपताना प्रार्थना केली की प्रथम साईबाबांनी जसे मला स्वतःच्या कृपात्राखाली घेतले तसे आता त्यांनी (अकुनबाबांनी) पुढे घ्यावे. पण त्या रात्री स्वप्नात मी साईबाबाना माझ्या बिछान्याशेजारी खुर्चावर बसलेले पाहिले. पण ते काही बोलले नाही. मी जागा झाल्यावर स्वप्नाचे स्मरण झाले व मला वाटले की मी अजून साईबाबांच्या छत्राखालीच आहे. कारण मी अकुनबाबांची प्रार्थना केली होती, साईबाबांची नव्हे. तरी शिरडीहून १५०० पैल लांब असलेल्या ठिकाणी साईबाबा आले व त्यांनी मला

दर्शन दिले. साईबाबांनी मला काहीच दिले नाही, अशी जी रुखरुख माझ्या मनात होती ती मात्र नाहीशी झाली. आता माझी त्यांच्यावर पूर्ण श्रद्धा आहे. माझे लग्र झाले असून मी कोऽहाव्यास रहात असतो. २-४ वर्षांनी एकदा बाबा दर्शन देतात. बाबा देहधारी असताना मणिद भक्तमंडळींनी गच्च भरलेली असे. एवढेच नव्हे तर कुप्री, मांजरे वर्गे प्राणीही बहुसंख्येने तेथे असत.

मी तेथे असताना बाबांकडे कोणी रोहिले आल्याचे पाहिले नाही. पण काही धर्मांध पटाण त्यांच्याकडे आलेले मी पाहिले. कै. बाबासाहेब तर्खंडांनी मला त्यांचा एक अनुभव सांगितला. ते एका रात्री बाबांच्या शेजारी चावडीत झोपले होते. त्यावेळेस कंदहारचा मीरजमाल नावाचा पठाण शिरडीस बाबांजवळ होता. त्या रात्री ३ वाजता एकदम तो बाबांजवळ आला व त्यांना म्हणू लागला की हिंदू लोक तुम्हाला व मुसलमान धर्मांस भ्रष्ट करू पाहत आहेत. म्हणून जर बाबांनी परवानगी दिली तर तलवारीने सर्व हिंदू भक्तांना ठार मारून तुमनी (बाबांची) सुटका करावी. त्याचे बोलणे ऐकून तर्खंडांची घावगुंडीने बोवडी बळली व त्यांना वाटले की येथेच आपली इतिशी होणार. पण साईबाबांनी त्याची समजूत घातली. ते म्हणाले, “ओर, खेर संगू का? मी पागल आहे आणि मला पुजणारे हिंदूही पागल आहेत. त्यांच्याकडून पूजा करून घेण्याची सर्व जबाबदारी माझी आहे. म्हणून तुला मारायचेच असेल तर माझा आधी गळा काय.” हे ऐकून मीरजमाल एकदम शांत झाला. त्याने पुढे काही गडबड केली नाही. नागपूरचा अब्दुल्ला खान नावाचा दुसरा एक कडवा मुसलमान बाबांकडे ३-४ महिने रहात असे. तो पत्रकार असल्याने बुझी, महात्मा गांधी वर्गेना ओळखत होता. तो रोहिला नसून हिंदूस्थानी पठाण होता. त्याच्या तेथील वास्तव्यात बाबांनी मला फसविले, असे तो अभूतमधून उद्गार काढीत असे. एकदा त्याने नाना चोपदाराला भरपूर चोपले म्हणून कोपणावळ्याच्या पौजिस्ट्रेटपुढे त्यांच्यावर खटला भरला. त्यात दोपी ठरून त्याला दंड झाला. दंड भरण्यास पैसे नव्हते व कोणी जामीनही राहीना. म्हणून काही दिक्ष सुरुगात जावे लागले. हे ऐकून बुद्धीनी दंडांची १५ रुपये रकम पाठविली. पण ती त्याने नाकारली. तो म्हणाला, “जो मला फसवित आहे, त्याचे दंड भरला पाहिजे.” ते ऐकून बाबांनी स्वतःच्या खिंशातील १५ रु. पाठवून त्याची सुटका केली. हा माणूसही एकदा बाबांना म्हणाला, “येथे जे प्रकार चालले आहेत ते पाहून असे वाटते की तुम्ही इस्लामच्या तत्वांना पायदळी तुडवित आहात. म्हणून तुमचा शिरच्छेद केला पाहिजे.” हे ऐकून बाबा हसले. त्याने लगेच बाबांची क्षमा मागितली आणि बाबा पुन्हा हसले.

बाबा देहधारी असताना एक भक्त बाबांनी देह ठेवल्यावर काय दशा होईल, अशी चिंता व्यक्त करीत होता. पण बाबा

त्याला म्हणाले, “माझ्या तुर्कीदून दण्डे हाणीन.” याचाच अर्थ हा की त्यांनी देह ठेवल्यानंतरही त्यांच्या सामर्थ्याची प्रविती शेत राहील.

चक्रनारायण (दिश्चर),

डी.एस.पी.चे रीडर, टाणे

२० ऑक्टोबर १९३६

बाबांनी ऑक्टोबर १९१८ मध्ये देह ठेवला. तेहा मी कोपरगावला फौजदार होतो. बाबांवर माझा विश्वास नव्हता. आमच्या माणसांकर्त्ती आम्ही त्यांच्यावर सूक्ष्म नजर ठेवली होती. मुरुवातीस मी त्यांच्याबद्दल सांशंक होतो. तरी हळूहळू त्यांच्याविषयी माझ्या मनात आदरभाव उत्पन्न झाला. सर्वात महाच्याची गोष्ट ही की त्यांच्या मनावर श्रीमंतीचा किंवा स्थिरांचा कसलाच परिणाम होत नसे. पुष्कळ खिंवा त्यांचे चरण वंदून त्यांच्यासमोर तासनृतास बसत असत. पण बाबांनी त्यांच्याकडे कौतुकाचा किंवा वासनामय कटाक्षरी कठी टाकला नाही. त्यांची वृत्ती निर्विवादपणे अलिम होती. पैशाच्या बाबतीत आमची त्यांच्यावर विशेष कर्डी नजर होती. भक्तमंडळी स्वेच्छेने त्यांना दक्षिणा देत. पण एखाद्याने दिली नाही, तर बाबा त्यांच्यावर नाराज होत नसत किंवा शाप देत नसत. किंतु दक्षिणा मिळाली, याची त्यांना पर्वा नसे. जमलेले पैसे ते मुक्तहस्ताने बाढून टाकीत. देह ठेवला तेहा त्यांच्याकडे फक्त ६६ रु. रोख मिळाले. रोज ते शेकडो स्पष्टे वाटीत होते. पुष्कळ वेळा हेही आम्ही पाहिले होते की त्यांना मिळालेल्या दक्षिणेपेक्षा जास्त पैसे ते वाटीत असत. जास्तीची रकम त्यांच्याकडे कुटून व कशी वेत असे, याचे गूढ आम्हाला कठीच उकलाले नाही. म्हणून त्यांच्या अंगी दैवीशक्ती होती, असे मला वाटते. सर्वथर्मिंयांबोरोबर ते समतेनेच वागत, मी तेथे गेलो असताना एकजण त्यांना म्हणाला, “हे फौजदार खिंवन आहेत.” ते म्हणाले, “असला म्हणून काय झाले! तो माझा भाऊ आहे.” त्यांची शक्ती अदभुत होती. एकदा एक फौजदार त्यांच्या दर्शनास गेला. बाबांनी त्यांच्याकडे दक्षिणा माणितली. फौजदार म्हणाला, “माझ्याजवळ काही नाही.” बाबा म्हणाले, “तुझे पाकिट तपासू वघ. त्यात पत्रास रुपयांची एक नोट आहे.” हे एकून फौजदाराने ती नोट बाबांना काढून दिली. पण बाबांनी त्याले थोडेच पैसे ठेवून घेतले व म्हणाले, “तू बाकीची रकम ठेव. लौकरच तुला त्याची गरज लागणार आहे. काऱण तू त्यावेळी पेचात सापडलेला असरील.” अणि खोरेखरच तसे झाले. तो एका भानगडीस सापडला व त्यांनुसार सुटल्यावर कृतज्ञतेने त्याने बाकीची रकम शिरडीस पाठविली. बाबांनी देह ठेवल्यावर त्यांची मालमत्ता सरकारजमा झाली. त्यावेळच्या ऐच्चप्रसंगात मी बरीच मदत केली. भक्तमंडळीकडून जाबजबाब घेतल्यावर त्यांच्या आधारे मामलेदारांनी पुढील तजवीज केली. त्यासुले संस्थानची बरीच डोकेदुखी वाचली. बाबांच्या उदीने बन्याच्च लोकांचे आजार बरे झाले.

जोसेफ फौजदार, टर्नर रोड, बांद्रे

२६ सप्टेंबर १९३६

मी शिरडीला कठी गेलो नाही. पण येथील मित्रांकडून त्यांच्याबद्दल ऐकले आणि हा फोटो आणला. मी त्यांची पूजा करीत नाही. मी त्यांना सामर्थ्यावान संत मानतो. १९१७ साली गजानन नार्वेंकर आजारी पडले. त्यांचा मुलगा ५०० रु. घेवून शिरडीला गेला व ती रकम त्याने बाबांना दिली. ते ऐसे हातात पडल्याबरोबर बाबांना हुड्हुडी भरून ताप आला. याचे कारण विचारता बाबा म्हणाले, “दुसऱ्याच्यासाठी काही करायचे असेल तर आम्हाला त्याचे भोग व जबाबदाऱ्या स्वीकाराव्या लागतात.” त्यानंतर धोड्याच दिवसात गजानन नार्वेंकरांचा ताप नाहीसा झाला. एकदा मला एका क्लिंट फौजदारी खटल्यात तपास करायचा होता. म्हणून मी बाबांची प्रार्थना केली. बाबांनी स्वप्नात घेवून तपास कसा करावा, यासंबंधी काही मूचना केल्या. त्यांप्रमाणे मी तपास केल्यावर मला यश मिळाले. सन १९१६ साली दोन सराईत पठाण दरोडेखोर होते. शिंपायाना घेवून मी त्यांना एकडण्याचा प्रयत्न केला. तेहा झालेल्या चकमकीत आमचा एक शिंपाई मृत्युमुखी पडला व जखमी झाल्याने मला हॉस्पिटलमध्ये जावे लागले. याबद्दल बाबांनी मला एकप्रकारे पूर्वमूचनाच दिली होती. आदल्या रात्री स्वप्नात घेवून त्यांनी मला असे दूरव दाखविले की दोन गृहस्थ मला घरून फरफटत ओढून एका लप्पसमारंभास नेत आहेत.

दादाजी गोपिनाथ जोशी, राम मारुती रोड, दादर
१५ डिसेंबर १९३६

मी प्रथम १९३२ साली शिरडीस गेलो. माझ्या मुलाला (वय ६ वर्ष) देवी व ताप आला होता. बाबांच्या तीर्थ व उदीमुळे कुठलोही औपध न घेता तो वरा झाला. लगेच मी त्याला शिरडीला घेऊन जाईन, असा नवस बोललो. पण बरेच दिवस याबाबतीत पाइयाकडून चालाढकल झाली. मुलास फेसरे घेवू लागले. पण मला नवसाची आठवण झाली व मी असा निश्चय केला की यावेळेला मुलाला बाबांनी बरे केल्यावर लगेच त्याला घेवून मी शिरडीला जावून सर्व विधी करीन. म्हणून १९३२ साली शिरडीला घेवून गेलो. तेथे गेल्यावर अभियेक करून आम्ही घरत निघालो. कोपरगावच्या वाटेवर असतानाच फेसरे पुन्हा सुरु झाले. आमच्याबोरोबर दादा पुंढरे होते. ते म्हणाले की तुम्ही नवस बोलल्यापैकी काय करावयाचे बाकी आहे, हे परत जाऊन बघा. पण आमच्या लक्षात आले की फक्त अभियेकच केला होता. बाकीचे विधी तसेच राहिले होते. म्हणून आम्ही शिरडीस घेवून राहिलेले विधी करावयाच्या तथरीला लागलो. ते झाल्यावर जो मुलगा आम्ही शिरडीस घेईपर्यंत

(पृष्ठ क्र. ३९ वा)

‘भावेंवीण भक्ति, भक्तिवीण मुक्ति !’

- श्री. एम्. ए. कुलकर्णी

‘भावेंवीण भक्ति, भक्तिवीण मुक्ति, बळेंवीण शक्ति, बोलूं नये ॥’ असे ‘देवांचा देव’ ठरलेल्या ज्ञानदेवांनी हरिपाठामध्ये महत्त्वले आहे. भगवंताला भक्ती अतिशय प्रिय आहे. ‘भक्तावीण देवा आवडते काई’ हा शब्दांतु तुकोबारायांनीही या विधानाला पुढी दिलेली आहे. नामदेवराय महणतात – ‘साधनावांच्योनि मार्ग सोपर जाण। करावें कीर्तन रामकृष्ण ॥’, चोखामेला नामदेवरायांच्या विडुलभक्तीचा गौरव करताना म्हणतात – ‘भावसमृद्धीचे भरियेले केणे। जाणियेले नाणे द्वारकेचे ॥’ कर्म, ज्ञान, भक्ती ही तीनही भगवंताप्रत पोहचविणारी साधने आहेत हे खेर, परंतु भक्तिमार्ग हा सर्वाना सहजसुलभ मार्ग असल्याचे बहुतेक सर्व संतानी मान्य केलेले आहे. ‘न काढे विद्यते देवो न पायाणे न मृण्यमये। भावोहि विद्यते देवस्तस्मात् भावोहि कारणम् ॥’. निव्वळ भक्ती फलदायी असते, असे नाही; ती श्रद्धेने, प्रेमाने, भावनेने भावावलेली असावी लागते. तासनुतास देवापुढे बसून पूजा-अर्चा करीत राहिले. म्हणजेच घेय साध्य होते, असे नाही. ते केवळ एक कर्म असते. त्यामागे ‘कामना’ असतेच. निष्काम कर्म असलेच तर ते फलदायी ठरते. म्हणून ज्ञानदेव ज्ञानेश्वरीमध्ये म्हणतात – ‘वेदाधारे बोलती। केवळ कर्म प्रतिष्ठित। परि कर्मफलों आसक्ति। दाडानिया। म्हणती संसारी जन्मिजे। यज्ञादि यजन कीजे। मग स्वर्गसुख भोगिजे। मनोहर ॥’ – वेदशास्त्रपुराणांमध्ये कर्मविर भर दिलेला आहे, हे खेर; परंतु त्यामागे फलाची अपेक्षा-आसती असल्यास ती कर्मे निर्थकच ठरतात. सबब, ज्ञानेश्वरी केवळ कर्मयोगाचाच पुरस्कार करते, असा निष्कर्ष काढणे संयुक्तिक ठरत नाही. सत्तराव्या अध्यायात माऊली म्हणते – ‘मग अश्वमेधां कोडी कीजे। रत्ना भरूनि पृथिवी दीजे। एकांगुष्ठां हि तपिजे। तपसहर्षी ॥। जलाशयाचेन नांवें। समुद्र ही कीजतु नवे। परि किंबहुना आधवे। वृथा चि तें॥ पायाणावरि वर्षलें। जैसें भर्सी हवन केलें। कां खेव दीधलें। साउलिये॥। नातरि जैसें खडकणां। गगन हणितले अर्जुना। तैसा समारंभु सुमा। गेला चि तो॥ घाणा गाळिले खडे। तेल ना पेंडि जोडे। तैसें दलिद्र तेवडें। ठेलें चि आंगी॥। गांठि बांधली खापरी। एथ अथवा पैली तीरी। न सरोनि जैसी मारी। उपवासिं गा॥। तैसें कर्मजाते तेणे। नाहिं इहिकीचे भोगणे। तेथ परव्र कें कवणे। आक्षेपावें॥। म्हणीनि ब्रह्मानमश्रद्धा। सांझूनि कीजे तो धांधा। हें असो सीणु नसुदा। दृष्टाङ्गी॥’ – वेदशास्त्रप्रामाण्याला अनुसरून कोटी अश्वमेध यजा केले काय किंवा पृथगी व जनाचे रत्नदान केले काय किंवा एका अंगरचावर

उभे राहून सहस्र तप केले काय – सारे व्यर्थच! लोकांना विष्णाचे पाणी उपलब्ध व्हावे, या उद्देशाने समुद्राच्या आकाशाचा जलाशय निर्माण केला तरीही हे व्यर्थच! (कारण यामागे एकप्रकारचा स्वार्थी अहंकार असतो, प्रसिद्धीची हावे असते.) अशी कर्मे पापाणावर कोसल्वलेल्या पावसाप्रमाणे अपरिणामकारी असतात. राखेमध्ये यज्ञाच्या आहुती दिल्याप्रमाणे हे कृत्य निष्कळ ठरते. सावलीला आलिंगन दिल्याप्रमाणे हे निर्थक ठरते. आकाशाला मोठ्या ओवेशाने चाबकाने भारते तर कोणता परिणाम होणार! हा सर्व आवेश व्यर्थच ठरतो. घाण्यामध्ये खडे धालून घाणा फिरवित राहिले म्हणजे तेलही लाभणार नाही किंवा तेलाची पेंडही. पाठीवर खापाची शिदोरी बोधून प्रवासाला निघणे झाले म्हणजे उपाशी मरण्याचाच प्रसंग ठरलेला. अशा दंभयुक्त कमनि या जीवनातला भोग संपत नाही अथवा स्वर्गसुखाची अपेक्षाही धरता येत नाही. सबब, भगवंताच्या नामसाधनेवर – भक्तीवर, श्रद्धा न बाब्गाता केलेला सर्व उद्योग व्यर्थच ठरतो आणि मागे उरतो तो फक्त शिणवाटा!

ज्ञानयोगाला जरूर महत्व आहे हे खेर. ‘न हि ज्ञानेन सद्गुणं पवित्रमिह विद्यते। तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्पत्तिनि विमृद्धिति ॥’ असे भगवद्गीता सांगते. ज्ञानदेव निरूपण करतात – ‘एक ज्ञान ही उत्तम होये। आणिक ही येक तैसे चि आहे। तरि सांघं चैतन्य कां नोहे। दूसरे गा॥। ना तरि महातेजाचेनि कसें कां गवसलें गवसे। आकाश हे॥। जैसी अमृताची घवि निवडिजे। तरि अमृता चि सारिखी म्हणिजे। तैसे ज्ञान हें उपमिजे। ज्ञानेसी चि॥। तरि आमसुखाचिया गोडिया। विटला जो विषयां। जेयाचां ठांड इंद्रियां। मानु नाही॥। जो मनसि चाड न संधे। जेयां प्रकृतिचें केलें नेवे। जो श्रद्धेचेनि संभेगे। सुखिया जाला॥। तेयातें चि गिवसित। हें ज्ञान पावे निश्चित। जेयामाजि अचुंबित। शांति असे॥। तें ज्ञान हृदर्थी प्रतिष्ठे। आणि शांतिचा अंकुरू फूटे। मग विस्तारू बहुत प्रकटे। आत्मबोधाचा॥’ – ज्ञानप्राप्ती हे उत्कृष्ट साधन आहे, हे निर्विवाद; पण ते ज्ञान आत्माविषयी असणे जरूराचे असते. तस्व परमात्मा दृश्यमान होतो. सूर्यप्रकाशाने सारे आकाशाच जसे उजल्यून निघते, तसे हे आहे. अमृताची गोडी कशी? याचे उत्तर ‘अमृताप्रमाणे’ असे द्यावे लागते. जो विषयसुखाला विडून गेलेला आहे, ज्याच्याठाची इंद्रियांना मान दिलाच जात नाही, इंद्रियांचे कोडकौतुक ज्याला मुळीच नसते, त्याला आत्मज्ञान होणे शक्य असते; परंतु त्याची बांधणी

श्रद्धेच्या पाशावर असावी लागते; संशय शिळ्वकी राहिला तर नाश ठलेलाच. श्रद्धायुक्त अंतःकरणाने ज्ञानसाधना केली म्हणजे अंतःकरणात शांति-समाधानाचे अंकुर फुटतात आणि आत्मबोधाचा प्रचंड वृक्ष निर्माण होतो.

विषयमुक्त झाल्याविना ज्ञान प्राप्त होऊ शकत नाही आणि हे तर सर्वसामान्यांच्या दृष्टीने अतिशय कठीण असते. साधे पुस्तकी ज्ञान प्राप्त करून व्यायाचे असले तरी समर्थ गुरु लाभावाच लागते. असे गुरु आत्मज्ञान देऊ शकणारे लाभणे सहजसाध्य नसते. तुकोबाराय तर म्हणतात - 'तुका म्हणै साधन सुलभ गोमटे। परि उपतिष्ठे पूर्वपुण्य ॥' याकरून कर्मयोग, ज्ञानयोग ह्या साधना सर्वांनाच सहजसाध्य - सुलभ असतात, असे गृहित घरता येत नाही. 'मी', 'मी' म्हणविणाऱ्या कर्मदोग्यांची व ज्ञानयोग्यांची धरणण झाल्याची असंख्य उदाहरणे उपलब्ध आहेत. राखण ज्ञानयोगी, कर्मयोगी होता खरा; परंतु विषयमुख्याच्या अभिलाषेने त्याच्या जीवनाचे वाभाडे निघालेच; भस्मासुराच्या तपश्चर्येने फळ त्यालाच भोवते; चांगदेव योगसंग्राट असूनही चिमुड्या मुक्ताईचे शिष्यात्व पत्करणे त्याला भाग पडले; एकांगी श्रद्धेच्या आहारी गेलेल्या हिरण्यकश्यपुला प्रलहादाची अढळ भक्ती समजली नाही आणि शेवटी त्याचा नाशच झाला; पैठणच्या ज्ञानी वेदर्पंडित पीठाधिपतीना ज्ञानदेवाना शरण जावे लागले; रामेश्वर शाळीसारल्या महापंडिताला तुकोबारायांचे शिष्यत्व पत्करावे लागले; खुद वेदाला 'नेति नेति' असा उद्धोष करून ईश्वराचे वर्णन करावे लागले; विश्वामित्रासारखा महान तपस्वी मेनकेचा दासानुदास होऊन गेला; तर नारदाच्या बोधाप्रमाणे 'राम' नामाचा उलटा जप करीत करीत वाल्याकोळल्याचा वालिंकी झाला.

म्हणूनच ज्ञानदेव भक्तियोगाचे विवरण करताना अधिकाधिक ऐसू गेलेले दिसतात. ज्ञानेश्वर माऊलीने प्रामुख्याते सर्वसामान्यांचा विचार केला, त्याच्या हितासाठी मुलभ मार्ग दाखविला, संस्कृत भाषेमध्ये असलेल्या भगवदीताचे विवरण भ्राटी मायबोलीत केले. त्यामागचा उद्देश एकच आहे आणि तो म्हणजे सर्वसामान्यांचा विचार. ज्ञानेश्वरी संषेते - 'तरि कीर्तनाचेनि नडनाचें. नाशिलें व्यवसाय प्रायश्चित्ताचें. जे नाव चि नाहि पापाचें। ऐसे केले॥' ऐसेनि माझेनि नामघोषें. नाहि करित विश्वार्ची हुऱ्हें। आधवे जग चि सुखें. दुम्हुमीत भरलें॥ यैं वैकुंठी मी गा नसें। वेळु एक ही भानुविंबी हिं न दीसें। वर योगियाची हीं मानसें। सांझिनि जायें॥ परि तेवांपासि पांडवा। मी हारतला गिंवसावा। जेथ नामघोष वस्वा। करित ते माझा॥' - कीर्तन-भजन यांद्वारे सर्वसामान्यांची पापप्रवृत्ती नाहीशी होते. माझा नामघोष करीत राहिलात, तर सारी दुखे संपूर्न जातात. आणि पण सारे जग सुखाने - आनंदाने दुम्हुमूळ जाते, मी वैकुंठात मापडेन असे नाही, योग्यांच्याच मनामध्ये मी वास करून असते.

असे नाही. अर्जुना, मला शोभायने नेमके ठिकाण म्हणजे जिथे माझा नामघोष चालतो, माझे भजन चालते - तेच !

भगवंताच्या भक्तीत 'सर्वाभूतीं परमेश्वर' ही प्रेमभावना असावीच लागते. हे भक्तीचे मुख्य व प्रभावी सूत्र विशद करताना माऊली म्हणते - 'जे जे भेटे भूत। ते ते मानिजे भगवंत। हा भक्तियोग निश्चित। जाण माझा॥' मग सर्वत्र सचिदानन्दृ। मी चि एक स्वतः सिद्धु। जो आपणेनसिं भेदु. नेणीनि जाणें। तेणे चि सर्व जाणितलें। हें इं म्हणणें थेकुलें। जे तेथा सर्व डरलें। द्वैत नाहिं॥ म्हणीनि माझेथा भजना। उचित तो चि अर्जुना। गगन जैसे आलिंगना। गगनाचेया॥ क्षीरसागर परगुणें। किंजे क्षीरसागरणें। कां अमृत चि होउनि मिळणें। अमृतिं जेविं। हां गा सिंधुसि आनी होंति। तरि गंगा कैसेनि मिळति। म्हणीनि मी नोहतं भक्ति। अन्यथे आहे॥ ऐसेयालागि सर्विं प्रकारि। जैसा कल्होळु अनन्य सागरि। तैसा मातें अवधारि। भजिनला तो॥ सूर्यो आणि प्रभे। एकवेंके जेणे लोभें। तो पाढु मारुं लाभे। भजना तेथा॥' - भक्ताला सर्वत्र भगवंतच दिसू लागतो. असा भक्तच खरा. त्याला सत्यज्ञान झाले असे मानले पाहिजे. अर्जुना, असा भक्तच माझ्या भजनाला उचित मानावा लागेल. आकाशाने आकाशाला आलिंगन द्यावे तसा असतो हा अद्वैताचा प्रभाव! क्षीरसागराने क्षीरसागराला भोजनाचे आमंत्रण द्यावे किंवा अमृताने अमृतामध्ये मिसळून जावे, असा हा अद्वैत! गंगा सागरामध्ये विलीन झाल्यावर तिचा द्वैतभाव संपूर्ण जातो. समुद्र आणि त्यावरील लाटा योचाच हा जणू समन्वय जाणावा! भगवंताच्या उद्गारावाटे ज्ञानदेव पुनः पुनः आवर्जून सांगतात - 'ते आंतु बाहेर आधवें। मी चि करूनि घालावें। मग सर्वकाळीं स्वभावें। मी चि आहे॥ तू मन बुद्धि साचेसि। जरि माझां स्वरूपीं अर्पिसि। तरि मातें चि गा पावसि। हें भारव माझी॥ तैसा एक मी वांचीनि काहिं। मग भिज्ञाभिन्न आन नाहिं। स्वयंबोधें तेयाचां ठांडे। अनन्य होयें॥ तैसे सर्वत्र मातें भजतां। सर्व मी होता जातां। शेव जाऊनि तत्त्वता। मी चि होसि॥' - अर्जुना, तू अंतरंगी व बहिंगी मलाच स्थित करून पहा; म्हणजे मी सदासर्वदा तुझ्याजवलच असेन. तू मन व बुद्धीद्वारा मलाच शरण ये. म्हणजे मी तुला प्राप्त होईल. हे माझे अभिवचन समज. संपूर्ण विश्वामध्ये माझ्याविना दुसरे काहीही नाही. लेहा आपपर भावनेचा प्रश्नव उरणार नाही. हा बोध तू ध्यावी ये व अनन्यभावे मला शरण ये. सर्व ठिकाणी तू मलाच पाहिलेस, होणे-जाणे हे सर्व मीच, हे एकदा तू मान्य केलेस, म्हणजे तुझ्यातील अहंभाव ('मी'पण) नाहिसा होईल व तू मीच होशील (द्वैत संपूर्ण जाईल.).

भगवद्भक्ती ही समतावादाची जननी आहे. जगात आजवर

समतावादासाठी अनेक क्रांत्या झाल्या, लढे झाले; तरीपण संपूर्ण समता प्रस्थापित झालेली दिसत नाही.

भगवंताच्या भावभक्तीचा डांगोण सातशे वर्षांपूर्वी ज्ञानदेवांनी उच्चरवाने पिटला आहे. हे या पार्श्वभूमीवर उजाळून मनी बिंबिते हे मानावेच लागेल. 'भावेवीण भक्ति, भक्तिवीण मुक्ति। बळेवीण शक्ति बोलून नयें।' हा त्यांचा संदेश चिरंजीवच आहे. शक्ती जवळ नसलेल्याने बळाची भाषा बोलण्यात काहीही अर्थ नाही. त्याच्चप्रमाणे भावनेविना भक्ती आणि भक्तिविना मुक्ती संभवतच नाही. 'भागवताची घेई पठाका। भक्तिनीवती वाजवी डंका।' हे व्रत ज्ञानदेवांनी एवढाच्चसाठी आचरिते आहे व भक्तिमंदिराचा 'पाया' होण्याचा मान मिळविला आहे. ('संतकृपा झाली। इमारत फळां आली। झानदेवें घातिला पाया। उधे केलें देवालया।') असे जे म्हटलेले आहे-ते सार्थक आहे.) ज्ञानदेवांच्या समकालीन तथा नंतरच्या सर्वच संतानी या भक्तिमार्गाच्या उद्योगे केलेला आढळतो - तो एवढाच्चसाठी. 'मज भक्तिची आवडी। नार्ही अंतरीतें गोडी।' - (तुकाराम) 'जामा म्हणे मज एथेच्य ठेवा। सदा बास द्यावा चरणाजवळी।' वैकुंठासी आनंदां नको धारूं हरि। बास दे पंढरी सर्वकाळ।' - (नामदेव) 'आवडीने भावें हरिनाम घेसी। तुझी चिंता त्यासी सर्व आहे।' - (एकनाथ) 'येग येग विठाबाई। माझे पंढरीचे आई।' भीमा आणि चंद्रभागा। तुझे चरणीचे गंगा।' - (जनाई) 'चोखा म्हणे एथे सुखाची मिराशी। भोळ्या भाविकांसी अखंडित।' - (चोखोबा). कर्नाटकचे पुरुदरदास तर म्हणतात - 'नानु ना नेंवदु बिदू, एनादु दय हरी प्रेरणे माडी। ध्यानिसी मौनदी पुरुंदर विठलन। काणदे भाडुव कार्यगलेलसबु।' - 'मी' व 'माझे' हा भाव सोड. भगवंताच्या दयाप्रेरणेनुसार सर्वांशी समभावानेच वाग. मौनव्रताने विठ्ठलाच नामस्मरण कर आणि कोणताही बोभाटा न करता भक्ती कर.

भक्तांच महत्त्व भक्तच जाणतो. एरव्ही टाळ-मृदंगाच्या निनादात भजन करण्यांची सुधारणावादी (तथाकथित) 'टाळकुटे' म्हणून हेटाळणी करतात. या संदर्भात परमहंस रामकृष्णांनी एक सुरेख दृष्टांत दिलेला आहे. एका शिष्याला एक हिरा सापडला. त्याच्या गुले सांगितले - "हिरा माळणीला दाखवून त्याचे मोल समजून घे." शिष्य माळणीकडे गेला. हिरा पाहून माळणीने त्याची किंमत दहा शेर वांग्याची केली. नंतर गुरुदेवांच्या आज्ञेनुसार शिष्याने तो हिरा कापडविक्याला दाखविला. कापडवाल्याने त्याची किमत एक ताशाची - नऊशे रुपये केली. नंतर शिष्य हिरा घेवून जवाहिन्याकडे गेला. त्याने हिन्याची किंमत चटकन लाख रुपये केली. भक्तीचे मोल असे विविध होऊ शकते. प्रतिवर्षी लक्षांवधीच्या संख्येने टाळ-मृदंगाच्या नादविनादात 'ज्ञानदा तुकाराम' चा जयघोष करीत वारकरी पंढरी-आळंदी-देहूला जातात. अरुण

पगड जाती-जपातीच्या मंडळींना एकत्र आणून भगवंतानी भक्ती करणारा वारकरी हाच खन्या अथवा समतावादी आहे.

सर्वांच्या कपाळावर एकच बुक्का असतो, गोपीचंदनाची मुद्रिका असते व ते 'मागणीच्या' अभेणाच्या प्रसंगी एकमेकांच्या पायाला स्पर्श करून नमस्कार करतात, एकत्र जेवतात, एकत्र फिरतात, एकासावर बसतात, चंद्रभागेच्या वाळवंटावर विश्रांती घेतात व पांडुरंगाच्या दर्शनाने पुनित होतात. येथेच खरा समतावाद दिसून येतो. भक्त घेण्यावादपासून ढळू नयेत, या उद्देशाची प्रार्थना नमदेवराय मुहाम करतात, ती असी - 'आकल्य असुद्य व्हावे तथा कुळा। माझिया सकळा हरिच्या दासा॥ कल्पनेची बाधा न हो कोणे काळी। हे संत मंडळी सुखी असो॥ अहंकाराचा वारा न लागो राजसा। माझ्या विष्णुदासा भाविकासी॥' याचे मर्म सर्वांनीच जाणावे.

(पृष्ठ क्र. ३६ वर्लन)

बेशुद्ध होता तो टाळ्या वाजवित बावांच्या समाधीवर चढला. १९३३ साली आम्ही पुन्हा शिरडीला गेलो. कोपरगावला पोहचल्यावर नदीत पाणी नसल्याने पुढे चालत जावे, असे ठरविले. पण मी मुलाला कडेवर घेवून पत्नीसह नदीच्या मध्यभागी आलो तेव्हा प्रवाह फार जोराचा वाटला आणि आम्ही वाहून जावू अशी भीती वाटली. माझे डोके गरणाल्यासारखे झाले. डोके मिटून मी बावांचा धावा सुरु केला. पाच मिनिटात शिरडीचे बाळा गुरव तेथे येवून त्यांनी माझा हात धरला. त्यांच्या मदतीने आम्ही नदी ओसांडून पार केली. काशीस गेलो असताना मुलाचे चौलकर्म तेथे उरकण्याचा आम्ही बेत केला. पण त्याचवेळी शिरडीस समाधीवर अभियेक केला आवा, असे वाटले. पण शिरडीस तानू पुजाच्याचे पैसे पाठविष्याचे विसर्तो. पुढे काशीहून गयेस गेलो. तेथे पुन्हा मुलाचे फेफदे सुरु झाले. लगेच माझी चूक लक्षात येवून मी ताबडतोब तानू पुजाच्याला पैसे पाठवून अभियेक कराऱ्यला सांगितले. प्राथंदित म्हणून आणखी एक अभियेक सांगितला. मग आमचा पुढील प्रवास निर्विघ्नपणे पार पडला. मुलाची प्रकृतीही सुधारली. १९३४ साली मुलाला एक विषिष्ट प्रकाराचा ताप आला. त्याची परीक्षा कोणाला करता येईना. त्याचा पाय सुजला होता व डॉकटर ऑपरेशन करावे म्हणत होते. पण उदी देवून सर्व वरे झाले.

शिरडी येथे होमिओपथी व कर्करोग शिविर संपन्न

ऑलोपथी व आयुर्वेदिक औषधोपचारांनी आटोक्तात न घेणाऱ्या रोगांनी दिर्घकाल त्रासलेल्या ग्रामीण रुणांच्या मदतीसाठी श्री साईनाथ रुणालयातील वैद्यकीय अधिकाऱ्यांनी संस्थानच्या मा. अध्यक्ष प्रो. डॉ. लेखा पाठक यांच्या प्रेरणेने व मुंबईचे सुप्रसिद्ध होमिओपथी डॉ. मुकेश बत्रा व त्यांच्या सुविद्य पत्ती डॉ. सौ. बत्रा यांच्या सक्रिय सहकाऱ्यांनी श्री साईनाथ रुणालयात दिनांक १८ मार्च १९९१ रोजी होमिओपथीचे शिविर आयोजित केले होते. यावेळी जवळजवळ ४५० रुणांची तपासणी करून त्यांच्यावर विनामूल्य औषधोपचार करण्यात आले. रुणांच्या तपासणीसाठी डॉ. डोळे, डॉ. झरकर, डॉ. कुमार, सुवर्णपदक विजेते डॉ. लोंगाणी ह्या मान्यवर डॉक्टरांनी सहकार्य केले. हे शिविर यशस्वी होण्यासाठी श्री साईनाथ रुणालयाने मुख्य

वैद्यकीय अधिकारी डॉ. आर. पी. पाटील, रुणालयाच्या होमिओपथी विभागाने प्रमुख डॉ. बाकलीवाल व रुणालयाने प्रशासकीय अधिकारी श्री. पी. पी. देशपांडे यांनी खूप परिश्रम घेतले. स्थानिक मा. विश्वस्त सर्वश्री वी. व्ही. खांवळकर, बाबा नरोडे, गो. ब. कोते पाटील व संस्थानचे कायरिकारी अधिकारी श्री. के. पी. क्षीरसागर यांचे शिविराला मौलिक मार्गदर्शन लाभले. कोपरगावचे प्रोफेसर व चार्टर्ड अकौटंट मा. श्री. लोंगाणी यांनी कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन केले.

त्याच्यप्रमाणे शनिवार, दिनांक २९ जून १९९१ रोजी टाटा मेमोरियल हॉस्पिटल, मुंबई यांच्या सहकाऱ्यांनी कर्करोग-निदान शिविर आयोजित करण्यात आले होते.

कर्करोग निदान शिविर-समारोप समारंभप्रसंगी घेतलेल्या छायाचित्रात टाटा मेमोरियल हॉस्पिटलचे डॉ. शिंदे मार्गदर्शन करीत असून पहिल्या रोगीत डावीकडून - संस्थानचे मा. विश्वस्त श्री. गोपिनाथ कोते पाटील, टाटा मेमोरियल हॉस्पिटलचे डॉ. वधवा, डॉ. जगदीश कुलकर्णी, श्री साईनाथ रुणालयाचे मुख्य वैद्यकीय अधिकारी डॉ. आर. पी. पाटील.

दुसऱ्या रोगीत डावीकडून - संस्थानचे मा. विश्वस्त सर्वश्री डॉ. इ. वी. गोदकर, एस. एम. धोरडे, बाबा नरोडे, कारभारी देवकर.

तिसऱ्या रोगीत डावीकडून - श्री साईनाथ रुणालयाचे वरिष्ठ वैद्यकीय अधिकारी डॉ. जे. जी. तांबोळी, संस्थानचे मा. विश्वस्त श्री. प्रभाकर बोरावके व पत्रकार श्री. कुलकर्णी दिसत आहेत.

कर्करोग हा समाजात असाध्य रोग म्हणून ओळखला
जातो व त्याबद्दल बरेच गैरसमजही आहेत. परंतु तज डॉक्टरांचे
वेळीच मार्पार्दशिन घेऊन योग्य उपचार केल्यास तो बरा होऊ
शकतो. कर्करोगाचे प्रमाण शहरप्रमाणे ग्रामीण भागातही बरेच
आहे. ग्रामीण भागातील अज्ञान, दास्तिंद्य व तज डॉक्टरांच्या
सल्लयाच्या अभावामुळे कर्करोगाच्या रुणाला वेळेवर उपचार
उपलब्ध होत नाहीत. अशा रुणांना तज डॉक्टरांचा सल्ला उपलब्ध
करून थावा, असा संस्थानाच्या मा. अध्यक्षा व अन्य विश्वस्तांचा
मानस होता. संस्थानाच्या मा. अध्यक्षा प्रो. डॉ. लेखा पाठक
व रुणालय समितीचे मा. सदस्य डॉ. ई. बी. गोंदकर यांनी
वैयक्तिक लक्ष धालून हा मानस शिबिर आयोजित करून प्रत्यक्षात
उत्तरविला. डॉ. एस. अर. शिंदे, डॉ. जगदीश कुलकर्णी,
डॉ. वधवा व डॉ. सौ. अजित ह्या मुंबईच्या डॉक्टरांनी शिरडीसारख्या
ग्रामीण भागात घेऊन रुणांची सेवा करण्याची संर्हष अनुभर्ती
दर्शविली आणि त्यांनी ती आनंदने पारही पाडली.

या शिविराचा अधिकाधिक रुणांना लाभ व्हावा म्हणून संस्थानने शब्द तितक्या प्रसार-माध्यमांतून या शिविराला प्रसिद्धी दिली होती. शिविरासाठी १५७ रुणांनी नावे नोंदविली होती. त्यापैकी १२४ रुणांनी तपासणी करून घेतली. दोन रुणांची अत्यंत आवश्यकता भासल्याने श्री साईनाथ रुणालयातच शास्त्रक्रिया करण्यात आली. रुणांना तज डॉक्टरच्या सल्ल्यामुसार युंडील उपचारासाठी संस्थान मार्गदर्शन व सक्रिय सहकार्यही कीरीत आहे. त्याच्याप्रमाणे टाटा हॉस्पिटलही विशेष लक्ष घालून लवकर उपचार उपलब्ध करून देत आहे. यासाठी शिविरात तपासणी झालेल्या रुणांनी श्री साईनाथ रुणालयाशी वेळेवेळी संपर्क साधावा, अशी त्यांना विनंती करण्यात आलेली आहे.

शिविर-समारोपाच्या वेळी कार्यक्रमाचे अध्यक्षस्थान संस्थानचे मा. विश्वस्त श्री. जी. बी. कोते पाटील यांनी भूषिले होते. श्री साईनाथ रुणालयाचे मुख्य वैद्यकीय अधिकारी डॉ. आर. पी. पाटील यांनी प्रास्ताविक केले. संस्थानचे मा. विश्वस्त सर्वश्री डॉ. ई. बी. गोंदकर, अंडब्ल्यूकेट थोर्डे, बाबा भरोडे, कारभारी देवकर, पी. बी. बोरावके व उत्तमराव शोळके यांनी टाटा येमोरियल हॉस्पिटल, मुंबईच्या डॉ. एस. आर. शिंदे, डॉ. अगदीश कुलकर्णी, डॉ. वधवा, डॉ. अजित व पत्रकार श्री. सुनिल कुलकर्णी यांचा शाल व श्रीफळ देऊन सत्कार केला. डॉ. पी. एस. देशपांडे यांनी सर्वांचे आभार मानले. या कार्यक्रमाचे संपूर्ण सूत्रसंचालन श्री साईनाथ रुणालयाचे प्रशासकीय अधिकारी श्री. पी. पी. देशपांडे व श्री साईनाथ माध्यमिक विद्यालयाचे श्री. एस. आर. मिरणे सर यांनी केले. हे शिविर यशस्वी करण्यासाठी श्री साईनाथ रुणालयातील सर्व वैद्यकीय अधिकाऱ्यांनी व कर्मचाऱ्यांनी अथक परिश्रम घेतले. जिल्हा परिषदेचे डॉ. गुंजाळ यांनी शिविरास भेट देऊन उत्कृष्ट कामगिरीबद्दल समाधान व्यक्त केले.

मागील अंकातील शब्दशोध क्र. ७ चे उत्तर

स	ब	का	मा	लि	क	ए	क
दा		का			म्		क
जा		म	हा	द्		धु	नी
		हा					
		ज	व्हा	र	अ	झी	
अ	म	नी			यो		मा
णि			धो		नि		ऊ
मा	या	व	ती		ज	म	ली

जय जय सार्वनाथ हरे!

नाथ होरे! नाथ होरे! जय जय साईनाथ होरे!
साई होरे! साई होरे! सद्गुर साईपाम होरे!
आम साईचे अखेंड जपता अणेणतव मोद झोरे ॥४०॥

चराचरातून साई भरला
व्यापून साप्या जगता उरला
केवळ भाविक जन ताराया शिरडीमध्ये वास करो!
जथु जथु साईनाथ होरे॥१॥

सफल व्हावया मानव-जीवन
 भावफुलांची माळा गुफून
 प्रगल साई-गीता गाता दुरित जगाचे दूर से।
 जय जय साईनाथ हो॥२॥

कर्मफलाचा नाश कराया
 शरण रिधावे सद्गुराया
 साई-कृपेची पहाट होता कणाकणांतून शांति भरे
 जय जय साईनाथ होे ॥३॥

- डॉ. विनायक दुर्गे 'दुर्गेश'
शिवाजी नगर, नागपूर.

जुन्मात्रल सोने

साईभक्त म्हाळसापती (श्री साईलीला, शके १८६२ अंकवरूप)

म्हाळसापतीचे वैषिष्ठ्य - साईनामाभिधान

भगवान् किंवा सच्चिदानंद दयाधन पतीतपावन परमात्मा हा निरुण निराकार आहे. त्याला नामरूप नाही.

‘भक्ताचीया काजासाठी। साधूचिया प्रेमसाठी,’ तो अवतार घेतो, म्हणजे साकार हेतो आणि भक्त हि त्याला निरनिराळ्या नांवांनी संबोधितात. श्री साईबाबा हे परमात्म्याचे अवतार. ते ‘भक्ताचीया काजासाठी’ या पृथ्वीतलावर प्रगट झाले आणि त्या अनामिक परमात्म्याला ‘श्री साईबाबा’ हे नामाभिधान करून प्राप्त झाले तें ऐका –

समर्थ रामदास गोदातीर सोळून जगदुद्धाराकरितां कृष्णातटाकीं प्रगट झाले, “तैसेच हे योगेश्वर साई। महान् शिरडीची पुण्याई॥ जगदुद्धाराचिये पायी। गोदे ठारीं अवतरले॥” (श्री साईसच्चरित, अ. ४, ३८) “तैसेच हे श्री साईनाथ। तरुण सोळा वर्षाचे वयांत॥ निबातळी शिरडी गांवांत प्रथम भक्तार्थ प्रगटले॥” (श्री साईसच्चरित, अ. ५११) नाना चोपदाराची बुद्ध आई हिने याचे थोडक्यांत असें वर्णन केले आहे कीं – ‘म्हणे आरंभी हे पोर। गोरोमटे अति सुंदर। निबातळी असनी स्थिर। प्रथम दृग्मोचर जाहले’ (अ. ४-११७) ‘बाह्यात्कारीं दिसे पोर। परी कृतीने थोरांहूनी थोर॥ वैराग्याचा पूर्ण अवतार। आकर्ष्य कार सकल्किका’ (अ. ४-१२३) पुढे एके दिवशी असें नवल झाले कीं, खंडोबा देव भक्तांच्या अंगांत आला. त्यावेळी त्याला या सभायाचे पोर, कोण कोळून आले इत्यादि प्रश्न लोकांनी विचारले. देवानें लोकांना एक भुयार दाखविले आणि सांगितले कीं, “चुनेगाची तें तळधर। गोमुखी, पट, माळ सुंदर॥ देव म्हणे बारा वर्ष हा पोर। तप आचरला ये स्थळीं”॥ (अ. ४-१२९) लोकांनी बाबाना याविषयी प्रश्न करितां त्यांनी सांगितले कीं, हे माझ्या गुरुचे अति पवित्र स्थान आहे, याचे नीट जतन करा; गुरुवारीं आणि शुक्रवारीं सायंकाळीं या ठिकाणी ऊद जाळणाऱ्याला श्रीहरि सुख देतील. या जाणी बाबा कांही वर्षे राहून तेथे गुप झाले आणि पुढे चार वर्षांनी त्यांचे शिरडीत पुनरागमन झाले, तें असें:

औरंगाबाद जिल्ह्यात धूप खेडेगांवात एक भागशील चांद पाटील नांवाचा गृहस्थ होता. औरंगाबादेची सफर करितांना त्याची एक उमटी घोडी हरवली. तिच्या शोधार्थ तो किरत असता औरंगाबादेहून चार कोसांवर आंब्याच्या झाडाखालीं एक रत्न

(बाबा) दिसले. बाबांच्या कृपेमें त्याची घोडी मिळाली आणि दुसरे दिवशी बाबा चांद पाटलाच्या घरी गेले. आणि तेथे कांहीं दिवस राहिले. त्यानंतर चांद पाटलाच्या बायकोच्या भाच्याचें लग्न ठरले. वधु शिरडीची होती तेव्हां गाडचा घोडीं घेऊन लप्राचें वन्हाड शिरडीस निघाले. त्यांत बाबाहि सामील झाले. शिरडी गांवाच्या बाहेर स्त्याच्या पलीकडे खंडोबा देवाचें पटांगण आहे तेथें म्हाळसापतीचे खल्यांत, बडाच्या झाडाखाली गाडचा सोडल्या, आणि तेथें सर्वांसमवेत बाबाहि उतरले, ‘हे बाल फकीर गाडीतून उतरले। प्रथम भगताचे (म्हाळसापतीचे दृष्टीस जे पडले॥ ‘या साई’ म्हणून सामोरे गेले। नाम तें पडलें तेथून॥ पुढे मग तेव्हांपासून। साई साई ऐसे म्हणून॥ मारू लागले हाक ही जन। नामाभिधान तें झाले॥ (अ. ५-२९३०) ‘साई’ म्हणजे कांहीं विशेष नाम नव्हे, सामान्य नाम असून त्याचा अर्थ फकीर असा आहे. पण या प्रकरणात सामान्य नाम विशेष नाम होऊन बसले. साईचे स्वरूप हेमाङ्गपतींनी असे सांगितले आहे कीं – साई अविनाश पुरातन। नाही हिंदू ना यवन॥ जात-पात-कुळगोचर हीन। स्वरूप जाण निजबोध॥

सुप्रसिद्ध साईभक्त, ऑल-इंडिया साई समाजचे अध्यक्ष, बी. बी. नरसिंह स्वामी हे नुकेतेच ता. १९-१०-५६ ला निधन पावले. यांनी गेल्यावर्षी ‘लाईफ ऑफ साईबाबा’ नांवाचा इंग्रजी ग्रंथ प्रसिद्ध केला आहे. त्यांत त्यांनी या प्रसंगाची हकीमत पान २२-२३ वर प्रसिद्ध केली आहे ती अशी – बाबा जेव्हां प्रथम शिरडीला आले, तेव्हां गांवाबाहेर असलेल्या खंडोबा देवालयाकडे मेले, आणि तेथील निर्जन (एकान्तवासाची) आणि शांत जागा पाहून असे उद्घारले कीं, माझ्यासारख्या तपस्व्याला राहण्याला ही जागा किती उत्तम आहे. तेथें हजर असलेल्या म्हाळसापतीला हे उद्घार आवडले नाहीत आणि ते म्हणाले कीं, या खंडोबाच्या देवालयांत कोणाहि मुसलमानाला पाय ठेवू दिला जाणार नाही. बाबांनी म्हाळसापतीची ही वृत्ति पाहून ती जागा सोडली आणि गुरुसमाधीपाशीं असलेल्या ‘गोड’ निबृक्षाकडे गमन केले. या हकीगतीला पुरावा न दिल्यामुळे आणि बाबांच्या समर्तीमें आणि आशीर्वदानें तदार झालेल्या अधिकृत प्रथांत साईचित्रित याचा उद्घेख नसल्यामुळे ती ग्राह्य आहे असें आम्हास वाटत नाही. आतां आपण श्री, म्हाळसापतीच्या जीवनचित्रिकडे वळू.

जीवनचित्रित्री – श्री. म्हाळसापतीचा जन्म केव्हां झाले

याविषयीं नकी माहिती मिळत नाहीं. मरणसमर्थी त्यांचे वय अजमासे ८५ वर्षांचे असावे. त्यांची मरणतिथि भाद्रपद कृ. ६ मंगळवार शके १८४३ आहे. त्यावरून त्यांचा जन्म शके १७८८ च्या सुमारास असावा असें दिसते.

म्हाळसापती हे जातीने सोनार असून ते पिढीजाद शिरडीचेच राहणारे होते. त्यांचे तेथें एक १४-१५ खणी घर व अजमासे ७-७। एकर इतकी इस्टेट होती. ते प्रथम पुणे जिल्ह्यांतील जेजुरीच्या खंडेरायाचे भक्त होते आणि वर्षातून एक वेळ ते जेजुरीची बारी करीत असत. त्यांचे कुळदैवत खंडेराय होते आणि त्यावर त्यांचे अप्रतिम प्रेम व अलोट निष्ठा होती. पुणे श्री साईबाबांवरहि तितकेच प्रेम आणि निष्ठाही जडली. बाबा समाधिस्त होईपर्यंत त्यांनी त्यांचे पाय सोडले नाहीत आणि बाबा समाधिस्त झाल्यावर त्यांनी चार वर्षांचे आंत आपला देह ठेविला.

धंदा – म्हाळसापती सोनाराचा धंदा करून आपला संसार करीत होते. तरी ते स्वभावाने पूर्ण विरक्त होते. त्यांचा धंदा नीट चालेना, तेव्हां त्यांनी तो धंदा सोडून देवाच्या दृष्टांतप्रमाणे भिक्षावृत्तीवर अवलंबून राहण्याचे सुरु केले. भिक्षा मागून जे कांहीं मिळेल त्यावर निर्वाह करून ते संतोष मानीत असत. पुष्कळ मंडळींना त्यांच्या गरिबीची कीव येऊन ते त्यांना द्रव्य देण्यास जात असत. पण त्यांच्या लातुचीला ते कधीही भुलले नाहीत. बाबांनी सांगितले तरच पैसा किंवा इतर वस्तु स्वीकारावयाची, नाहीं तर नाहीं. त्यांची ही विरागी आणि निस्पृहवृत्ति पाहून कोणतीही वस्तु किंवा पैसा घेण्याचा त्यांना कोणी आग्रह करीत नसत. अति आग्रहामुळे कांहीं वस्तु किंवा पैसा घेणे भाग पडले तर त्याचा उपयोग ते आपल्या संसारकडे न करतां देवधर्माकडे किंवा गोरगरिबांना दानधर्म करण्याकरितां करीत. बाबांनी त्यांची परीक्षा पाहण्यासाठी किंवा अन्य कारणांसाठी त्यांना द्रव्य घेण्याचा आग्रह केला असतां त्यांनी तें नाकारले आणि म्हटले कीं, बाबा, मला पैसे-बिसे कांहीं नकोत, मला फक्त तुमचे पाय पाहिजेत. खरोखर केवढी ही निस्पृहता आणि निस्त्रिंगता आणि गुरुभक्ती!

संतति – श्री. म्हाळसापतींना चार मुली – जानकीबाई, सीताबाई, रखुभाबाई व विठाबाई अशा होत्या आणि त्या अनुकूलें अस्तंगांव, डोचळे, डोऱ्हाळे आणि सेरई या गांवीं दिल्या होत्या. शिवाय दोन मुलगे झाले. पहिला मुलगा लवकरच वारला. त्यामुळे त्यांचे मन संसारातून उठले; पण बाबांच्या कुपेने त्यांना दुसरा मुलगा झाला. तो उपचर होऊन त्याचे लग्न होऊन त्याला संतती, मुलेंबाळे झालीं आहेत.

श्री. म्हाळसापतींना आलेले अनुभव त्यांनी स्वतः आपल्या चिरंजीवाला मार्टड भाऊला सांगितले होते. ते त्यांनी लिहून ठेविले होते. त्यावरून श्री साईलीला, वर्ष ११, अंक १-१०

(शके १८५६) यांत श्री बाबांचे विद्वान व प्रेमळ भक्त – ‘बाबांचे बाळ’ म्हणून प्रसिद्ध असलेले श्री. देव माभलोदार यांनी विस्तृत लेख प्रसिद्ध केला आहे. त्या आधारावरून ह्या लेखांतील माहिती देण्यांत येत आहे.

शिरडींत श्री. काशीराम शिंगी आणि श्री. आपाजी जागले असे दोघे म्हाळसापतींचे भित्र होते. या तिघांचा स्वभाव मिळताबुळता असल्यामुळे ते तरुणपणी नानाप्रकारचे खेळ खेळून रपत असत. कोणी सामुसंत अगर पाहुणा गांवात आला तर त्याची राहण्याची व जेवणाखाण्याची व इतर सोबत हे त्रिकूट पाहत असे आणि योग्य प्रकारे त्यांचा आदरसत्कार करीत असत. गोसाबी पाहुणा आला तर ‘नमोनारायण,’ वैरागी पाहुणा आला तर ‘जयराम’ आणि फकीर पाहुणा आला तर ‘जयसाई’ असें त्याला सादर व सप्रेम संबोधीत असत. हा सल्कार बहुतेक म्हाळसापती करीत. काशीराम शिंगी शिधापाणी देत आणि आप्पा जागले सरपण, भांडी वगैरे सामान पुरवीत. म्हाळसापती हे पाहण्यांचे पादसंबाहनहि करीत असत.

धूपखेड्याच्या चांद पाटलाच्या घरच्या लग्न बन्हाडावरोबर बाबा शिरडींत आले आणि खंडोबाच्या देवळासमोरील पटांगांत म्हाळसापतींच्या खळ्यांत उतरले, तेव्हां ‘शा साई’ म्हणून म्हाळसापतींनी त्यांचे सुस्वागत केले इत्यादि हकीगत वर आलेली आहे. पुढे म्हाळसापतींनी बावांना नमस्कार करून बसविले आणि आपली पूजा संपल्यावर त्यांचेबरोबर विलीम ओढली आणि त्यांना बरोबर घेऊन गांवांतील मशिदींत नेऊन बसविले आणि आपल्या मित्रमंडळींची गांठ घालून दिली. त्यानंतर बाबा आणि ही मित्रमंडळी नेहमीं गाणे बजावणे करीत, अनेक प्रकारचे खेळ खेळत आनंदाने कालक्रमणा करू लागली. आणि लवकरच हे तिघेहि बाबांचे पूर्ण भक्त बनले.

बाबा हे मुळचे कोठील राहणारे आणि त्यांचे आईबाप कोण होते, याविषयीं विश्वसनीय हकीगत कोणीच संगू शकत नाहीत. बाबांनी स्वतःहि त्याविषयीं कोणाला कांहीं सांगितले असेहि दिसत नाहीं. यामुळे निरनिराळे लोक निरनिराळ्या कल्पना करितात, पण अद्याप निश्चयात्मक अशी हकीगत कल्पली नाही. म्हाळसापती हे बाबांचे अति निकटवर्ति भक्त. बाबा प्रथम एकटेच मशिदींत झोपत असत, पण पुढे कांहीं दिवसांनी म्हाळसापती आणि तात्या पाटील हे मशिदींत बाबांच्या सोबतीस झोपण्यास जाऊ लागले. एक दिवस मशिदींत, दुसऱ्या दिवशीं चावडींत; असा बाबांचा निजण्याचा क्रम होता. मशिदींत तिघांच्या गप्पागोष्टी वगैरे बराच वेळ चालत. याप्रमाणे ३०-४० वर्षे बाबांच्या समाधीपर्यंत म्हाळसापतींचा क्रम अव्याहतपणे चालला. यामुळे म्हाळसापती असें म्हणत असत कीं, महाराजांनी (बाबांनी) आपल्याला स्पष्ट सांगितले कीं, मी पाथरीचा ब्राह्मण असून, लहानपणी माझ्या आईबापांनी मला एका फकिराला देऊन टाकिले

होते. ही हकीगत महाराजांनी म्हाळसापतीम सांगितली. त्याच सुप्रारास पाथरीचा एक गृहस्थ कोहाळ्यास कांहीं कामासाठी गेला होता व तो परत जाताना शिरडीस आला. त्यावेळी महाराजांनी त्याच्याजवळ पाथरी येथील बन्याचशा मंडळीची नांवे घेऊन चौकशी केली. (पहा, स्फुटविषय श्री साईलीला, १ ले, पान १७९)

बाबांची पूजा—म्हाळसापती बाबांची पूजा करीत होते, पण बाबांच्या कपाळाला गंध लावीत नव्हते. नंतर बाबांची त्यांना असा दृष्टांत दिला कीं, बाबांच्या कपाळास गंध आणि दोन्ही हातांना उटणे लावलेले असे बाबा त्यांना दिसले. लागलीच म्हाळसापती दुसऱ्या दिवसापासून नित्याप्रमाणे देवाची पूजा करून, बाबांची पूजा करून त्यांच्या कपाळास गंध लावून लागले आणि बाबाहि कपाळास गंध लावून घेऊ लागले. पण ही कपाळास गंध लावण्याची तन्हा किंवा चाल मुसलमान लोकांना आवडेना आणि त्यांनी तसें बाबांना सांगितले, पण बाबांची त्यांचे ऐकिले नाही. तेव्हां त्यांनी संगमनेत्र्या काजीला बोलावून आणिले आणि म्हाळसापतीच्या संगंध पूजेला हरकत आणण्याचा त्यांनी बेत केला. तो म्हाळसापतीस समजला. तेव्हां ते घावरून, नित्याप्रमाणे खंडोबा, शनि, गणपति आणि भास्ती या देवतांची पूजा करून बाबांची पूजा न करिता. मशिदीवरून जावू लागले, तेव्हां बाबांची त्यांना हटकले आणि विचारलें कीं, आज तूं संगंध पूजा न करिता असा बाहेरून कांचा चाललास? “काजीसाहेब रागावतील म्हणून मी बाहेरून चाललो,” असें त्यांनी सांगितले. “लगाव हे संदल, हांग लगाव, हांग लगाव (कपाळास, मस्तकास, गळ्याला व हाताला), भंडार व चंदनकु कोन नोम रहेंगे? (भंडार व चंदन याला कोण नांव ठेवू शकणार?) असा बाबांची धीर दिल्यावर म्हाळसापतीनी बाबांची पूजा केली. काजीसाहेब मुकाबलाचार्यांने परत गेले. तेव्हांपासून बाबांची संगंध पूजा दररोज होऊन लागली. त्यानंतर श्री. सीताराम डॅगळे आणि श्री. हरि विनायक साठेंचा ड्राह्यण घेघा हेहि बाबांची पूजा करून लागले. पण म्हाळसापतीची पूजा बाबांच्या महासमाधीपर्यंत एकसारखी चालू होती. श्री. साठे साहेबांचा नैवेद्य आणि बाबांच्या आज्ञेप्रमाणे बंधुसमान मानिलेल्या श्री. बाळासाहेब भाट्यांच्या नैवेद्य, म्हाळसापती रोज मशिदीत बाबांकडे घेऊन जात असत.

जेजुरीच्या घारेत बाबांची भदता—म्हाळसापती दरवर्षी खंडोबाची पालखी नेऊन जेजुरीची वारी करीत. एका खेपेस जेजुरीत प्रेगचा उपद्रव सुरु आहे असें समजल्यामुळे म्हाळसापती आणि मंडळी कार घावरली. म्हाळसापती चिंताहुर व उदास होऊन पालखीला टेकून बसले; तेव्हां पाठीमार्गे कोणी आल्याचा भास झाला. म्हाळसापतीनी वढून पाहिले तों त्यांना बाबा दिसले व ताबडतोब गुप्त झाले. त्यामुळे त्यांना धीर आला आणि त्यांनी बाबांच्या दर्शनाची गोष्ट मंडळीना सांगितली. तेव्हा त्यांनी आणि सर्व मंडळीनी खंडोबाचा आणि बाबांचा घोष

चालविला. त्यांच्या चार दिवसांच्या मुकामात त्यांना यत्किंचितहि त्रास झाला नाही आणि त्यांची यात्रा निर्विघ्नपणे पार पडली. शिरडीस परत आल्यावर बाबा म्हणाले, “काय म्हाळसापती, ज्ञान चांगली झाली ना! मी पण तेथे आलों होतो, तुम्ही नव्हतां का पालखीला पाठ लावून बसलां? त्यावेळीची भी तेथे आलों.” हे ऐकून म्हाळसापतीस फार आनंद झाला. तसेच इतर वाच्यांच्या प्रसंगी, पाण्याचा शोध लावून देणे, बरोबर वाट दाखविणे, मंडळीकरितां पारनेर पोलिसांकडून पास मिळवून देणे, इत्यादि गोर्धें बाबांची लीला म्हाळसापती आणि मंडळी यांना दिसून आली आणि आश्वर्यकारक रीतीने योग्य आणि जरूर मदत मिळाली.

म्हाळसापतीच्या कुटुंबाच्या गळ्याची गोळी (गळू) —म्हाळसापतीचे कुटुंब माहेरीं दूर गांवी होते. तिच्या गळ्याला गोळा (गळू) आला होता हें कोणास माहीत नव्हते. एके दिवशी बोलतां बोलतां बाबा म्हणाले, “तुझ्या बायकोच्या गळ्याला गळू आले आहे आणि त्यामुळे तिला फार त्रास होत आहे. तें गळू मीच नीट करीन आणि दुसरा कोणी करणार नाही.” पुढे तिच्ये माहेराहून पत्र आले. त्यांत गळू झाल्याचा आणि तें बरे झाल्याचा मजबूर होता.

म्हाळसापतीचा अपमान व बाबांचे भविष्य —बाबांची म्हाळसापतीस सांगितले कीं, कोपरगांव तालुक्यांतील आस्तगांवला श्री. रामभाऊ लोंडे यांचेकडे आणि डोन्हाळ्यास मुलीकडे, तूं जाऊ नकोस, गेलास तर तुझा अपमान होईल. म्हाळसापतीस या ठिकाणी जावे लागले आणि बाबांच्या भविष्याप्रमाणे त्यांचा तेथे अपमान झाला.

म्हाळसापती आणि सडकी कुत्री —एकदा म्हाळसापतीच्या घरी त्यांच्या बडिलांच्या पुष्यतिथीच्या दिवशीं कांहीं मंडळी जेवावयास बसली. तोंच तेथे एक रोगाने सडलेली एक कुत्री आली. नेहमींच्या पद्धतीप्रमाणे तिला पोळीचा तुकडा टाक म्हणून म्हाळसापतीनी आपल्या पत्नीला सांगितले. पण तुकडा न मिळाल्यामुळे ती कुत्री तशीच उभी राहिली, तेव्हां म्हाळसापतीनी तिला एक टोला लगावला. त्याबरोबर ती पळून गेली. नंतर सायंकाळी बाबांचा बिछाना घालतेवेळी बाबा म्हाळसापतीस म्हणाले, “का रे म्हाळसापती, गांवात माझ्यासारखी एक सडकी कुत्री हिंडते, तिला कोणीहि मारतात.” हे ऐकून म्हाळसापतीस दुपारची आठवण होऊन झालेल्या चुकीची त्यांनी माफी मागितली आणि बाबांच्या पायावर आपले मस्तक ठेविले.

बाबांची अगाध लीला आणि म्हाळसापतीची परीक्षा —बाबांच्या महासमाधी (१९१८) पूर्वी सुमारे ३२ चर्ब म्हणजे १८८६ सालीं बाबांनी सीमोळुंदन करण्याचा प्रयत्न केला. मार्गशीर्ष पौर्णिमेच्या दिवशीं त्यांना दम्याचा भयंकर झटका आला.

(पृष्ठ क्र. ५१ च.)

श्री साई-दरबारातील धुनीचा संदेश

– श्री. विष्णुदास जोग
अहमदनगर.

शिरडीला श्री साईबाबांच्या दर्शनाला आल्यानंतर प्रत्येक साईभक्त बाबांच्या द्वारकामाईतील धुनीचे दर्शन घेतल्याशिवाय ठात नाही. आपण सर्व भक्तजन या दर्शनाचा उपचार सहज करून जातो; पण कधी विचार करतो का की ही धुनी बाबांच्या हयातीपासून आजतागायत का प्रज्ज्वलित आहे व तशीच पुढेही अनंत काळापर्यंत का प्रज्ज्वलित रहाणार आहे? अशी ही चिरशाश्वत प्रज्ज्वलित असणारी धुनी कशासाठी प्रज्ज्वलित आहे? काय संकेत आहे या शाश्वत धुनीचा? विचार करण्यासारखीच ही बाब नव्हे का!

ज्ञानार्थी ही धुनी संततीची प्रज्ज्वलित आहे, त्याअर्थी तिला खोरोखरीच काही संकेत निर्देशित करावयाचा असला पाहिजे. पहिला संकेत हाच असावा की भक्तांनी विचारप्रवण व्हावे, चिंतनशील व्हावे आणि शोध घ्यावा की या धुनीला काही सांगायचे आहे, काही संकेत द्यावयाचा आहे, काही संदेश प्रसरित करावयाचा आहे.

खोलावर विचार केला तर चिरशाश्वत धुनीचा संकेत आणि संदेश गूळच असणार हे लक्षात येते.

आपण असे समजू की या धुनीला काही सांगायचे आहे. हे सांगणे केवळ मनोरंजनाचे असणार नाही किंवा केवळ निव्वळ एकण्याच्या स्वरूपातील उपदेशाच्यांही असणार नाही. म्हणजे आचरणप्रवण होण्यास ही धुनी सांगत आहे. आपण धुनीचे इतन्या सहजपणे दर्शन घेतो की ही धुनी आचरणप्रवण होण्यास सांगत आहे, ही जाणीवही आपल्या भनाला होत नाही.

ही धुनी आपल्याला आचरणास प्रवृत्त करीत आहे, काही आचरण करावयास सांगत आहे. हे आचरण कोणते असावे? उपजीविकेच्या अर्थार्जनाचे तर ते निश्चितच नसावे; कारण जगरहाटीमध्ये प्रत्येकजण आपल्या लायकीचे असे उपजीविकेचे आचरण करीतच असतो. शाश्वत धुनी दर्शवित असलेले हे आचरण काही व्यक्ती, विशिष्ट जाती, पंथ, संप्रदाय यांच्यापुरते मर्यादित नाही, तर ते सर्वसामान्य द्या, पुरुष एवढेच काय सर्व मानवमात्रास आचरिता येणे शक्य आहे.

ही शाश्वत धुनी भविष्यातही अनंत काळापर्यंत अव्याहत, नित्य संदेश देत रहाणार आहे. म्हणजे ती संकेत करीत असलेले आचरण सर्वकालीन आहे.

भूतलावर अग्रीचे स्थान

संशोधक, इतिहासतज्ज्ञ, विद्वान हे सोरजण पानतात की वेद हे पृथ्वीतलावरील सर्वात प्राचीन आणि आद्य साहित्य आहे. चार वेदांतील पहिला वेद क्रमवेद, या क्रमवेदातील पहिला मंत्र, पहिली क्रमा खालीलप्रमाणे आहे:

ॐ अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्थ देवमृत्वजम्।
होतारं रत्नधातमम् ॥

‘वेद’ शब्दाचा अर्थ ज्ञान असा आहे. अशा या आद्य ज्ञान-भांडारातील पहिल्या वेदातील पहिला शब्द ‘ॐ’ असून दुसरा शब्द ‘अग्नि’ आहे. ही बाब सहज न घेता त्यावर चिंतन करणे, विचार करणे आवश्यक आहे. ‘ॐ’ हा परमपिता-परमेश्वरवाचक शब्द आहे. त्या जगत्पित्यापाठोपाठ दुसऱ्या क्रमांकाचे महत्व अग्रीला आहे, हे दर्शविष्ण्यासाठीच या वेदज्ञानभांडारातील दुसऱ्या क्रमांकाचा शब्द ‘अग्नि’ आहे किंवा किमान असावा, असे समजण्यास हरकत नाही.

वेदांच्या इतर काही मंत्रांच आशय असे आहेत;

—परमपित्या परमेश्वराने अग्रीस आपला दूत म्हणून

पृथ्वीतलावर पाठविले आणि मानवाला संदेश दिला की तुम्ही या अग्रीच्या माध्यमाने मजापर्यंत येऊ शकता ; किंवद्भुना या.

— अग्रि हे देवतांचे मुख आहे. (देवता म्हणजे स्थूलमानाने आपण पंचमहाभूते समजू या) अग्रिमुखी दिलेली आहुती सर्व देवतांना पोचते.

— जेथे गाईच्या तुपाच्या सहाय्याने अग्रीमध्ये आहुती देण्याची सिद्धता केली जात असते तेथे सर्व देवता सूक्ष्मसूपाने त्या आहुतीचा स्वीकार करण्यासाठी आधीच जयत उपस्थित असतात.

वीरील आशयातून त्या परमपित्या परमेश्वरापाठोपाठ मानवासाठी व अन्य जीवांसाठी दुसरी महत्वाची अशी बाब म्हणजे अधीच होय, हे सिद्ध होते.

उपरोक्त क्रमाची ही क्रमवेदातील पहिल्या सूक्ताची सुरुवात आहे. सूक्त म्हणजे मंत्रसमूह. या सूक्ताचे नावही 'अग्रिसूक्त' आहे. या सूक्तात अग्रीची महत्ती गाऊऱ अग्रीची प्रार्थना केलेली आहे. प्रत्येक सूक्ताची आणि मंत्राची देवता असते. वेदांची ही पद्धत आहे की प्रत्येक मंत्र विशिष्ट देवतेस उद्देश्य असतो, त्या विशिष्ट देवतेस जणू समर्पित असतो. या पहिल्या सूक्ताची देवताही अग्रीच आहे. यावरून आद्य अशा वेदज्ञानभांडारानुसार अग्रीचे महत्त्व हे वीरीलप्रमाणे त्या परमपित्या परमेश्वरापाठोपाठ दुसऱ्या क्रमांकाचे आहे, हे स्पष्ट होते.

येथे 'अग्रि' शब्दाची व्युत्पत्ति आणि अर्थही पहाणे उद्वोधक ठेल. 'अग्रे नयति इति अग्रिः' अशी अग्रीची व्युत्पत्ति सांगितली जाते. पुढे पुढे नेतो तो अग्रि! सतत उत्तरि करवतो तो अग्रि! नेहमी मार्गदर्शन करून सर्व बाबतीत उत्तरोत्तर वरच्या पातळ्या गारून देतो तो अग्रि! जीवन खन्या अर्थनि जगण्यासाठी आपचे पुढारपण करतो तो अग्रि! म्हणजे सर्वाधिनि मार्गदर्शन करीत उत्तर करणारा अग्रि आणि साधकाला, शिष्याला, भक्ताला मार्गदर्शन करीत उत्तर करणारे सदगुरु एकरूपच होत. अतः 'अग्रि' शब्दाचा अर्थही त्याचे विश्वातील दुसऱ्या क्रमांकाचे स्थान स्पष्ट करतो. म्हणूनच—

भूतलावर सर्वांच्या घरी अग्रि हा असतोच. कुठल्या ना कुठल्या स्वरूपात अग्रीचे वासतव्य प्रत्येक घरी आपणास हटकून दिसतेच. माझे अग्रीवाचून काही अडत नाही, असे कोणीही म्हणू शकणार नाही. हेच करण आहे की जगातील कुठल्याही देशातील कोणाही धर्मियाच्या कसल्याही धार्मिक वा शुभसमांभात धूप, दीप, ज्योत, अंगर, मेणबती अशा या ना त्या स्वरूपात अग्रीचे अस्तित्व हे असतेच.

श्री साईबाबांच्या दरबारात अखंड धुनी प्रज्ज्वलित आहे. बाबांच्या हयातीपासून चालत आलेली ही धुनी अग्रीच अनंत काळापर्यंत प्रज्ज्वलित रहणार आहे. या धुनीस अग्रीचे वीरीलप्रमाणे दृष्टीस पडणारे महत्त्व भक्तजनास तर सांगावयाचे नाही ना! शाश्वत धुनीचा संकेत तसा गृहच असणार! पण अग्रीस अशा

प्रकारचे महत्त्व देऊन मानवाने जर आपले आचरण ठेवले तर त्यास सुख लाभून त्याचे निश्चितच कल्याण होईल.

अग्रीला असे महत्त्व देऊन आचरण ठेवायचे म्हणजे नेमके काथ करायचे? असा प्रश्न सामान्य माणसाला पडतो. यासाठीच भूमुहर्षींनी अखिल जगाला अग्रिविज्ञान, यज्ञविज्ञान प्रदान केले.

आद्यगुरु भगवान दत्तात्रेयांसोबत आपल्याता गोमाता व श्वान असल्याचे दिसून येते. गोमाता व श्वानाशिवाय भगवान दत्तात्रेयांचे अस्तित्व जणू अपूर्ण आहे. काय संदेश आहे ह्या गोमातेचा आणि श्वानाचा!

श्वान हे वेदांचे प्रतिक आहे आणि गोमाता हे यज्ञाचे प्रतिक आहे. वेद आणि गोमाता यांच्या आधारेच जणू जगाचे संचलन होत असते. खोरोखरच वेद हेच सांगतात की वेद आणि त्यांनी सांगितलेले अग्रिविज्ञान म्हणजे यज्ञ यांच्या आधारेच जगाचे संचलन होत असते. यावरून जगद्गुरु दत्तात्रेयांच्या आणि यज्ञाचा, अग्रीचा अतूट संबंध स्पष्ट होतो. गुरु दत्तात्रेयांच्या वास्तव्याच्या आसपास यज्ञीय भरमाचे डोंगर असल्याचे दत्तभक्तांना ज्ञात आहेच. गाईच्या तुपातच वातावरण शुद्ध करण्याची ताकद आहे. म्हणूनच गोमाता ही यज्ञाचे प्रतिक आहे. अतः जगद्गुरु दत्तात्रेयांचा संदेश मानवाने अग्रीच्या, यज्ञांच्या माध्यमाने आपलै कल्याण साधावे, असा आहे.

श्रीमद्भगवद्गीतेच्या तिसऱ्या अध्यायातील १० ते १२ ह्या तीन श्लोकांतही हाच संकेत किंवद्भुना त्यासंबंधी आचरणाचा स्पष्ट आदेश दिलेला आहे. ते श्लोक काय आहेत हे पहाणे उद्वोधक ठेल. ते भाषांतरित मराठी श्लोक खालीलप्रमाणे आहेत.

पूर्वी प्रजेसके ब्रह्मा यज्ञ निर्मूलि दोलिला।

पावा उत्कर्ष यज्ञाने हा तुम्हा कामधेनु चि ॥१०॥

रक्षा देवास यज्ञाने तुम्हा रक्षोत देव ते।

एकमेकास रक्षुनि पावार कल्याण सर्वहि ॥११॥

ग्रन्तुष्ट तुम्हा देव भोग देतील यांछित।

त्यांचे त्यास न देता जो खाय तो एक चोरचि ॥१२॥

वीरील श्लोकात देव या शब्दाचा अर्थ पंचमहाभूते असा व्यावा. येथे यज्ञाचे महत्त्व सांगितलेले आहे. यज्ञ आणि अग्रीचा संबंध अभिन्न व स्पष्ट असे. थोडे चिंतन करता येथे असे लक्षात येईल की येथील यज्ञ या शब्दाला मोठमोठे, खर्चिक आणि सामाजिक शक्तीचा खूपच विनियोग करून आयोजितले नैमित्तिक यज्ञ असा अर्ध अभिप्रेत नाही; काणा असे यज्ञ सर्वसामान्य माणसाला दूच्ये आणि अवडंबरही वाटतात. येथे 'यज्ञाद्वारे पंचमहाभूतांचे रक्षण 'तुम्ही' म्हणजे प्रत्येक मानवप्राण्याने करा. म्हणजे पंचमहाभूते 'तुमचे' म्हणजे प्रत्येक मानवप्राण्याचे आणि अखिल सृष्टीचे रक्षण करतील' असा भाव

आहे. येथे 'यज्ञ' शब्दास अभिप्रेत असलेला यज्ञ गरीबात गरीब आणि अडाण्यात अडाणी अशाही मानवास करता येईल असा साधा, सोपा, सरळ 'अग्निहोत्र' नित्ययज्ञ आहे. वरील श्रूतेकांतून केलेली विधाने ही 'नित्य' विधाने आहेत, केवळ नैमित्तिक विधाने नव्हेत. ही विधाने त्रिकालाबाधित आहेत. म्हणून येथे 'यज्ञ' शब्दास अभिप्रेत असलेला यज्ञ, म्हणजे प्रत्येक कुटुंबात सांजसकाळ केला जावा असा 'अग्निहोत्र' नित्ययज्ञच आहे.

अग्निहोत्र

'अग्निहोत्र' म्हणजे दरोज सांजसकाळ, सूर्यास्त-सूर्योदयाला आपल्या घरी कोणाच्याही प्रदतीविना आपणच करावयाचा हवनविधी. अग्निहोत्रासाठी खालील सहा साधने आवश्यक आहेत.

(१) अग्निपात्र : चौकोनी अर्ध शंकूच्या विशिष्ट आकाराचे तांब्याचे अथवा मातीचे पात्र

(२) अग्नि : गोवंशाच्या शेष्यापासून तयार केलेला निर्धूम आणि प्रज्वलित अग्नि

(३) आहुती : ५ बोटांच्या चिमटीत बसतील असे दोन चिमूट अखंड तांदूळ ४/५ थेंब गाईच्या तुपाने चांगले माखून घेतलेले.

(४) वेळ : स्थानिक सूर्योदय आणि सूर्यास्ताच्या अचूक वेळा.

(५) मंत्र :

सूर्योदयाचे मंत्र

(१) सूर्याय स्वाहा, सूर्याय इदम् न मम।

(२) प्रजापतये स्वाहा, प्रजापतये इदम् न मम।

सूर्यास्ताचे मंत्र

(१) अग्रये स्वाहा, अग्रये इदम् न मम।

(२) प्रजापतये स्वाहा, प्रजापतये इदम् न मम।

(६) अग्निहोत्र करणारा मानव :

अग्निहोत्र कसे करावे?

सूर्योदय आणि सूर्यास्तापूर्वी अग्निपात्रामध्ये गोवंशाच्या शेष्या पेटत ठेवाव्यात. पेटवण्यासाठी लोबान कापूर किंवा फुलबात वापारावी. रॉकेल, गॉस इत्यादीचा उपयोग करू नये. ४/५ थेंब गाईच्या तुपाने माखून दोन चिमूट तांदूळ तयार ठेवावेत. आहुती देणाऱ्याने स्वतः स्नान करून अथवा स्थलकाल-परिस्थितीनुसार हात, पाय, तोंड धूळून तयार असावे. सूर्योदयाची वा सूर्यास्ताची अचूक वेळ होताच पहिला मंत्र उच्चारण करून पहिली आहुती प्रज्वलित अग्निमध्ये सोडावी. दुसरा मंत्र उच्चारण करून दुसरी आहुती सोडावी. आहुतीचे ज्वलन होईर्यंत २/५ मिनिटे अग्निकडे एकाग्रचित पहात स्वस्थ बसून रहावे. अग्निहोत्र विधी संपला.

अग्निहोत्रानंतर अग्नि आपोआप शांत होऊ द्यावा, मुद्दाम विझवू नये. सूर्योदयाच्या अग्निहोत्रानंतर अग्नि शांत झाल्यावर अग्निपात्र तसेच उचलून एखाद्या द्राविक स्वच्छ जागी ठेवावे. सायंकाळच्या अग्निहोत्राच्या आधी त्यातील रक्षा डब्बात किंवा पिशवीत काढून ठेवून पात्र साफ करून सायंकाळी अग्निहोत्रासाठी वापरावे. ही रक्षा औषध म्हणून वापरता येते. शेतात, बागेत उत्तम खत म्हणून वापरता येते. साध्या राखेसारखा मात्र तिचा उपयोग करू नये. प्रज्वलित अग्निहोत्रात अग्निहोत्राच्या आहुतीव्यतिरिक्त काहीही टाकू नये.

स्थानिक सूर्योदय आणि सूर्यास्ताच्या वेळेचे अचूक पालान करावे. वेळ टाळून केले गेलेले अग्निहोत्र हे अग्निहोत्र नव्हे.

अग्निहोत्र आचरण देश, जात, पंथ, संप्रदाय विरहित कोणीही करू शकतो.

कुटुंबातील एकाच व्यक्तीने आहुती द्यावी. इतरांनी किमान नेपक्या आहुतीच्या वेळेस हजर राहून सहभागी व्हावे.

बाबांच्या दरबारातील धुनीला सांगायचे आहे:

"भत्तांनो, आपल्या घरी आजव्य अग्निहोत्र सुरु करा. अग्निहोत्राला पर्याय नाही. विलंब न करता आजव्य आचरणास तयार व्हा. ढोंग, पाखंड नको. रुढांधता नको. अवडंबर नको. अशाने या शिरडीच्या संटपुरु साईबाबांचे वासवं घराघरातील अग्निकुंडात राहील."

वेदातील एका मंत्राचा आशय असा आहे की सकाळ्यासून सायंकाळपर्यंत आपण घेतलेले पंचमहाभूतांचे कर्ज सायंकाळच्या अग्निहोत्राच्या आहुतीने फिटते व आपण सौमनस्य लाभून कर्जमुक्त असे वावरण्यास १२ तासांसाठी निर्धास्त होतो. तसेच सायंकाळ्यासून संकाळपर्यंत घेतलेले पंचमहाभूतांचे कर्ज सकाळच्या अग्निहोत्राच्या आहुतीने फिटते आणि पुन्हा आपण १२ तासांसाठी निर्धास्तपणे अगण्यासाठी कर्जमुक्त होउन सौमनस्य लाभते.

अग्निहोत्राचे प्रयोजन वायुमंडळशुद्धी हे आहे. वातावरणातील प्रदूषण अग्निहोत्राने दूर होते. घरातील जमिनीवर धूळ, कचरा साचतो, एकप्रकारचे प्रदूषणच ते. आपल्याला ते खपत नाही. इतके की त्याला दूर करण्यासाठी प्रत्येक घरात केरसुणी, झाडू हा असतोच असतो. केरसुणी नाही असे एकत्री घर कोठे सापडेल का! जमिनीवरची धूळ, कचरा झाडप्यासाठी जर केरसुणी हे साधन इतके अपरिहार्य आणि आवश्यक आहे तर घरातील हवा, वांतावरण शुद्ध ठेवण्यासाठी असेच काही साधन घरोघर असायला नव्हो का! हवा तर आपल्या नाकाबाटे क्षेत्रफली शरीरात जाऊन जीवनदान करते आहे. हवेतील प्रदूषणाचा परिणाम तात्काळ आपल्या शरीरावर व मनावर होत असतो. म्हणून जमीन झाडप्याची केरसुणी जितकी घरोघर आवश्यक आहे तितकेच किंवद्दन त्यापेक्षा अधिक आवश्यक आहे वातावरण शुद्ध ठेवण्याचे साधन. आणि ते साधन म्हणजे अर्थातच 'अग्निहोत्र' यज्ञ होय!

अखंड नामस्मरण

- श्री. हरिश्चंद्र महारे
कल्याण, ठाणे.

भगवान् श्रीकृष्ण नेहमी अर्जुनाजवळ असत्यामुळे उद्धव अर्जुनाचा नेहमी द्वय करीत असे. एकदा उद्धवाने भगवान् श्रीकृष्णांना प्रश्न केला की, तुम्हाला अर्जुनाचीव गोडी का वाटते? अर्जुनाशिवाय तुम्हाला क्षणभरसुद्धा चैन पडत नाही याचे कारण काय? तुम्ही अर्जुनाच्याच नेहमी जवळ असता त्याचे वर्म व मर्म काय? उद्धवाचे वरील प्रश्न ऐकून भगवान् श्रीकृष्ण शांतपणे म्हणाले, “मी अर्जुनाच्याच जवळ नेहमी का असतो? याचे उत्तर तू स्वत; शोध. अर्जुन झोपलेला असताना त्याच्या शयनगृहात जा, म्हणजे तुम्हा प्रश्नांची उत्तरे तुला मिळतील.”

एकदा अर्जुन दुपारच्या वेळी निवेदित असताना त्याच्या शयनगृहात उद्धव प्रवेश करता झाला. शयनगृहात प्रवेश करताच त्याच्या कानावर ‘कृष्ण, कृष्ण’ असा ध्वनी पडला. उद्धव विचारात पडला. या ठिकाणी मी एकटाच असून अर्जुन निद्रावस्थेत आहे, तर मग ‘कृष्ण, कृष्ण’ असा ध्वनी कोटून येतो? उद्धवाने अर्जुनाच्या फळंगाखाली लोंबत असलेले डोक्याचे केस सहज हातात घेतले आणि त्याला आश्चर्याचा धक्काच बसला. कारण त्या केसातून ‘कृष्ण, कृष्ण’ असा ध्वनी निघत होता. इतकेच नाही तर अर्जुनाच्या रोमारोमातून ‘कृष्ण, कृष्ण’ असे अखंड नामस्मरण होत होते. धन्य तो अर्जुन! धन्य त्याची कृष्णभक्ती! त्यावेळी अर्जुनाची महती उद्धवाला समजली व तो तथे नदमस्तक झाला.

महाराष्ट्रात चोखामेळा नावाचे महान संत होऊन गेले. त्यांची विडुलावर आर्थिक भक्ती होती. एका विडुलाशिवाय त्यांना काहीच माहीत नव्हते. ते विडुलाचे निस्सीम भक्त होते. विडुलाचे अखंड नामस्मरण ते करीत असत. पंढरपूराजवळच मंगळवेढा नावाचे गाव आहे. त्यावेळी मंगळवेढ्यात गडाचे काम चालू होते. गडाच्या कामावर हजारो मजूर काम करीत होते. त्या असेही मजुरांवरोवरच गडाच्या कामात मजुरीचे काम चोखामेळा करीत असत. गडाचे काम चालू असताना एकाएकी गडाची भिंत कोसळली. ढिगांच्याखाली असेही मजूर गाडले गेले. त्यात विडुलाचे महान भक्त चोखामेळाही गाडले गेले. इकडे पंढरपूरात एके दिवशी संत नामदेवांना विठोबांनी सांगितले, “नामदेवा, माझा महान भक्त चोखामेळा गडाचे काम चालू असताना भिंतीखाली मंगळवेढा येथे हजारो लोकांवरोवर गाडला गेला आहे. त्याची हाडे जगा करून येथे आण व माझ्या पायरीपाशी त्याला समाधी दे.” संत नामदेव महाराज भगवंताना म्हणाले, “देवा, गडाच्या भिंतीखाली हजारो लोक गाडले गेले आहेत. त्यात चोखोबांची हाडे मी कशी ओळखणार?” विठोबा नामदेवाला म्हणाले, “माझे जे महान भक्त असतात, ते जिवंतपणी जसे माझे अखंड नामस्मरण करतात, तसेच मृत झाल्यावरही

माझे अखंड नामस्मरण करीत राहतात. चोखोबा माझा आवडता व प्रिय भक्त होता. माझ्या प्राणसऱ्या भक्ताची ही खून मी तुला सांगत आहे. ज्या हाडांतून ‘विडुल, विडुल’ असा ध्वनी निघेल, ती हाडे माझ्या भक्त चोखोबांची, असे तू निश्चित समज.”

भगवंताची आज्ञा प्रमाण मानून संत नामदेव महाराज मंगळवेढ्याला गेले. तेथे गेल्यावर त्यांनी ढिगांच्याखाली असलेली मृत माणसांची हाडे काढून कानाला लावण्यास सुरुवात केली. अनेकांची हाडे काढून व कानाला लावून नामदेव महाराज थकले. त्यांचे संपूर्ण शरीर घामाघूम झाले. परंतु त्यांना चोखोबांची हाडे काही सापडेनात! मातीचे ढिगारे बाजूला करण्याचे काम त्यांना होईनासे झाले. ते अतिशय निराश झाले. प्रत्यक्ष पांडुरंगाची आज्ञा म्हणून कसे तरी चोखोबांची हाडे शोधण्याचे काम त्यांनी चालू टेवले. पुढे एका ढिगांचातील हाडे काढून नामदेव महाराजांनी कानाला लावली, तर काय आर्थ्य! त्यांनी कानाला लावलेल्या हाडांतून ‘विडुल, विडुल’ असा ध्वनी ऐकू येऊ लागला. संत नामदेव महाराजांना धक्काच बसला. ज्यांची हाडेसुद्धा भगवंताचे नामस्मरण करतात, ती हाडे किंती पुण्यवान असतील! इतकेच नाही तर चोखामेळा किंती महान भक्त असेल. याची त्यांना कल्पना आली आणि ते त्या हाडांसमेव नतमस्तक झाले. त्यांनी चोखोबांची सर्व हाडे एकत्र जमा केली. ती पंढरपूरला आणली. भगवंतांनी आपल्या पायरीजवळ एका महान भक्तांच्या हातून एका महान भक्तांच्या हाडांना आपल्या समक्ष व आपल्या शेजारी समाधी दिली. यावरून भक्तिमार्गात चोखामेळा यांचा अधिकार किंती मोठा होता, याची आपल्याला कल्पनाही करता येणार नाही. धन्य ते चोखामेळा! धन्य त्यांची एकनिष्ठ विडुलभक्ती!!

महाराष्ट्र ही संतांची कर्मभूमी. अनेक संत येथे होऊन गेले. त्यात अनेक महिलाही होत्या. संतशेष नामदेव महाराज यांच्या दासी संत जनाबाई भगवंताच्या महान भक्त होत्या. संत जनाबाईची भगवंता(विडुल)वर इतकी अपरंपार भक्ती होती की स्वतः पांडुरंग, जनाबाईना कामात मृदत करीत असत. जनाबाईवरोवर भगवंत स्वतः काम करतात, याची महती सगाळीकडे पसरली. जनाबाईची कीर्ति काशीला उत्तर भारतातील महान संत कबीर महाराज यांच्या कामावर गेली. कबीर महाराजांनी संत जनाबाईचे दर्शन निश्चित केले. एक दिवस कबीर महाराज काशीहून पायरीट कीरीत पंढरपूरास येण्यास निघाले. मजल दरमजल करीत पंढरपूरच्या वेशीवर आले. स्त्वयाच्या बाजूला दोन क्लिंपांचे चाललेले जंगी भांडण त्यांनी आपल्या कानांनी एकले व डोळ्यांनी पाहिले. चौकशीअंती, कबीर महाराजांना गोवळ्यांना (शेणी)वरून भांडण चालू असून भांडणारी एक स्त्री संत जनाबाई असल्याचे

समजले. कबीर महाराजांना मोठा धक्कान बसला; कारण भांडण करणारी जनाबाई संतमालिकेत बसूच ग्रक्त राही, असे त्यांना मनोभन वाटले. कबीर महाराजांनी दुसऱ्या खोला भांडणाचे कारण विचारले. त्यावर ती खी म्हणाली, “समोरन्या छिणान्यात असलेल्या शेणी माझ्या असून जनाबाई माझ्यावर घोरीचा आळ घालून त्या छिणान्यात असलेल्या शेणी तिच्या आहेत, असे सांगते आहे.” त्यांनंतर कबीर महाराजांनी जनाबाईंना विचारले, “समोरन्या छिणान्यात असलेल्या शेणी तुझ्याच घोरलेल्या आहेत, हे कशावरून?” त्यावेळी संत जनाबाईंनी आत्मविश्वासाने कबीर महाराजांना ठणकावून सांगितले, “ज्या शेणीतून ‘विडुल, विडुल’ असा ध्वनी निघेल, ती शेण माझी.” जनाबाईच्या सांगण्यावरून कबीर महाराजांनी शेणी कामाला लावाश्यता सुखवात केली, तर त्यांना आश्वर्याचा धक्काच बसला. छिणान्यात असलेल्या बहुतेक शेणीतून ‘विडुल, विडुल’ असा ध्वनी निघत असल्याचे त्यांना एकू आले. त्यावेळी कबीर महाराजांना जनाबाईंचा अधिकार समजला. निर्जीव शेणीतील कणनकण संत जनाबाईच्या हंस्तस्पसनि पुनीत झाला होता, भाष्यवान झाला होता. धन्य ती संत जनाबाई! धन्य तिची विडुलावरील निस्सीम भक्ती!! त्यावेळी कबीर महाराजांच्या तोंडून पंढरपुराबद्दल सहज गौरवोद्धार निघाले.

हम है काशी के निवासी।

पर यह है सब संतों की काशी॥

पुंडलिक वरदे हरिविडुल, श्री ज्ञानदेव तुकाराम, असा ज्यांच्या नामाचा धोष संतत चालतो, ज्ञानदेवे रचिला पाया। तुका झालासे कळस. असे ज्यांच्याबद्दल बोलले जाते, ते तुकाराम महाराज महाराष्ट्रातील एक महान संत. ते पांडुरेणाचे एकनिष्ठ भक्त होते. त्यांचा अधिकारही थोर होता. संत तुकाराम महाराज साधना करण्यासाठी धराच्या बाहेर एकांतस्थानी जात असत. जिजाबाई ह्या संत तुकाराम महाराजांच्या पत्नी. जिजाबाईचा असा नियम होता की तुकाराम महाराजांनी भोजन केल्याशिवाय त्या अन्न ग्रहण करीत नसत. तुकाराम महाराजांना भोजन देण्यासाठी त्यांना रानावनात व डोंगरदच्यात वणवण फिरावे लागत असे.

एक दिवशी एकांतात साधना करण्यासाठी संत तुकाराम महाराज घराच्या बाहेर पडले. त्यावेळी जिजाबाई तुकाराम महाराजांना सापेन्या येऊन नम्रपणे महणाल्या, “महाराजांनी माझ्यावर थोडीशी कृपा करावी.” तुकाराम महाराजांना जिजाबाईचे मृदु बोलणे एकून आश्वर्य बाटले; कारण जिजाबाईचा स्वभाव अतिशय तापट होता व त्यांचे बोलणे अतिशय कठोर असायचे. तुकाराम महाराज जिजाबाई नामाले, “मी तुझ्यावर कोणता कृपा करावी?” जिजाबाई तुकाराम महाराजांना महणाल्या, “तुम्ही घरावहेर कोठेही जा; परंतु जाताना ठिकाणाचे नाव सागून जा, एवढी माझ्यावर तुम्ही कृपा करा.” तुकाराम महाराज जिजाबाईना महणाले, “ठिकाणाचे नाव सागून जाणे माझ्या हातात नाही. माझे पाय जेथे वळतात, तेथे मी जातो.” जिजाबाई तुकाराम महाराजांना महणाल्या, “मला तुमच्यासाठी वणवण फिरावे

लागते. तुम्ही पाड्यासाठी एवढी माझी गोष्ठी करू शकत नाही! याचा तुम्हीच विचार करा.” त्यावेळी संत तुकाराम महाराज जिजाबाईना आत्मविश्वासाने निघन्यपूर्वक महणाले, “मी जेव्हा घरातून बाहेर पडतो, त्यावेळी तोन डोंगरापेकी कुटल्यातरे एका डोंगरावर जात असतो. येताड्याचा डोंगर, भेंडारा डोंगर, भालचंद्र डोंगर ह्या तिन्ही डोंगरावर जाणाऱ्या रस्त्याचे फाटे एकाच ठिकाणावरून फुटतात. ज्या दिशेने माझी पावले गेली असरील, त्या माझ्या प्रत्येक पावलातून ‘विडुल, विडुल’ असा ध्वनी निघेल. त्यावरून मी कोणत्या डोंगरावर गेलो, माची कल्पना तुला शेईल.” असे जिजाबाईना सांगून संत तुकाराम महाराज घराच्या बाहेर पडले.

दुपरच्या वेळी नेहमीप्रमाणे भोजनाचे गाठोडे डोक्यावर घेबून जिजाबाई घरातून निघाल्या. तिन्ही डोंगराना जोडणाऱ्या ठिकाणावर जिजाबाई आल्या. त्यांना तुकाराम महाराजांनी सांगितलेल्या गोष्ठीची आठवण झाली. त्यांनी तात्काळ आपल्या डोक्यावरचे गाठोडे जमिनीवर ठेवले. महाराजांच्या पाऊलाखुणांवर कान लावले, तर काय आश्वर! त्यांतून ‘विडुल, विडुल’ असा ध्वनी एकू येऊ लागला. ज्या भूमीवर संत तुकाराम महाराजांची पावले उमटली, ती भूमी किती भाष्यवान असली पाहिजे! धन्य ते संत तुकाराम महाराज व धन्य त्यांची विडुलावरील निस्सीम भक्ती!

संत कबीर महाराज प्रभु रामचंद्राचे निस्सीम भक्त. ते जेवढे हिंदूंत लोकप्रिय होते, तेवढेच मुसलमानांतही लोकप्रिय होते. संत कबीर महाराज हिंदू आणि मुस्लिम ह्या दोन्ही धर्मांतील लोकांना उपदेश करीत असत. ते सांगत की हिंदू प्रभु रामचंद्राना ‘राम’ म्हणतात तर मुसलमान प्रभु रामचंद्राना ‘रहिम’ म्हणतात. शेवटी देव एकच आहे आणि आपण त्या देवाची लेकर आहोत. सर्वांनी एकमेकाबरोबर वंधुत्वाने, प्रेमाने, सलोख्याने व गुण्यागेविदाने राहिले पाहिजे. संत कबीर महाराजांची भक्ती इतकी पराकोटीची होती की स्वतः प्रभु रामचंद्र आपल्या हातांनी कबीर महाराजांचे ‘शेले’ विण्याचे काम करीत असत. सद्गुरुने दिलेल्या मंत्राचा जपही कबीर महाराजांना करावा लागत नसे. सद्गुरुने दिलेल्या गुरुमंत्राचा जप स्वतः प्रभु रामचंद्र करतात, असे ते स्वानुभवावरून सांगत. संत कबीर महाराजांचे दोहे प्रसिद्ध असून लोकप्रिय आहेत. ते आपल्या एका देव्यात म्हणतात:

राम हमारा जप करे।

हम वैठे असारम॥

साईबाबा हे कबीर महाराजांचे अवतार असल्याचे मानले जाते. साईबाबा हे कबीरप्रमाणे सर्व जाती-धर्मांमध्ये लोकप्रिय आहेत. साईबाबांनाही कबीर महाराजप्रमाणे रामनामाचा ध्यास होता. समाधी धेण्यापूर्वी त्यांनी ‘रामविजय’ हा ग्रंथ वाचून घेतला.

सर्व साईभक्तांना भगवंताचे अखंड नामस्मरण करण्याची बुद्धी बाबांनी द्यावी, ही त्यांच्या चरणी नम्र प्रार्थना.

श्री साईबाबाच्या जीवनकथा...

चांद पाटील आणि त्याची घोडी

- घटकोर आजगांवकर

श्री साईबाबाच्या जन्म १८३५ च्या सुमराचा, ते गुरुगृही १८३८ ते १८५० पर्यंत एक तप होते. त्यानंतर प्रथम ते १८५१ च्या सुमरास मिंबातळी प्रगटले. त्यानंतर ते पुढा काही महिन्यांतच शिरडीतून अदृश्य झाले, ते पुढा सात वर्षांनंतर १८५८ मध्ये चांद पाटीलाधारच्या लग्नाच्या बन्हाडासमवेत गंवळुसावर आले व खंडोबाच्या दर्शनास गेले. ही कथा आण्यास खाली थोड्याअधिक फरकाने ज्ञात आहे. पण मग बाबा १८५१ नंतर कुठे गेले, त्यांनी कोठले प्रदेश पायाखाली घातले, कोठे वासतव्य केले, त्याबद्दल फारसे कुणालाही माहीत नाही. साधारणपणे १८३८ ते १८५० हा काळ स्वामी समर्थ अक्कलकोटकर हे राजू मठातून बीड जिल्हातून मंगळवेढ्यास १२ वर्षे स्थिरवते त्या काळाशी सामांतर असा आहे. याच काळात बाबांनी शेतू (फरणी) येथील गुरु गोपाळस्वामी यांची सेवा केली, असे मानतात. बाबा भक्तांना आपल्या प्रवासाच्या हकीगती सांगत. त्यात उत्तरदासिण प्रदेशाचा उल्लेख असे. इशारीच्या राणीच्या पलटणीत आपण होतो, असेही त्यांनी उद्ग्राह काढल्याचे काहींनी नमूद केले आहे.

काहीजण बाबांना सत्तावनच्या बंडातील एक अज्ञातवासी क्रांतिकारक असेही साशंक मनाने समजत. स्वामी समर्थ १८५६ मध्ये अक्कलकोटात आले. त्यावेळी ते काठद्यांचे तुकडे ओलीने लावून मी बंडाच्या पलटणी तयार करीत आहे, असे सांगत. मंगळवेढ्यात स्वामींनी मिंबाजवळ बसणे, अक्कलकोटात खंडोबाजवळ प्रगट होणे, स्वामींनी समग्रीपूर्णी - मी शिरडीत आहे, असे कथन करणे, बाबांनी स्वामीभक्तांना 'स्वामींचे पाय देवाचे पाय आहेत', 'स्वामी शिरडीत आहेत', असे सांगणे, १८५७ च्या बंडाचा उल्लेख हा गोष्टी स्वामी व साई यांची मंगळवेढा, मोहळ व अक्कलकोट येथे केवळातील गाठ पडणे संभवनीय आहे, असे सुचवितात. या सामर्थ्यशाली दत्तावताराचा (बाबाच्या शब्दात 'सरकार'चा) साईजीवनाशी कुरुतेरी निकट संबंध असावा.

१८५८ च्या सुमरास औरंगाबादजवळील एका जंगलात धूपखेड्याच्या चांद पाटीलाची घोडी हरविली होती. तिला शोधत तो यवन पाटील एका आप्रवृक्षाच्या जवळ आला. त्याच्या तळी सावलीत एका तळण तेजस्वी फकिराची आकृती त्याने पाहिली. बाबा चिलीम आणि छापीसह बसले होते. त्यांना

पाहून घाबरलेल्या चांद पाटीलास बाबांनी हाक मारून हटकले व जवळ बोलाविले.

श्री साईचे पुनरागमन (१८५८)

(स्थळ : औरंगाबादजवळील जंगलातील एक आप्रवृक्ष. तरुण फकीर श्री साई. वय सुमारे २३ वर्षे. सावलीत विराजले आहेत. आपली हरवलेली घोडी शोधीत चांद पाटील येतो.)

चांद पाटील : हे अल्ला, रहम कर. माझी वाट चुकलेली घोडी येथे मिळेल काय? कदाचित या फकीरबाबाता माहीत असेल. विचारून पाहू का?

बाबा : हे चादभाई! येथे ये. विल्भर विश्रांती दे. आपण घडीभर चिलीम पिऊ या.

चांद पाटील : फकीरबाबा, माझी हरवलेली घोडी आपण या जंगलातील कोठे पाहिली आहे काय?

बाबा : घोडीचे माणाहून पाहू या. येथे वैस पाहू. (चांद